

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1928

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE
1928

Redaktionsudvalget:

..... (Formand).
Bankdirektør Konsul J. F. Kiær, Fredericia
Lærer R. Mortensen, Lindeballe.

Konrad Jørgensen's Bogtrykkeri i Kolding

INDHOLD

	Side
Redaktør P. Eliassen. Ved <i>I. O. Brandorff</i> . (Med Billede)	1
Kolding i Oldtiden. Af <i>I. O. Brandorff</i> . (Med 14 Billeder, 3 Kort og 1 Profil).....	5
Gamle Minder fra Trelde. Ved <i>C. V. Hansen</i>	49
Bidrag til Ringgive, Gadbjerg og Lindeballe Sognes Præstehistorie. Ved <i>Hans Kau</i>	72 og 153
Tillæg til samme	153
G. T. Gaarmanns Levned. Ved <i>C. V. Petersen</i>	124
Series Pastorum i Egtved Kirke. Ved <i>S. P. Sørensen</i> (Med 1 Billede.)	133
Nogle Uddrag af Pjedsted Kirkes ældste Regnskabsbog. Ved <i>J. J. Ravn</i>	139
En gammel Ægtkusk fra 1864. Fortalt af <i>Jes Terp</i> , Gad- bjerg	141
Stendysserne ved Grønninghoved Strand. Af <i>Jens A.</i> <i>Petersen</i>	145
P. Eliassen som Foredragsholder. Ved <i>Åxel Johansen</i> ...	147
Aarsberetning for 1927. Ved <i>I. O. Brandorff</i> . (Med 1 Bil- lede.)	148
Vejle Amts historiske Samfunds Regnskab for 1927	152
Havebruget i Vejle Amt. Af <i>N. H. Stephen Dahl</i> (med 6 Billeder og 4 Planer)	153
Kongevejen og Adelvejen mellem Kolding og Haderslev. Ved Landinspektør <i>Åxel Johansen</i> . (Med 1 Billede og 2 Kort)	218
Tre nyere Monumenter i Fredericia og Omegn. Ved <i>J. F.</i> <i>Kjær</i> . (Med 2 Billeder).....	233
De gamle Kystpakhuse. Af <i>S. Knudsen</i> . (Med 4 Billeder og 1 Kort)	238
Træhesten. Af <i>I. O. Brandorff</i>	254
Vejle Museum. Af Kommunalærer <i>K. Kr. Sørensen</i> . (Med 1 Billede).....	259
Ødis Præstegaard. Af <i>P. Knudsen</i>	267
To gamle Viser. Ved <i>Jens A. Petersen</i>	273
Register til XXI—XXIV Bind	

P. ELIASSEN

REDAKTØR P. ELIASSEN, KOLDING

Det var den 4. November 1903, at jeg i Kolding Folkeblad læste en Artikel:

„For fire Aarhundreder siden.“ „Saltværket i Harte“, der røbede en Interesse for Lokalhistorie i Forbindelse med en grundig og omhyggelig Behandling af de historiske Kildeskrifter, der ikke var kendt siden Pastor J. J. Fyhn i 1848 udgav sine Efterretninger om Købstaden Kolding.

Artiklen havde Bogstaverne P. E. som Forfattermærke, og da jeg forstod, at her var en Mand, der sad inde med Lyst og Evne til historiske Arkivstudier, som jeg selv var ukendt med, søgte jeg Oplysning og fik at vide, at Journalist Peder Eliassen var Forfatteren. Mit Besøg hos ham var Indledning til et siden da uafbrudt venskabeligt og fornøjeligt Samarbejde, særligt da vi efter Opfordring fra Evald Tang Kristensen arbejdede for Stiftelsen af et historisk Samfund for Vejle Amt, i Lighed med det et Par Aar forud stiftede Samfund for Ribe Amt.

Vi tre indbød til et Møde paa Raadhuset i Fredericia den 23. September 1904, hvor Samfundet blev stiftet.

Eliassen blev selvfølgelig indvalgt i Bestyrelsen og kom som Medlem af Redaktionsudvalget til at udøve en meget betydelig Indflydelse paa Aarsskriftets Indhold, der yderligere forøgedes, da han efter Oberst Liljefalks Udtrædelse af Bestyrelsen i 1911 blev Formand for Udvalget.

Til at udfylde denne Stilling paa en for Samfundet lykkelig Maade havde Eliassen — hvad Tiden og Udviklingen tilfulde har vist — de allerbedste Betingelser. Hans historiske Forstaaelse var i Virkeligheden saa grundig, hans Viden saa omfattende, at man godt kan sige, intet af Historiens mange forskellige Felter var ham fremmed. Roligt og klart formaaede han at overse Helheden. Derfor kunde han ogsaa i sin Vurdering sætte alt paa Plads i Sammenhængen. Vi fik ikke en snæver, af specielle Interesser præget Aarbog, men — det tør man nok fastslaa — en Amtshistorie, der harmonisk og ligeligt opbygger Fortidens Tildragelser for os og vore Læsere i Nutid og Fremtid.

Begrænsede han sin Forfattervirksomhed i Aarbogen til Fordel for de mange andre, gav han rigelig Erstatning i de større Værker, han udarbejdede; det første og betydeligste er: „Kolding fra Middelalder til Nutid“, et Værk paa 37 Ark — ca. 600 Sider — i stort Format. Det er bleven en uundværlig Haandbog for enhver, der beskæftiger sig med Byens ældre og nyere Historie. Er man i Samtaler eller ved Undersøgelser i Tvivl om et eller andet i Byen i tidligere Tider, hedder det som Regel: „Lad os spørge Eliassen“ (kort Betegnelse af Bogen) — den besvarer alle Spørgsmaal.

Eliassen har nedlagt et meget betydeligt Arbejde i denne Bog, der ikke bragte ham noget pekuniært Udbytte; han var, efter at den i 1910 var udkommen, meget ængstelig for den store Gæld, han herved havde paa-draget sig, saa han solgte Restoplaget til lav Pris for at klare sine Forpligtelser. Nu er Bogen en meget eftersøgt og højt betalt Sjældenhed i Bogverdenen.

Der gik en halv Snes Aar, før han igen vovede sig ud med Hjemstavnsbogen „Historiske Strejftog“, en Samling udførligere Skildringer af Befolkningens Liv

og Levned i det 17. og 18. Aarhundrede, der slutter sig supplerende til Koldingbogen.

Det næste Værk var: „Kongeaen eller den gamle Grænse“, der udkom i 1926. — Til Grund for denne udmærkede Bog ligger et meget betydeligt Arkivstudium og mange Dages Vandring langs Kongeaen for at indsamle, hvad der endnu levede i Folkemunde.

Eliassen har forstaaet at give sine Værker en grundig og paalidelig Udarbejdelse og at gøre dem til let læselige og tiltrækkende Bøger, der søges af alle. Foruden sit betydelige Arbejde for Vejle Amts historiske Samfund og de tre specielle Værker har Eliassen skrevet en Del Jubilæums- og andre mindre Skrifter, og i Hundredevis af Avisartikler af historisk Indhold.

Eliassens Person vil være Samfundets Medlemmer kendt fra de omhyggelig forberedte, oplysende og belærende Foredrag, han holdt paa de aarlige Udflugter. Uforglemmeligt blev det Indtryk, vi modtog af hans nationale Sindelag gennem den dybt poetiske Tale, han under Udflugten til Randbøl Hede for nogle Aar siden holdt paa Kæmpehøjen med Rygbjerg-Runestenen nær den gamle alfare Vej fra Skanderborg—Viborg mod Syd. De tre interessante Foredrag om Nebbegaard, Hønborg og Tavlov Kirke, den 11. September ifjor, vil endnu være i Deltagernes Erindring, men ingen tænkte den Gang paa, at det var Eliassens sidste Sammenkomst med Medlemmerne. Sygdommen var dog allerede begyndt. Han klagede noget over Svimmelhed, men tillagde det ingen Betydning. Kort efter maatte han søge Lægehjælp, men Sygdommen tog mere og mere til. Dog var han stadig optaget af sin Interesse for Samfundet. Efter et Ophold paa Finsens medicinske Lysinstitut syntes han at føle sig noget bedre, men hans Venner kunde mærke, at det gik ned ad

Bakke. Skønt meget svag vilde han dog deltage i Bestyrelsens Møde i Vejle den 11. April i Aar; det var os alle klart, at det lakkede imod Enden. Eliassen selv var efter Hjemkomsten glad over den lille Rejse, der blev hans sidste Indsats i Arbejdet for Samfundet. Den 8. Maj døde han paa Kommunehospitalet i København.

P. Eliassen var født 24. Juli 1874 paa Bruunsgaard ved Rødding, som Søn af Gaardejer J. B. Eliassen. Efter et Ophold paa Askov tog han Præliminæreksamen og kom paa et tysk Sprogkursus. 1. Maj 1892 blev han Journalist ved „Dannevirke“ og fik 29. Juli 1899 Ansættelse som Leder af Ritzaus Bureaufilial i Kolding. 26. September 1919 fik han Dannebrogordenens Ridderkors.

Eliassen var gift med Augusta Kühl, der døde 1919 (en Søn af dette Ægteskab er Journalist Carl Eliassen); i andet Ægteskab med Louise Marie Lindegaard Johansen er der to Smaapiger paa 5 og 3 Aar.

Meget vil Eliassen blive savnet baade i Byen og ud over dens Grænser, han var den levende Kilde, hvor alle kunde søge Oplysninger, Vejledning og Støtte. Vil hans Person i Aarenes Løb blive glemt, vil hans Værker til de seneste Tider staa som Kildeskrifter af stor videnskabelig Betydning.

I. O. Brandorff.

KOLDING I OLDTIDEN

AF I. O. BRANDORFF

Da Isen sidste Gang fra Norge og Sverrig trængte ned over Danmark, standsede den langs Midten af Jylland ved Østsiden af de store Hedesletter. Ved sin endelige Bortsmeltning aflejrede den Ler, Sand og Sten, der nu danner det frugtbare østjyske Landskab.

Flere Steder, saaledes ogsaa ved Kolding, bevægede Isranden sig nogle Gange frem og tilbage, eftersom Temperaturen var lavere eller højere, indtil det mildere Klima tvang den helt bort, efterladende en stor Sø imellem de høje Banker. Op af denne ragede flere Smaaholme, der senere blev den Grund, hvorpaa Kolding er bygget.

Det var nøgne, skarpkantede Ler- og Grusbanker, der endnu bar Spor af Isens Favntag. Store Sten laa aflejret paa dem, og intet Liv rørte sig, men Vejr og Vind afrundede efterhaanden Formerne, og Plantelevet tog Jorden i Besiddelse. Saalænge Isens Nærhed paavirkede Temperaturen, var det kun de arktiske Planter, — Alpepil, Dværgbirk, Rypelyng o. a., der kunde trives, men senere kom Bævreasp, Birk, Fyr, Hassel, Eg, El m. fl. og tilsidst Bøgen.

Beviserne for, at disse har beklædt Landet i Fortiden, findes i vore Moser og Enge, der oprindeligt var Søer, i hvilke Planter, Løv, Grene, ja hele Træstammer flød ud og aflejrede sig. Gennem Tusinder af Aar omdannedes Søen og Mosen omkring Kolding til de Engstrækninger, hvorigennem Aaen slynger sig.

Paa Holmene og langs Dalens stejle Sideskraaninger har efterhaanden store Skove dannet Betingelser for et Dyreliv, og meget tidlig er her ogsaa bleven Liv i

Skomagemester Peter Martin Møller,
under Ordning af Fjordfundet, Vinteren 1899—1900.

Naturen, men kun Knogler og Horn af større Dyr, — der lettere falder i Øjnene under Jordarbejdernes Gravning, — minder om hin fjerne Tid, der ligger langt tilbage, da Landets Hævning havde bevirket, at der var landfast Forbindelse over Fyen og Sjælland til Skaane.

Naar Betingelserne for Plante- og Dyreliv har været gunstig, har Mennesket ikke ladet vente paa sig, og allerede i Begyndelsen af Skovtiden (om ikke før) for en halv Snes Tusind Aar siden maa de være indvandret sydfra. Skovene gav Læ, Kildevældene frisk Drikkevand, Plante- og Dyreliv Føde, og da tilmed de af Vand og Sumpe omgivne Holme kunde yde udmærket Boplads, har Kolding sikkert været blandt de ældste Bebyggelser i Landet. At Bebyggelsen gaar langt tilbage i Tiden viser det meget store Fund af Oldsager fra den ældste Stenalder, der er fremdraget i Kolding Fjord.

Det er afdøde Skomagermester Peter Martin Møller¹⁾, vi maa takke for, at Opmærksomheden først er bleven henledet herpaa. Trofast har han Dag efter Dag indsamlet, hvad han kunde finde i den opgravede Fyld. Det blev en betydelig Samling Sten-, Ben- og Hjortetaksager, som han i 1888 afstod til Nationalmuseet for en Sum af 2500 Kroner. Efter den Tid fortsatte han sin Indsamling, og det var en ikke ringe Mængde Oldsager fra Fjordfundet, der fandtes i hans Dødshø, og som blev solgt sammen med den gamle Ejendom, Helligkorsgade Nr. 18.

Denne Samling blev tilbudt Museet paa Koldinghus, der dog ikke ønskede at købe den, hvorfor den blev spredt til forskellige Provinsmuseer og private Samlere.

Den betydeligste Indsamling af Oldsager fra Fjordfundet foregik dog i Sommeren 1899 ved Uddybning af Sejlrenden til 20 Fod = 6 m, hvor alt, hvad der blev funden, blev afgivet til Museet paa Koldinghus. — Ved denne Lejlighed fandtes: 306 Redskaber af Flint, 1571 Skiver og Spaaner af Flint, 755 Flækker, 1 Retøkse af Grønsten, 302 Hjortetaksender, hvoraf 103 med tyde-

¹⁾ f. 23. Januar 1824 d. 21. Maj 1915. Kolding Folkebl. ^{28/1} 1914, ^{22/5} 1915, Berling, Tidende ^{26/5} s. A.

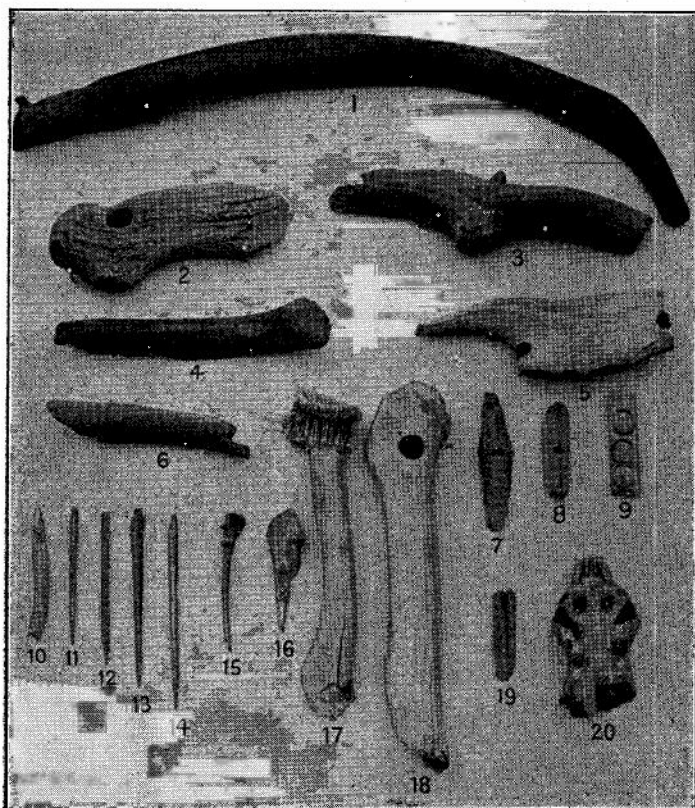

lige Spor af Bearbejdning, 111 Hjortetakskæder, hvoraf 19 med isiddende Rest af Skaft, 6 forarbejdede Hjortetakker, 15 Redskaber af Ben, 15 Fragmenter af Lerkar, sjældnere Former, 1712 Dyrekogler, hvoriblandt en Mængde af her i Landet forlængst uddøde Dyrearter, — Elsdyr, Rensdyr, Urokse, Bjørn, Los, Ulv, Vildsvin, Bæver o. a. Endvidere fandtes en Hjerne-kasse og forskellige Knogler af Menneske¹⁾.

For saa vidt muligt at faa en Oversigt over alt hvad der er funden paa det samme Sted i Fjorden (det nuværende Svajebassin i Havnen) har jeg foretaget en Optælling af, hvad der findes i Nationalmuseet, i Museet paa Koldinghus og i Skomager Møllers efterladte Samling, og denne viser, at der mindst er fremdraget: 220 Økser af Hjortetak, ca. 35 spidse Redskaber af Ben, 4 forarbejdede Svinetænder, 45 Slagstokke af Hjortetak (Redskaber til ikke endelig bestemt Brug), 773 Skivespaltere — en Art Økser af Flint —, ca. 100 Økser og Mejsler af Flint, ca. 80 spidse Redskaber af Flint, ca. 175 Flintkugler, Knuder og Blokke af Flint, 12 Flækkespaltere, anvendt som Pilespids. Meget store Samlinger af Forarbejder til Flintredskaber, store Samlinger af Hjortetak med tydelige Spor af Bearbejdning, en betydelig Del Skaar af Lerkar, dannet af en Lermasse blandet med grovere Granitgrus og af to ejendommelige Former, dels temmelig store pottedeformede med spids Bund, indtil 30 cm høje, 20 cm i Tværmaal, dels af en mærkelig smal, aflang Baadform med temmelig ringe Dybde. Mange Knogler af Pattedyr, Fugle og Fisk og en Mængde Skaller af Bløddyr, Strand-snegle, Hjertemusling, Blaamusling m. fl. og af nu forsvundne Arter Østers og Tapes m. fl.

Af særlig Interesse ved dette Fund er, at der blandt

¹⁾ Kolding Avis 3/4 1900.

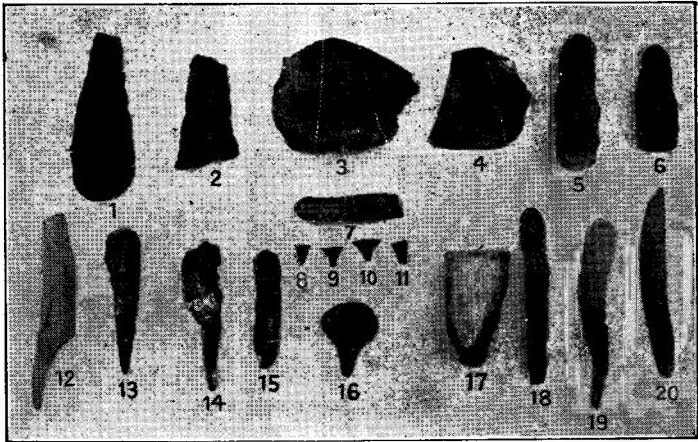

Oldsager af Hjortetak og Ben fra Kolding Fjordfund.

1. Økseskaft, dannet af Hjortetak (se Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1896, Pag. 317). 2. Økse af Hjortetak, med Skaft hul boret ved Takkens Rodende. 3. Økse af Hjortetak, med Skaft hul boret ved Udspringet af en Gren. (Et Stykke af Træskaftet er bevaret.) 4 og 6. Redskaber af Hjortetak, med Ornamenter dannet af borede Smaahuller anbragt i Mønster. 5. Økse af Elsdyr tak. 7-8. Flis af Hjortetak med gennemboret Hul (Hvirvel). 9. Flis af Hjortetak med indborede Ringe. 10. Filernaal af Ben, med fine Stregornamenter (se ogsaa Side 12). 11-15. Naale og Prene af Ben, 16. Dolk af Ben. 17. Kølle, dannet af Hjortetak. 18. Økseskaft af Hjortetak, Enden afbrudt. 19. Benmejsel. 20. Hakke, dannet af Underkæben af Vildsvin.

Redskaber af Hjortetak og Ben er funden mange tidligere ukendte Former, ligesom der fandtes et ikke ringe Antal, der ved Indridsning og Boring er pyntet

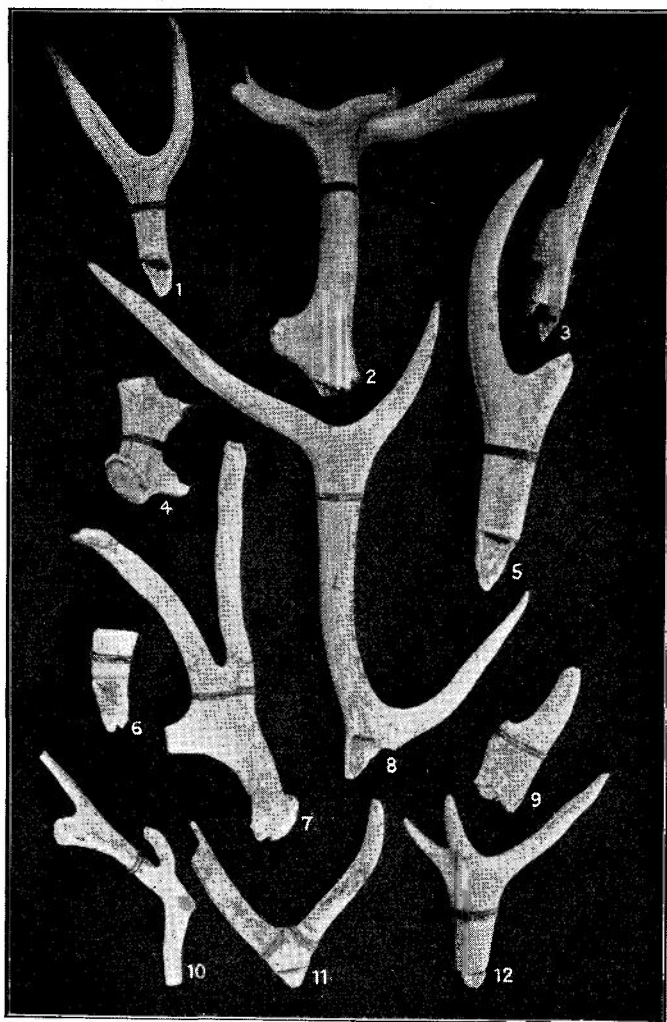
med Mønstre, dannende Baand, Slyngninger og Fletværk, som viser, at man i hin fjerne Tid har haft Sans for Ornamentik, hvilket man ikke før har haft Forstaaelse af. Paa hosstaaende Billeder findes et Udvalg af de interessanteste Oldsager fra Fjordfundet, der opbevares i Museet paa Koldinghus.

Oldsager af Flint, fra Kolding Fjordfund.

1. Tværøkse. 2-4 viser hvorledes de saakaldte Skivespalter — en Art Økser — tilhuggedes. Paa Flintskiven Nr. 3 har jeg antydnet Redskabets Form, Nr. 4 viser det halvfærdige, Nr. 2 det helfærdige Redskab. 5 og 6 er Retøkser. 7 viser, hvorledes de smaa Tværpile 8-9-10-11 tilhugges af en Flække. 12-16 viser Bor, Skrabere m. v. dannet af Flækker. 17. Flintblok, hvoraf Flækken er afslaaet. 18-20 forskellige Flækker.

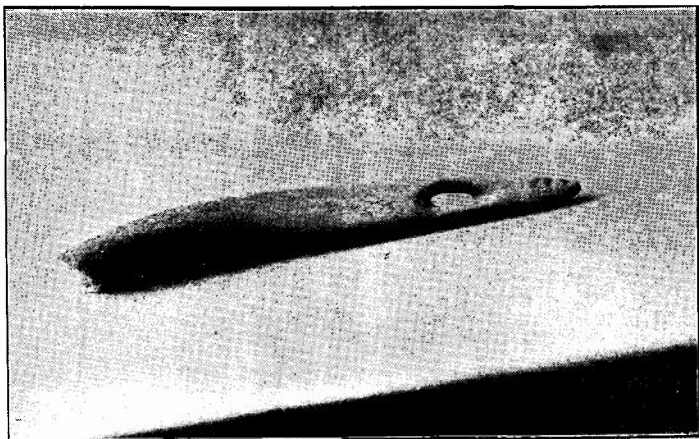
Paa Billedet af Hjortetakker Side 11 vil man lægge Mærke til den ensartede Fremgangsmaade, der er anvendt ved den første Behandling, hvor der, som det tydeligt ses paa Nr. 1, 3, 5, 6, 8, 11 og 12 med Flintflække er skaaret en Fure foran paa Takken til den halve Dybde, hvorefter den er knækket bag over, saa der bliver en trekantet Spids af Bagsiden siddende. Dette bemærkes paa talrige Takker i Museet paa Koldinghus.

Hjortetakker med tydelige Spor af Bearbejdning.

Paa Grund af de uheldige Forhold, dette store Fund er fremdraget under, har man ikke den Gang helt kunnet afgøre, fra hvilken Tidsalder det hidrører, særligt da der er funden Tamdyrknogler imellem Oldsagerne, men andre Fund af lignende Art, som er optagne under gunstigere Forhold, oplyser, at i ethvert Tilfælde en meget stor Del af Oldsagerne er fra den ældste Sten-

Filernaal med fine Stregornamenter.

alder. Saaledes har den nylig afdøde Intendent ved Museet i Gøteborg dr. phil. G. Sarauw i Sommeren 1900 undersøgt et Fund i Maglemose, imellem Kallundborg og Korsør¹⁾, Professor, dr. phil. K. Friis Johansen i 1917 et Fund i Sværdborg Mose ca. 9 km nord for Vordingborg²⁾ og Underinspektør ved Nationalmuseet, cand. mag. H. Broholm i 1922 et Fund i Holmegaards Mose, 7 à 8 km n. n. ø. for Næstved³⁾. Disse Fund er optagne i Moser, der ligger temmelig langt fra Kysten, og bestaar af Old-

¹⁾ Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1903 Pag. 148 ff.

²⁾ — — — 1919 - 106 ff.

³⁾ — — — 1924 - 101 ff.

sager, der for største Delen er af samme Art som Koldingfundet, men af Planterester i de Tørvelag, der dækker dem, har man kunnet finde en Tidsbestemmelse for Danmarks første Bebyggelse. Fundforholdene viser afgjort, at Mennesker i kortere eller længere Tid har levet paa Stedet. Fundet fra Kolding Fjord ligger derimod ikke paa oprindeligt Leje og er fremdraget temmelig langt fra det faste Land, og under Forhold, der ikke yder ringeste Bevis for, at der har været Boplads, selv om man tager i Betragtning, at der efter den Tid er sket en Landsænkning.¹⁾

Jeg har undersøgt alle de Forhold, jeg mener, der kan staa i Forbindelse med Kolding-Fundet, og skal oplyse:

Paa det kendte Billede af Kolding paa Fr. II's Tid²⁾, ser man, at Besejlingen til Kolding skete gennem Aaen til Sønderbro, hvor forholdsvis store Skibe kunde lægge til det der værende Bolværk. Stedet, hvor Havnen nu er anlagt, henlaa den Gang som lave Engstrækninger og aabent Vand. I 1698 skete imidlertid et katastrofalt Gennembrud af Grønsø i Harte³⁾, hvorved der skyllede saa meget Sand gennem Aadalen, at der aflejredes Lag paa 1½ Al. (1 m) Højde over Engene, og Aaens Munding blev fuldstændig tilsandet, kun flade Pramme kunde nu flyde ind til Sønderbro. Sejladsen paa Kolding var fuldstændig ødelagt, da Skibene maatte opankre ude i Fjorden og Varer omlades i Pramme. Disse fortvivlede Forhold varede, til man i 1842 paabegyndte det nuværende Havneanlæg, der den 24. Oktober 1843 indviedes med stor Højtidelighed.⁴⁾

¹⁾ Grundundersøgelser i Kolding, Danm. geol. Unders. IV Række 2. Bd. Nr. 2 Pag. 17.

²⁾ Eliassen: »Vejle Amts Aarbog« 1906 Pag. 192 ff.

³⁾ Eliassen: Kolding Folkeblad 1/3 1913 og Koldingbogen Pag. 354.

⁴⁾ Havnens Jubilæumsskrift 1893.

Denne Havn bestod dog kun af et mindre Havnebassin (i den nuværende indre Havn), hvorfra en 28 Fod (9 m) bred og 10 Fod (3 m) dyb Rende førte ud til Fjordens sejlbare Dyb. De 10 Fods Dybde kunde dog paa Grund af den ringe Bredde ikke holde sig, og hvert Foraar maatte man med en lille Haandkraftmaskine foretage Uddybning, der dog ikke naaede mere end 8 Fod.¹⁾ — Det første Dampskib „Zephyr“, der besøgte Kolding den 7. April 1852, kunde ikke gaa længere ind end til Bøjerne, hvorfra Passagerer og Gods blev omladet i Pramme.

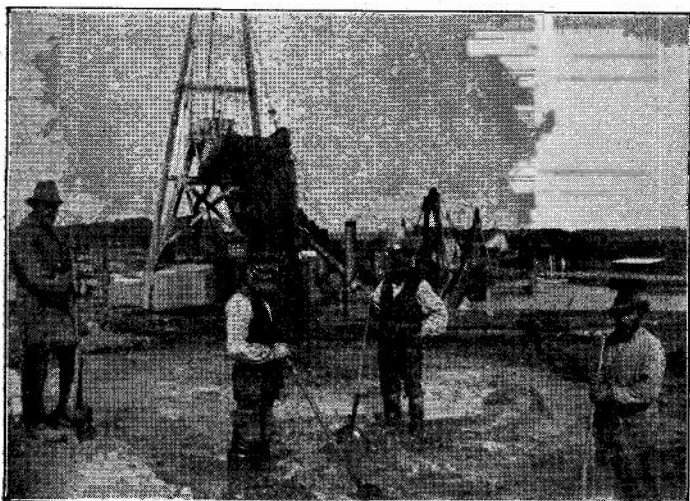
For at tilvejebringe bedre Besejlingsforhold bestemte Havnebestyrelsen sig til i 1854 at afkøbe Marineministeriet en større og bedre Muddermaskine, en saakaldt „Søbagge“, der dreves af to Heste, som gik rundt paa Dækket. Opmudringen skete ved Spande. Den nye Muddermaskine uddybede Havnerenden til 11 Fod (3,5 m) med 30 Alens Bredde (19 m), og nu først begynder man at høre om Oldsagsfundet. Skomager P. Martin Møller skriver nemlig i sin Fortællelse over Oldsager fra Kolding Fjord: „samlet i Aarene 1855 til 1888“. — Det synes saaledes, at den først uddybede Havnerende ikke er naaet til Findestedet, hverken i Bredde eller i Dybde.

Efterhaanden som Havnen og Havnerenden udvidedes, tiltog Fundene af Oldsager, og flere Samlere begyndte at interessere sig for det. Mine egne Optegnelser er fra 1888, da jeg ved Forespørgsel hos den gamle Havnearbejder Niels Lund (som havde arbejdet paa Havnen siden 1852 og efter hvem den i 1919—20 fjernede Læmole, „Niels Lunds Hoved“, blev opkaldt) fik oplyst, at Oldsagerne fandtes i det saakaldte „Svægebassin“, og Føreren af den i 1877 anskaffede Dampmuddermaskine „Kolding“, Kaptajn H. Jansen, udtalte

---

¹⁾ Se Den danske Lods 1843, Pag. 213.

i Januar 1899: „Oldsagerne ligger i et dyndet brunligt Lag, der indeholder Planterester. Laget findes 10—12 Fod (3—4 m) under daglig Vande, Findestedet synes nærmest at være en bred Stribe fra Svajebassinets Nordside imod Sydøst. Dog er i 1898 skæftede Hjortetaksøkser, Bennaale m. v. funden ogsaa udenfor denne Linie paa Sydsiden.“

Opmudret Fyld udsprøjtes.

I Sommeren 1898 rejste Handelsforeningen Sagen om en grundig Forbedring af Besejlingsforholdene til Kolding Havn og forlangte den daværende Dybde, 15—16 Fod (ca. 5 m), uddybet til 20—22 Fod (7 m). Efter haarde Kampe lykkedes det at faa Forslaget gennemført, og Arbejdet blev overdraget Entreprenørfirmaet Hansen & Elzelingen, der anvendte en kraftig Muddermaskine med Spande, der opgravede Fylden, som i Pramme førtes hen til en saakaldt Sugepresse, hvor den blev blandet med Vand, opsugt og igen ud-

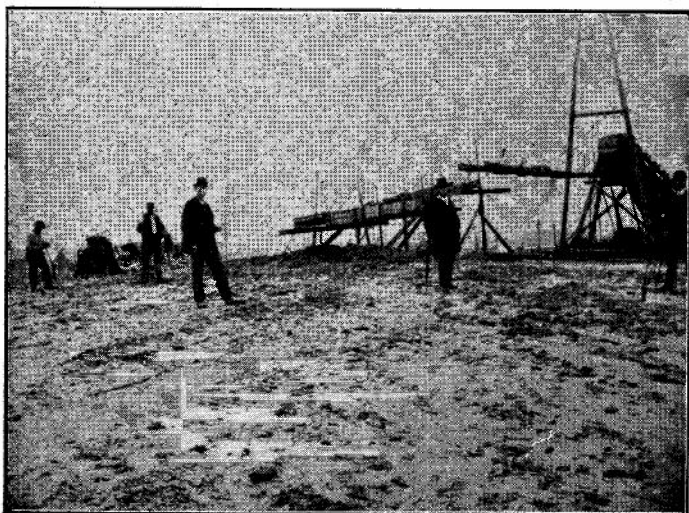
sprøjtet gennem lange Rør over de Arealer, der var bestemt til Opfyldning.

Herved opnaaedes enestaaende gunstige Betingelser for Indsamling af Oldsagerne, idet den udsprøjtede Fyld indeholdt en ikke ringe Mængde Grus, Sten og Sand, der aflejrede sig lige nedenfor Udskylningsrenden, hvor der hurtigt dannede sig et fast Lag, som man trygt kunde gaa paa. Bestyrelsen for Museet paa Koldinghus antog et Par paalidelige Mænd, der hele Dagen færdedes foran Udskylningen og opsamlede Oldsagerne efterhaanden som de skylledes ud paa den flade Sandbanke. Et Medlem af Museets Bestyrelse var som Regel tilstede, dels ved Udskylningen, dels paa selve Muddermaskinen, hvor de større Genstande — store Hjortetakker — opsamledes, inden de kom i Prammene.

Var Betingelserne for Indsamling af Oldsager særlig gunstige, var det modsatte Tilfældet for Iagttagelse af selve Aflejningsforholdene i Fjordbunden. Arbejdet var bortakkorderet saaledes, at det betaltes efter den udgravede Dybde; det blev derved meget forceret, saa der kun kunde tages Prøver af Spandenes Indhold, men da der gravedes i hele Dybden, var Lagene sammenblandet, saa man ikke kunde faa Skøn over, i hvilken Dybde det var taget. Geologen — nu Dr. phil. — N. Hartz aflagde under Arbejdet et Besøg paa Muddermaskinen, hvor han opholdt sig et Par Timer for at undersøge Spandenes Indhold. I en Skrivelse ⁸/₁₂ 1898 udtaler han: „at Fylden tydeligvis er dannet i Fjorden selv, og ikke nogen fra Land udskyllet Tørvedannelse“.

Ved den nu foretagne Udskylning blev Fylden imidlertid sorteret efter sit Indhold og aflejret over store Flader, saa man i al Fald for de grovere Bestanddeles Vedkommende kunde faa nogen Oplysning om den. Nærmest Udskylningsrenden aflejredes Sten af indtil

en halv Snes Centimeters Størrelse (nogle større Sten indtil $\frac{1}{2}$ m blev samlet af Prammene før Udskylningen), længere borte aflejedes Grus og Sand, der efterhaanden blev finere og finere, saa det tilsidst gik over i det bløde Dynd, der som Slam flød langt ud, hvor man ikke kunde færdes, og som senere er overdækket af efterfølgende Udskylninger fra andre Steder i Fjorden.

Indsamling af Oldsager.

Overalt, hvor man kunde gaa, laa Oldsagerne spredte imellem større og mindre Grenestumper, Hæselnødder, Bløddyrskaller m. m. Grenestumperne hidrørte for en væsentlig Del fra gamle Faskindæmninger, men der optoges ogsaa en Del, der kunde tyde paa at være Dele af Skafter eller som skønnedes at være gnavede af Bæver. Disse er bevarede i en Beholder i Museet paa Koldinghus.

Den betydelige Mængde Oldsager viser, at Bosættel-

Undersøgelse og Registrering af Fjordfundet i Kælderen under Slotskirken paa Koldinghus. — (Øverst fra venstre Bankbogholder Chr. Jørgensen, Købmand I. O. Brandorff, derunder Købmand Chr. E. Warming og Fotograf A. E. Hoffgaard, nederst Elev i Latinskolens VI. Klasse E. Brandorff, Bogholder S. Borch og Skomagerm. P. Mart. Møller.

sen har strakt sig over et langt Aaremaal, men hvorledes er de bleven aflejrede paa denne Plet? Dette Spørgsmaal er endnu ikke besvaret og lader sig maa-ske slet ikke afgøre.

Den første Tanke var, at her har været en Boplads, hvor Menneskene har levet, men som er bleven dækket af Vand ved den Sænkning, der er foregaaet i det syd-østlige Jylland, men denne maa forkastes, da Oldsagerne var aflejret mere eller mindre dybt i det bløde Saltvands- eller Brakvandsdynd, som laa i en Højde af flere Meter over den faste Grund i Svajebassinet, der synes at falde fra ca. 4 m under daglig Vande paa Nordsiden til ca. 12 m paa Sydsiden.¹⁾

Den næste Tanke var, at her havde været Pælebygning, eller at man havde boet paa Flaader, men under den store Opmudring i 1898—99 blev der holdt nøje Øje med, om der kunde findes Spor heraf, men intet fandtes, hverken Spor af Pæl eller noget, der kunde skønnes at hidrøre fra Flaader. — Nogle enkelte Stammer af 30—60 cm tykke Egetræer syntes at være udskyllede. — Stedet har ligget omkring 300 Meter fra det nærmeste Land, en den Gang vandomflydt Ø, saa det vil være lidet tænkeligt, at man har vovet sig saa langt ud.

Den sidst fremsatte Tanke er, at Oldsagerne er udskyllet fra en Boplads paa en af de Holme, der dengang ragede op over Vandet eller Sumpbunden, og denne Tanke synes at have mest Sandsynlighed for sig, men hvor har denne Boplads været? — Dr. Sophus Müller og gamle Skomager P. Mart. Møller har i sin Tid tænkt, at Oldsagerne kunde være skyllet sammen af Kolding Aa, men de Jordbundsundersøgelser, jeg

¹⁾ Se Grundundersøgelser i Kolding Nr. 5 og 6, samt Nr. 233—34 og 35.

har foretaget¹⁾, viser, at der først meget langt op ad Aaløbet findes fast Grund, der har kunnet egne sig til Boplads, og hvorfra Udskylning kan være sket. — Tilmed er der intet Steds ved Oprensning af Aaen funden Oldsager. Det samme er Tilfældet med den Afvanding, der fra Slotssøen er foregaaet gennem Engene til Fjorden.

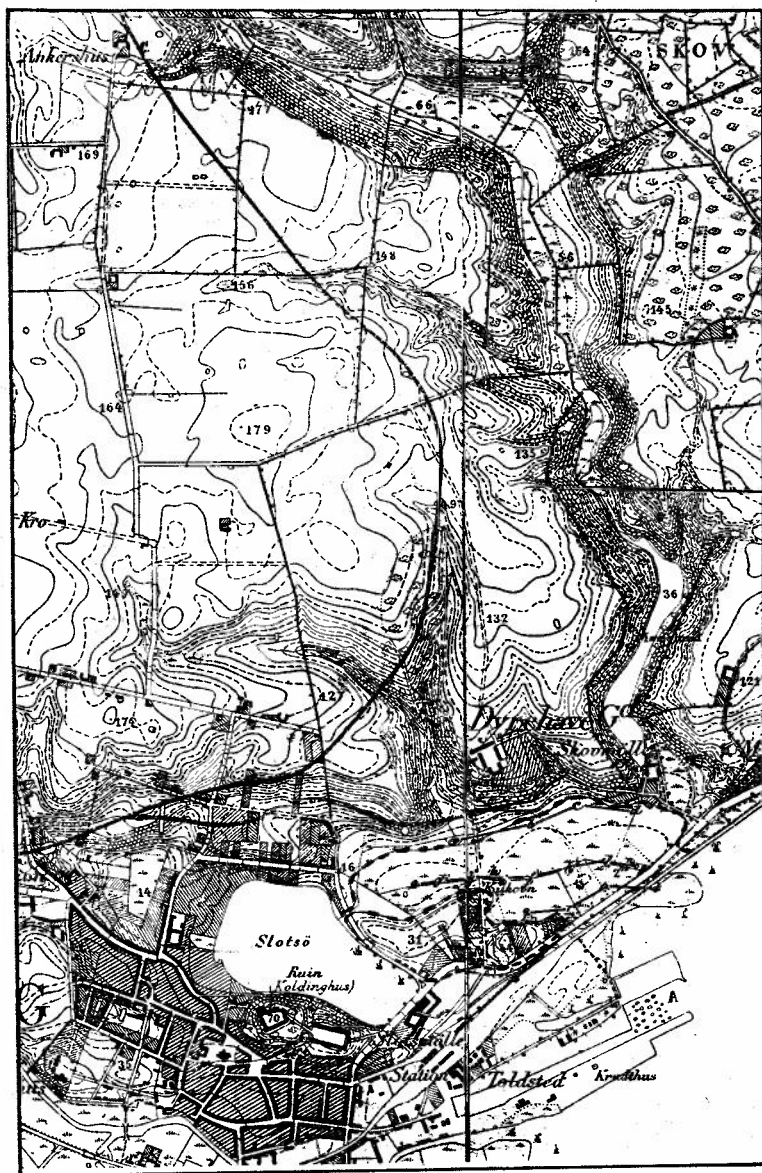
Derimod har der ligget en vandomflydt Holm nordvest for „Findestedet“, den saakaldte „Schindelborgbakke“, der endnu ved Generalstabens Opmaaling i 1867 havde sit højeste Punkt 44 Fod (14 m) paa den østlige Ende. Paa samme Ende af Holmen har Lieutn. F. L. v. Trøjel paa et i 1823 optaget Kort angivet, at der var „Grusgrav“, og i Dagene 21. og 22. April 1849 opkastede Slesvig-Holstenerne her temmelig betydelige Skanser, bag hvilke de søgte Dækning under Kampen den 23. — Jorden har altsaa været sandet og let at arbejde i. (Stedet er paa Oversigtskortet betegnet med X).

Med Retning imod denne østlige Ende findes, dybt nedskaaren i det nordlige Bakkedrag, to Errosionskløfter, — Skovmøllekløften og Dyrehavekløften, — den første afvander et Areal paa 465 ha (4,65 Kv.-km) og har sit Udløb lidt øst for Schindelborgbanken, den anden afvander ca. 100 ha (1 Kv.-km) og udløber lige imod denne Bankes nordlige Del. Fra disse to Kløfter strømmer endnu to Vandløb, der gennem en i Engen førende Grøft ledes til Slotssøen, og der kan til Tider være stærk Strøm, som en Gang har drevet Skovmøllens og Slotsmøllens store Vandhjul. Nu anvendes Turbiner, da Vandtilstrømningen er aftaget, men gaar man Tusinder af Aar tilbage, da Engen var Sø og Nedbøren langt større, maa der have skyllet kraftige Vandstrømme imod Holmen.

---

¹⁾ Se Kortet i Grundundersøgelser i Kolding.

Udklip af Generalstabens Maalebordsblad 1886 (O og P 4).

Dette bekræftedes under Jordarbejderne ved Opførelsen af Slotssognets Kloakpumpestation, hvor der netop i denne Vandstrøms Retning fandtes flere øjensynligt henskyllede 30—70 cm tykke Egestammer liggende ca. 3½ m under Fredericiavejs Vejbane.

Jeg tog her Prøver af Tørvelaget i forskellig Dybde og indsendte dem til Danmarks geologiske Undersøgelse, og har Afdelingsgeolog Dr. phil. Knud Jessen, der har været saa elskværdig at undersøge dem, givet følgende Oplysninger:

„Prøve fra 2 m Dybde:

Rød Æl (*Alnus glutinosa*), talrige Frugter og Pinde.

Eg (*Quercus* sp.), 1 Frugtskaal.

Tagrør (*Phragmites communis*), Stængeldele.

Gul Iris (*Iris pseudacorus*), 1 Frø.

Ranunkel (*Ranunculus repens*), 1 Frugt.

Star (*Carex* sp.), 1 Frugt.

Brændenælde (*Urtica dioeca*), 1 Frugt, samt

2 Frø af en Nellikeblømtret Plante.

Prøve fra 2,5 m Dybde:

Dyndrigt Sand med Stængeldele og Tagrør samt Frugt af Rødæl og Pinde.

Prøve fra 4,2 m Dybde:

Sand med ægstore Sten og en Del Planteaffald, deriblandt en Frugt af Æl.

Ved mikroskopisk Analyse af Prøver fra 2 og 2,5 m Dybde fandtes bl. a. meget talrige Støvkorn (Pollen) af Æl, temmelig mange Støvkorn af Eg og Hassel, og enkelte af Lind, Alm, Birk og Fyr.

Af Undersøgelserne fremgaar, at i hvert Fald Prøverne fra 2,5 m er afsatte i fersk Vand, og at disse sikkert stammer fra Egeperioden. Af Fyrrestøvkorn fandtes nemlig ikke flere, end der sædvanlig forekommer i

Lag, der er yngre end Fyrreperioden, og af Bøg paa-
vistes ingen Rester.“

Terrænhøjden, hvor disse Prøver er taget, er
ca. 1½ m over dagl. Vande.

Jeg har samlet saa meget som muligt, der kan tale
for og imod den fremsatte Hypotese, og Landinspektør
Axel Johansen har været saa elskværdig at tegne om-

staaende Profiler gennem de Borehuller, der efter Dan-
marks geologiske Undersøgelse IV. Række 2. Bind Nr. 2
er indlagt paa Uddrag af Generalstabens Maalebords-
blad 1886 (O og P 4), se Side 21, hvor ogsaa de to
Errosionskløfter meget tydeligt ses, ligesom Schindel-
borgbankens Omrids med de to Højdepunkter 31 og 44
Fod, er betegnet ved 10 Fods Kote optrukken med en
kraftig punkteret Linie, der er tydeliggjort paa hos-
staaende forstørrede Udsnit af Maalebordsbladet.
Svæjbassinet, hvor Oldsagerne er fundne, er betegnet

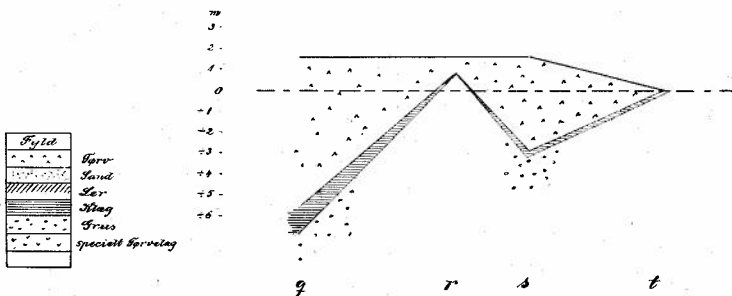
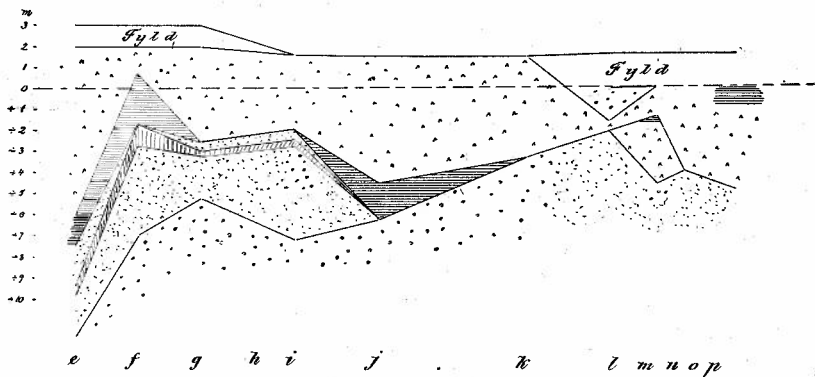
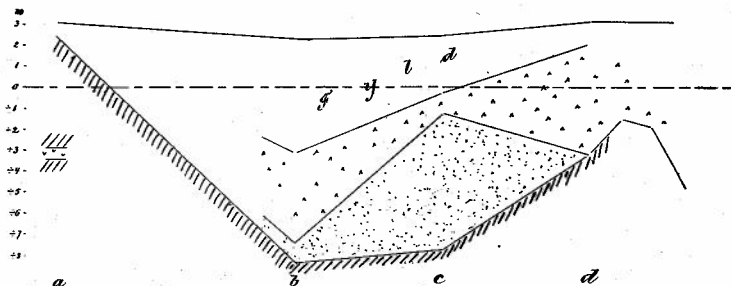

med A og ses ligeledes tydeligt i Vandstrømmens Retning.

Der er tegnet 3 Profiler lige under hinanden, som nedenfor de to Kløfter viser Jordbundsforholdene, saa vidt det ved de i anden Hensigt foretagne Boringer har været muligt at skønne over dem. — En systematisk gennemført Række Boringer vil kunne give mere paa-lidelige Belysninger af Forholdene.

I Profilet *a—d* viser Boringen *a* en af $\frac{1}{2}$ m Muld dækket Morænelersbanke, der afbrudt af $\frac{1}{2}$ m Tørv i 6 m Dybde kan paavises i 22 m Dybde og videre afvekslende Sand og Grus til 40 m. Den synes saaledes at være en Fortsættelse eller Udskridning af Banken paa Dyrehavekløftens vestlige Side og har muligt i en langt tilbageliggende Tid haft Forbindelse med Schindelborgbanken ved *f* i anden Linie. En Undersøgelse af det lille Tørvelag, foretaget af Geolog cand. mag. Sigurd Hansen, synes at vise, at det ikke er aflejret paa Stedet, men muligen tilført af Isen. Det er altsaa uden Forbindelse med de Tørvelag, der danner Engen.

Fra *a* sænker Lergrunden sig imod Øst, til den ved *b* naar sit laveste Punkt, $8\frac{1}{4}$ m under 0, dækket af ca. 1 m Sand, den stiger igen 2 m, til den ved *c* naar op til $6\frac{1}{4}$ m under 0, men Sandlaget danner her en Banke paa ca. 5 m, der gaar op til $1\frac{1}{4}$ m under 0. Fra *c* stiger Lergrunden atter, til den ved *d* naar $3\frac{1}{4}$ m under 0. Om Forholdene øst herfor giver de foreliggende Boringer mere uklare Oplysninger, hvilket muligt kan skyldes de Jordarbejder, Anlægget og Forandringen af Skovmøllens Vandmølle i Tidens Løb har foraarsaget. Der findes Tørvejord i 5 til $6\frac{1}{2}$ m Dybde under den nuværende Overflade, hvilende paa Ler- og Sandgrund, men efter Udskiftningskortet over Bramdrup fra 1773—81 og et Matrikulkort, maalt omkring 1825, har

Profiler, tegnede af Landinspektør Axel Johansen efter Borejournaler.

Møllen ligget ca. 40 m nærmere ved Fjorden end nu. At det er en meget gammel Mølle ses af, at den er anviget paa Erik Dahlbergs Kort over de Svenskes Lejre 1657 og Videnskabernes Kort 1780.

Paa nævnte Matrikulkort ses en Sø i den Eng, der nu ligger imellem Marielunds og Charlottenlundsvejen, Møllehjulet dreves af Vand fra den vestlige Side af denne Sø, til hvilken den nuværende Marielundssø havde Afløb, foruden et Afløb vest om Møllen til Slotsøen, ad hvilket ogsaa Bagvandet fra Møllen var ført.

I 1838 er Møllen flyttet til sin nuværende Plads, Dæmningen for Skovmøllesøen er opført, og den gamle Mølle-dam er efterhaanden tilgroet. Den har imod Syd været begrænset af den Bakketunge, over hvilken den gamle Kongevej er ført, og som først ved Gennemløbet af den lille Bæk under Vejen naar ned til 5 Fods Kotten.

Det mellemste Profil c—p viser Tørv, hvilende paa en temmelig vekslende Bund, bestaaende af Klæg, Sand, Grus og Ler, der er aflejret uden nogen bestemt Orden, tilsyneladende af vekslende Vandstrømme. Hvor Boringerne er ført ned til en halv Snes Meter under nuværende Overflade, viser Morænelergrunden sig.

Det nederste Profil q—t viser aldeles de samme Forhold som c—p.

Betragter man nu Profilerne i store Træk, ser man, at der foran de to Kløfter er nedskaaren en bred Rende, i hvilken der ud for Banken imellem Kløfterne er aflejret en høj Sandrevle. Denne Rende har altsaa været et fælles Leje for begge Vandløb, hvor Vandet i Sammenstødet har aflejret en Del af det medførte Sand som Revle. Vandet fra Dyrehavekløften er af Lerbanken ved *a* forhindret i at løbe imod Vest og strømmer derfor lige imod Schindelborgbanken, hvor

det har skaaret sig ind i Bakkefoden, tvinges imod Øst, hvor det møder Vandet fra Skovmøllekløften, hvis Løb af den østlige Bakkeskraaning faar et vestligere Løb. I Forening strømmer de to Vandløb omkring Schindelborgbankens østlige Ende og fortsætter videre ud i Fjorden, med Retning imod det Sted, A, hvor Fjordfundet er fremdraget. — Følger man 10 og 5 Fods Korterne paa det her omhandlede Terrain vil man se, at meget taler for den her fremsatte Hypotese.

Terrainforholdene i hele den østlige Del af Kolding er alene i de sidste 60 til 70 Aar undergaaet saa store Omvæltninger, at man vanskeligt vil kunne genkende dem, de store Engstrækninger, — Dyrehavegaards Eng, Hospitalstoftet, Logies Eng m. fl. — og store Dele af Fjordarealet er forsvundne og indtages nu af tæt bebyggede Gader, Jernbane- og Havneanlæg. Til Opfyldninger heraf er bl. a. den temmelig anseelige Schindelborgbanke benyttet, saa man kun ved Mindestenen for Husarangrebet sporer, hvad der har været.

Vil vi nu tænke os tilbage til hin fjerne Tid, da Stenalderfolket levede her, finder vi Banken skovbevokset og omgivet af Vand eller Sump paa alle Sider, maaske dog med et enkelt Vadested, hvor Møllebækken nu løber ud i Slotssøen, benyttet som Forbindelsesvej til de store rige Jagtdistrikter paa det nordlige Højland. Omkring Bankens Fod har Strandbredden hævet sig rimeligvis temmelig brat imod Nord, hvor Vandstrømmen har staaet paa, men med mere jævne Skraaninger paa de andre Sider.

Øst- og Sydsiden, imod den opgaaende og varmende Sol, har nok af Stenalderfolket været foretrukken som Boplads. Der har været fri Udsigt og let Adgang til Fiskeri og Indsamling af Bløddyr i Fjorden. Bag sig har de haft den skovklædte Banke, som har skærmet

deres Hytter eller Huler imod Vejr og Vind. Tiden har været udfyldt med at skaffe Føde og Klæder samt Tildannelse af Vaaben og Redskaber, hvortil Dyreknogler og Flintesten gav Raamaterialer. — Der findes jo endnu mange Flintestensblokke i vore Grusgrave. Ledige Timer har været benyttede til Udførelse af Ornamenteer, som vi finder paa deres Vaaben.

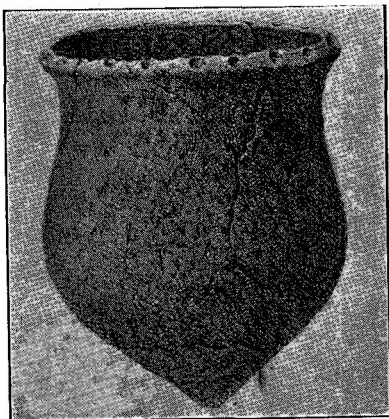
Stedet har rimeligvis været beboet gennem omtrent hele Stenalderen, og dette kan forklare, hvorfor der findes Knogler af Tamdyr imellem Vilddyrknoglerne, som Efterladenskaber fra senere Generationer. Naar undtages Hunden, er Tamdyr, — Okse, Faar o. a. — først kendt som Husdyr fra den yngre Stenalder.

Aarstiderne har vekslet som nu, men Nedbøren har været betydeligt større; gaar vi gennem de to Kløfter i Marielund og Dyrehaven, faar vi Forstaaelsen af, hvilke vældige Vandstrømme der har arbejdet dem ned. Som nu har milde og rolige Vejrforhold været Regel, men under Tordenbyger og Foraars-Tøbrud er Vandet i store Floder skyllet gennem Kløfterne, er stegen til Højvande, som har overskyttet de paa Stranden værende Bopladser og bortført hvad der har ligget. Alt er revet med af Strømmen og ført ud paa dybt Vand, hvor det atter er aflejret og efterhaanden dækket af Fjordens Dynd, der har fredet og værnet om det, indtil Kravet om bedre Besejlingsforhold paa Fjorden atter har draget det frem fra det sikre Gemme.

Paa Strækningen fra Banken til Findestedet er der rimeligvis bleven Genstande liggende, der kunde bekræfte den her fremsatte Tanke, men vi kender kun, hvad der er optaget af Gravemaskinerne. Dybdegravninger paa Arealerne imellem Havnen og Statsbanerne, hvor nu Kreaturmarkedet er, vil maaske en Gang i Fremtiden give interessante Oplysninger, hvis man ved

Jordarbejde vil have sin Opmærksomhed henvendt herpaa.

Som jeg har omtalt Side 12, falder Fundet for en Del sammen med de tre Fund fra Moser paa Sjælland, der ligger et Stykke fra Kysten, men i Koldingfundet findes Bløddyrskaller og Lerkarskaar, der ikke er funden paa de tre Findesteder, men derimod i et af Thomas Thomsen og A. Jessen i 1903—04 undersøgt Findested i den østlige Ende af Brabrand Sø ved Aarhus,¹⁾ ligesom Bløddyrskaller er fundne af Dr. Knud Jessen paa Nordsiden af Hobro Fjord.²⁾ Begge disse Fund synes ligesom Koldingfundet at ligge paa secundært Leje, og er, som dette Kystfund, muligt udskyllet paa lignende Maade.

Spidsbundet Lerkar.

I Brabrandfundet var man saa heldig at finde alle Skaar af et af de ejendommelige Lerkar af den spidsbundede Form, hvoraf Koldingfundet indeholder mange Skaar; det er samlet, saa Formen helt er fastslaaet — se hostaende Billede.

Formen kendes særligt fra Kystfund; mon man ikke heri kan se et Fingerpeg paa deres Anvendelse. De har sikkert været bestemt til at anbringes paa Ild, imellem Sten, men Kogekunsten har næppe været saa udviklet,

¹⁾ Aarvog for nord. Oldk. 1906, Pag. 1 ff.

²⁾ Dansk geologisk Forenings Medd. VII — 1927, Pag. 131.

at man har tillavet sammensatte Retter. Derimod har man maaske opdaget, at Skaldyr, — der jo har været et vigtigt Næringsmiddel for Befolkningen ved Kysten, — let aabnes ved at dyppe dem i varmt Vand. Jeg har ikke paa de fundne Skaller iagttaget, at de har været aabnede med Vold. Hvis denne Tanke er rigtig, har man næppe i den ældste Tid haft Brug for Lerkar paa Steder, hvor Skaldyr ikke findes.

At der er funden saa faa Spor fra den ældste Skovtid, — Fyrreperioden, — kan maaske skyldes, at alt er bleven saa grundigt udvasket af de stærke Vandstrømme; tænkeligt kan fremtidige Dybdegravninger nord for Svajebassinet, hvor nu Markedshallerne findes, give Oplysning herom. — I Museet paa Koldinghus findes et Brudstykke af Lerkar fra Fjordfundet, hvori en lille Stump Fyrrepind sidder indtrykket.

Der kan endnu rejses det Spørgsmaal, om Bopladsen ikke har været andet Steds end paa Schindelborgbakkens østlige Del? Dette kan være muligt, men jeg maa bemærke, at der — naar undtages 2 Retøksler fra den ældre Stenalder — ikke mig bekendt er funden Oldsager eller Knogler af ældre Dyrearter ved nogle af de Jordarbejder, der er udført som Klokarbejder, Grundudgravninger ell. lign., paa Schindelborgbakkens andre Sider, langs Dyrehaven eller Marielundskløftens Sider, helt ud til Fredericiavej. Der findes vel i Museet paa Koldinghus to Stenøkser, fundne i Kolding Skov, et trekantet Bor og en Mejsel, funden i Marielund, og en opskærpet Dolk, funden paa Slotsgrunden?, men disse 5 Stykker er Redskaber fra den yngre Stenalder, hvor finere Tilhugning og Slibning anvendtes. De to førstnævnte Retøksler er fundne ved Grundudgravning paa Dyrehavegaardsvej og maa ligeledes betragtes som tabte.

At dette store Fund har kunnet bevares saa langt op imod Nutiden skyldes, at det har ligget hengemt under Fjordens Dynd og Vand, hvorimod Minderne om Bopladser, der sikkert har været paa andre af de Holme, der nu danner Grunden under Kolding, er bleven fuldstændig ødelagte af de efterfølgende Slægter, der ikke har haft Øje for deres Betydning.

Trangen til større Plads og mere jævne og lettere befærdelige Flader har gennem Tiderne udjævnet Toppen af Bakkerne og udfyldt Mellemrummene. Vi behøver blot at tænke paa de prægtige Sest Banker, Bankerne mellem Agtrupvej og Fjorden og i Katrinegades vestlige Del, der er forsvundet i Løbet af de sidste Menneskealdere, for at forstaa, hvor Forholdene har forandret sig i det lange Aaremaal. Kun ringe Spor om de ældste Beboere foreligger i den halve Snes Stenoldsager, der er funden ved Jordarbejder indenfor Bygrænsen, og af disse kan man ikke dømme om Bosættelsen. Derimod er der paa den yderste, vestlige Spids af den Banke, der fra Katrinegade skyder sig ud i Aadalen imellem Aaen og Margrethe Mortens Toft¹⁾, i tidligere Tider funden Oldsager fra den yngre Stenalder (paa Oversigtskortet betegnet med B). Afdøde Skomager Fritz Jepsen, der gennem en Aarrække havde samlet Stenøkser, Skrabere, Flækker m. v., har gjort mig opmærksom paa Findestedet, og Avlsbruger H. R. Jochumsen, som ejer Marken, hvor Findestedet er, har en lille Samling, bestaaende af 4 Retøkser og en Tværøkse med Spor af Slibning, der er funden paa dette Sted, og et Par større Stenkiler er fundne ved Anlæg af Sportspladsen. Marken har imidlertid i mange Aar været udlagt til Græsning, saa jeg ikke har kunnet dømme om Forholdene uden en bekostelig og usikker

¹⁾ Paa Oversigtskortet betegnet M. M. T.

Gravning. Bliver Marken en Gang pløjet, vil der blive Lejlighed til en Undersøgelse.

Grave fra Stenalderen har jeg ikke sporet noget Steds inden for Bygrunden; derimod er der, efter Skomager Møllers Optegnelser, funden flere Gravhøje paa Nørremark, langs Dyrehavevej, og Avlsbruger N. C. Nielsen har paavist andre, saa jeg kan nævne 12 Høje langs denne Vej og ved Sideveje, om hvilke Nielsen har givet mig Oplysninger, som jeg ved egne Undersøgelser har suppleret. Da der ikke hidtil har foreligget nogen nærmere Meddelelse om dem, har jeg indtegnet dem paa hosstaaende Kort og skal give følgende Beskrivelse:

- Nr. 1. Paa Matr. Nr. 68 af Mj. II. Afdeling er en overpløjet Høj, hvoraf er udgravet en Del Haandsten, der er benyttede til Brolægning af Ejendommens Gaardsplads. Undersøgelse af Højen er ikke sket.
- Nr. 2. Paa Matr. Nr. 108 c smst. er en overpløjet Høj, hvori Nielsens Fader har funden alenstore (ca. 70 cm) Sten. Undersøgelse er ikke sket.
- Nr. 3. Paa Matr. Nr. 105 smst. er en overpløjet Høj, der ikke er undersøgt. Nielsen har ved dens Fod funden en Flintkile med afbrudt Æg, en skiveformet Kølle og en Spindesten fra Jernalderen.
- Nr. 4. Paa Matr. Nr. 111 smst., — Gøhlmanns Møllers Have —, er en overpløjet Høj, der ikke er undersøgt.
- Nr. 5. Paa Matr. Nr. 120 smst., omtrent midt i Marken, er en overpløjet Høj, der ikke er undersøgt.
- Nr. 6. Paa samme Matr. Nr., men sydligere, er en overpløjet Høj, i hvis Midte staar en Kreds af overmeterstore Sten, som et Gravkammer, hvis Over-

- ligger er fjernet. Nærmere Undersøgelse er ikke sket.
- Nr. 7. Paa Mtr. Nr. 153 a smst. skal have ligget en Høj, der er udjævnet, uden at nogen Undersøgelse er foretaget.
- Nr. 8. I Hegnet imellem Matr. Nr. 153 a og 154 smst. er en overpløjet Høj, i hvis paa sidstnævnte Ejendom liggende Del skal findes en Stensætning af decimeterstore Sten, 30 til 50 cm i Højde. Nærmere Undersøgelse er ikke foretaget.
- Nr. 9. I den sydlige Del af Matr. Nr. 154 ligger en overpløjet Høj, i hvilken Museet paa Koldinghus i 1901 lod foretage Udgravning, der dog ikke gik helt til Højens Midte. — Der fandtes Broncesager, se senere Side 36.
- Nr. 10. I Skellet imellem Mtr. Nr. 151 og 150 smst. findes hen imod Skellets Midte en overpløjet Høj, der ikke er undersøgt.
- Nr. 11. I samme Skels søndre Ende, lige nord for Matr. Nr. 175 findes ligeledes en overpløjet Høj, i hvilken der er gravet forskellige Steder, hvorved er fremdraget meterhøje Sten. Undersøgelse er ikke sket.
- Nr. 12. Paa Matr. Nr. 99 smst. i den sydlige Ende, lige ved Skellet til Mtr. Nr. 98, findes en overpløjet Høj, i hvilken Avlsbruger Nielsen har funden en Dolk af Flint.

Dette er, hvad jeg har funden af Minder fra Stenalderen inden for Kolding Købstads nærmeste Omraade. Syd for Byen er intet funden, men fjerner vi os lidt mere, træffer vi, ca. 5 km s. ø. for Kolding, den store Stendysse paa Straarup Mark, der ligger frit, lige Syd for det Sted, hvor Hejlsbanen skærer Agtrupvej. Den bestaar af 8 store Granitsten stillede i Rundkreds

og bærende en mægtig Overligger (ca. $3,7 \times 3,1 \times 1$ m), saaledes at der dannes et Kammer ca. 3 m i Tværmaal og ca. 1,2 m højt. Den har oprindeligt været omgivet af en Jordhøj, der i Slutningen af 1830erne er bortkørt af den daværende Ejer af Straarup, Kammerraad Kiær.

Arbejdet foretoges under Tilsyn af Adjunkt ved Latinskolen, Borgen¹⁾, der indsendte Beretning til Oldnordisk Museum. Efter denne fandtes i den øverste Del af Fylden et Skelet af et Menneske af ca. 3 Al. Højde, liggende paa Ryggen. Ved den ene Side bemærkedes et Barneskelet, og længere nede i Fylden fandtes et ornamenteret Lerkar, 4 Flintkiler, en Smalmejsel og 11 Flintknive og Flækker.

Lidt øst for Straarup Gaard ligger en meget smuk Langdysse ca. $37\frac{1}{2}$ m lang, 8,8 m bred, omgivet af 34 store Randstene, der rager ca. $1\frac{1}{2}$ m op over Marken. Der har været flere Gravkamre i den, men kun et var bevaret, da Adjunkt Borgen foretog sine Undersøgelser. Desværre lod han Overliggeren vælte ned, i Slutningen af Aaret 1841, for at se, hvad Graven indeholdt. Der saas et Kammer, ca. 4 m langt, ca. $1\frac{1}{2}$ m bredt og af Mandshøjde, med Indgang i den søndre Side, hvori fandtes en Stenkniv og en Urne.²⁾

I Straarup Have findes en meget stor rund Gravhøj, der ved Paafyldning er forhøjet og omdannet til Udsigtshøj. I denne skal findes et Stenkammer. Adjunkt Borgen nævner endnu flere ødelagte Høje, hvorfra Stenkamrene i tidligere Tider er fjernede; ligeledes omtaler han flere længere bortliggende Høje, men jeg vil holde mig til Koldings nærmeste Omgivelse, og gaa over paa den nordlige Side af Fjorden.

¹⁾ f. 1770, d. 20. April 1851, se Rektor Georg Bruun »Seks Rektorer«. Kolding højere Almenskoles Program 1927, Pag. 119 ff.

²⁾ Ejerinden af Straarup, Fru E. Toft, har i Februar 1928 fredlyst begge disse Dysser, der derved er bevarede i Fremtiden.

Et Par km n. ø. for Kolding findes paa Petersbjerggaards Mark to Gravhøje, hvis Form endnu tydeligt tegner sig i Landskabet, men deres Indhold — Stenkamre — er fjernede, efter Forlydende i 1828—38 for at benytte Stenene ved Anlæg af Kolding—Snoghøj Landevej. I Skomager P. Martin Møllers efterladte Optegnelser har jeg endvidere funden, at der, da Skovmøllen i 1838 blev ombygget, blev 3 à 4 Gravhøje paa Marken i Nærheden udgravede, og de deri værende Stenkamre benyttede til Grundsten for Bygningerne.

Endelig skal jeg nævne, at der langs Fjordbredderne skal findes flere Køkkenmøddinger — Steder, hvor Stenalderfolket har holdt sine Maaltider, — men de er endnu ikke undersøgt.

Vi har nu set, hvorledes Befolkningen gennem de mange Tusinde Aar har levet i Egnen, og mere og mere taget Landet i Besiddelse. Desværre har det ikke været muligt at spore Bopladser andet Steds end det, jeg har omtalt under Fjordfundet, men dette skyldes sikkert nok, at senere Slægter har borttryddet Sporene for at skaffe Plads til sig selv.

Er Sporene af Stenalderfolkets Liv saaledes svage, er dette endnu mere Tilfældet med den efterfølgende Slægt, Broncealdersfolket.

Ved Handelsforbindelser og ved Indvandring af nye Stammer efter Midten af det 2. Aartusinde før Christi Fødsel fik man Kendskab til Broncen, et Materiale, sammensat af omtrent 9 Dele Kobber og 1 Del Tin, Metaller, der indførtes og udveksledes med Rav, som i store Mængder fandtes langs Jyllands Kyster, og som bestaar af Harpiks, udsvedt af Træer i de mægtige Fyrreskove, der i langt forud liggende Tider har beklædt Landet.

De Vaaben, Redskaber og Smykker, der forfærdigedes

af Bronze, fortrængte snart Stenaldersagerne, saa den nye Kultur hurtigt bredte sig over Landet, men kun meget lidt minder i Kolding-Eggen om denne Tid. Indenfor Bygrænsen har jeg intet kunnet spore, men de Side 32 ff. omtalte Gravhøje har Broncealdersfolket benyttet til Nedsættelse af Gravurner, Lerkar, indeholdende Aske efter Ligbrænding, og enkelte Vaaben og Redskaber, som man har medgivet den afdøde.

I Højen Nr. 6 er i 1860 funden et Broncesværd fra den ældre Broncealder, ca. 70 cm langt og ca. 4 cm bredt, og med Fæste. Det findes nu i Nationalmuseet under B Nr. 2318. I samme Høj skal være funden en Armrings, men dens Skæbne kender jeg ikke. Begge disse Genstande er indsendt af Hospitalsforstander Fønss.

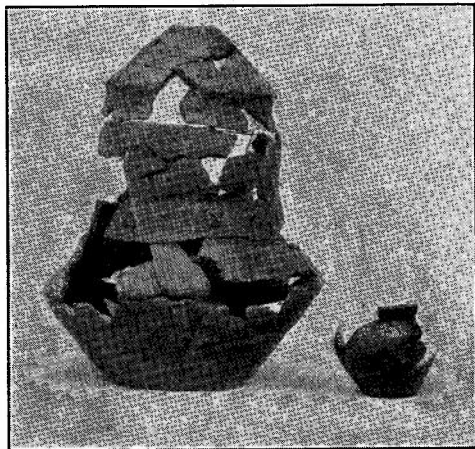
I Høj Nr. 8 har Gartner Jürgens i 1925 funden Brudstykker af et Broncesværd og et Lerkar, der er afleveret til Museet paa Koldinghus.

I Højen Nr. 9 har Museet i 1901 ladet foretage Gravning, hvorved fandtes et Lerkar fra ældre Broncealder, med brændte Ben, dækket af en omvendt Skaal. Karret var fuldstændig knust, men det lykkedes Bogholder Sophus Borch at samle det, saa Formen, som det ses paa omstaaende Billede, er bevaret.

Dette er alt, hvad jeg har kunnet samle af Minder fra en Tidsperiode, der har varet en 8 à 900 Aar. Noget mere kan maaske findes ved en systematisk Undersøgelse af de 12 Høje, og man vil derved ogsaa kunne komme til Klarhed over de Stenaldersgrave, der findes.

Er Broncealderen saaledes kun lidet kendt i Koldingegnen, ydes betydeligt mere fra den paafølgende Tidsperiode — Jernalderen —, der er begyndt ca. 400 Aar før Christi Fødsel, og varede til Christendommens Indførelse i Danmark.

Minder om Bosættelse er ikke funden, hverken inden eller udenfor Byomraadet. Det er kun de afdødes Gravpladser, der bringer os Bud om det Folk, der har levet og virket her gennem henimod halvandet Tusinde Aar. Ligbrænding, der synes at have været almindelig i den ældste Jernalder, vedvarede gennem hele Tidsperioden, men Nedlæggelse af Liget i ubrændt Stand er i den sidste Del af Jernalderen meget ofte sket. — I Kol-

Broncealders Lerkar,
funden paa Kolding Nørremark.

dingegnen er der ikke funden ubrændte Lig fra den Tid, men derimod talrige Lerkar og brolagte Pletter med tydelige Spor af Ligbrænding. Indenfor Byomraadet synes der at have været en Gravplads, idet der ved Udgravning af Grund til en Bygning, som Murermester S. L. Gynther i Foraaret 1882 opførte paa Matr. Nr. 182 k af Bygrund — Hjørnet af Katrine- og Skolegade — (se Nr. 16 paa Oversigtskortet) fandtes en Mængde Skaar af store, graagtige Lerkar, 5 à 10 Tom-

mer (13—25 cm) i Tværmaal over Mundingen, med udadbøjede Rande og vandrette Striber ved Bugens Begyndelse, samt enkelte med Fingeraftryk, alt noget, der tyder paa Lerkar fra Jernalderen. Lithograf Neuhausen, der var tilstede ved Fundets Optagelse, har forklaret, at Lerkarrene stod tæt sammen paa Lerbund, dækket af kulblandet Aske. Fundet er omtalt i Kolding Folkeblad for 9. Marts 1882, hvor det betegnes som „Brandplet fra den yngre Jernalder“, og dette kan maaske være rigtigt, men i Justitsraad Winstrups Indberetning meddeles, at der i det øvre Lag fandtes Skaar af glasseret Lerkar, Hank og Ben af nyere Lerkar, Vinduesglas og Jernsøm samt Knogler af Lam og Svin, og da der i de nærmeste Omgivelser senere er funden Murstens-Fundamenter af middelalderlige Bygninger, kan det tyde paa, at senere Slægter har bygget og boet paa Fortidens Gravplads.

Andre Grave er ikke funden paa Byens Grund, men flere Steder omkring de 12 Høje ved Dyrehavevejen er der funden Stenbelægninger med brændte Ben og en Mængde Skaar af Lerkar, hvorover muligvis har været opkastet smaa Høje, som ved Jordens Dyrkning er bleven udjævnede, medens Ploven har knust de højere staaende Dele af Gravurnerne. Ved noget dybere gaaende Gravninger kommer det frem, hvad Jorden gemmer.

Gartner Jürgens, der i 1925 anlagde sin Have paa Mtr. Nr. 153 af Mj. II Afdeling, der tidligere har været Agerland, har ved Kulegravning fundet flere Brandpletter, — brolagte Steder med Lerkarskaar, brændte Ben og Fragmenter af Jernoldsager. Museet paa Koldinghus har ladet foretage Undersøgelser og Opmaalinger, der viser de forskellige Anlæg, men Udbyttet af Oldsager er kun ringe; flere af de fundne Lerkar kan

maaske samles, saa Formen kan bestemmes (se Nr. 13 paa Oversigtskortet).

Paa Nabolodden imod Øst, Mtr. Nr. 151 a, har Ejeren, Fyrværker Diedrichsen, ligeledes funden en Del Skaar af Jernalders Lerkar, der er afleverede til Museet paa Koldinghus (se Kortet Nr. 14).

Længere imod Vest, paa „Galgebjerg“, Mtr. Nr. 11—12—13 m. fl. af Markj. II. Afd., hvor der er store Gartnerhaver, er der funden lignende Stenbelægninger med Lerkarskaar, Aske og Kulstykker, men alt er ødelagt af Ploven (se Kortet Nr. 15).

Endvidere er paa „Ankershus“, Mtr. Nr. 42 af Mj. II. Afd., Byens nordligste Mark ved Skellet imod Bramdrup Sogn, opløjet Lerkarskaar i Tusindvis, hvoraf mange med meget smukke Ornamenteringer. Stedet er paa Kortet Side 21 betegnet med C, og paa de tilstødende Marker i Bramdrup er ligeledes funden adskillige Jernalders Grave; paa den under „Højgaard“ i Bramdrup hørende Mose Mtr. Nr. 10 a fandtes i Juli 1917 Egeplanker, Egestammer, 4 Lerkar og en Knusesten fra Jernalderen samt en lille smuk Miniaturbaad (Legetøj?), udhulet i en Egegren af samme Form som de kendte Baade af udhulede Egestammer fra Oldtiden. Dette Fund findes i Nationalmuseet.

Endnu skal nævnes, at der i de nærmest Kolding liggende Dele af Harte Sogn er funden talrige Lerkar og nogle smukke Broncesager fra Jernalderen.

Er Jernaldersfundene nord for Byen vel talrige, overgaas de dog langt af Fundene syd for Byen, og her indtager Brændkjærsmarken¹⁾ første Rang; muligt Navnet skyldes den store Mængde Brandpletter og Grave, her findes.

Det første kendte Fund skete i 1873 under Udgrav-

---

¹⁾ Se Eliassen: Vejle Amts Aarb. 1906, Pag. 198 ff.

ning af Grunden til Brændkjærsgaards vestlige Ladebygning paa Matr. Nr. 21 af Markj. I. Afdeling (se Kortet Nr. 17). Der fandtes over 100 Lerkar i en tæt Samling, saa godt som alle fyldte med brændte Ben; ligeledes fandtes et lille Broncesøm, 2 sammenbøjede Jernsværd, 2 itubrudte Landsespidsler med Dølle, et større Brudstykke af en Kniv og Brudstykker af to ensdannede Skjoldbuler²⁾. Fundet indsendtes til Oldnordisk

Lerkar fra Jernalderen, funden paa Mtr. Nr. 34 a af Kolding Mj. I Afd., de to øverste med Stregornamenter, de nederste med Ornamenter lavet med Fingrene.

Museum, og Professor Engelhardt kom straks efter hertil og foretog en nærmere Undersøgelse. Der fandtes ved Gravning syd for det Sted, hvor Lerkarrene stod, en 44 Fod (14 m) lang, 5 à 8 Fod ($1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ m) bred Plads, der var brolagt med smaa Sten, som ved Enderne havde nogle større Sten som Grænsepunkter. Lerkar fandtes ikke her, men Spor af Kul. Dette Fund er fra ældre Jernalder.

²⁾ Kolding Avis 9. Juni 1873.

Paa L. A. Hollænders Teglværk, Matr. Nr. 34 a af Mj. I er under Lergravning i Aarenes Løb funden adskillige Lerkar med Indhold af brændte Ben og Redskaber (se Kortet Nr. 28). I Museet paa Koldinghus findes 14 Lerkar herfra, hvoraf 5 er samlet; i det ene findes Aftryk af Bygkorn, hvilket viser, at man den Gang har dyrket denne Kornart. Af Genstande er funden: Fragmenter af Jernsager, en Skjoldbule, 3 Fibu-

Oprensede Lergrave paa Mtr. Nr. 58 af Kolding Mj. I. Afd.

laer (Bøjlenaale) af Bronze, en Broncering m. v. Umiddelbart øst herfor paa Kommunens Ejendom Mtr. Nr. 58 af Mj. I fandtes en Række ejendommelige tilkastede Grave, 1 til $1\frac{1}{2}$ m. brede og $\frac{3}{4}$ til $1\frac{1}{2}$ m. dybe, adskilte ved 20 til 60 cm tykke Lervægge. De var fyldt med sandblandet Muld, men der fandtes ikke Spor af Genstande, der kunde give Oplysning om Tidsalderen. Muligt det kan have været Lergrave fra Tilvirkning af Oldtidens Lerkar, hvor man ligesom ved Tørvegrave har ladt en Væg staa for at holde Vandet borte under

Arbejdet. Desværre var den nordøstlige Side bortgravet, inden jeg fik Meddelelse om Fundet, der blev opmaalt, fotograferet og beskrevet i Koldinghus-Museets Udgravningsprotokol.

Et tredje Findested paa Brændkjærsmarken er det lille trekantede Stykke af Kommunens Jordlod Mtr. Nr. 58 af Mj. I (se Kortet Nr. 19), der er bleven liggende i Sammenstødet imellem Gl. Dalbyvej og Agtrupvej. Under Afgravning af den derværende Banke har Graver Lykkebo holdt Øje med, hvad der kom frem, og har reddet fra Undergang nogle Lerkar med brændte Ben, Fragmenter af Jern og en smuk Bronze-Fibula, der er afleveret til Museet paa Koldinghus.

Et fjerde Findested er paa Gartner P. Th. Petersens Ejendom Mtr. Nr. 28 d af Mj. I (se Kortet Nr. 20), hvor der er funden Brandpletter, smaa Belægninger af ildskørnede Sten med Trækul.

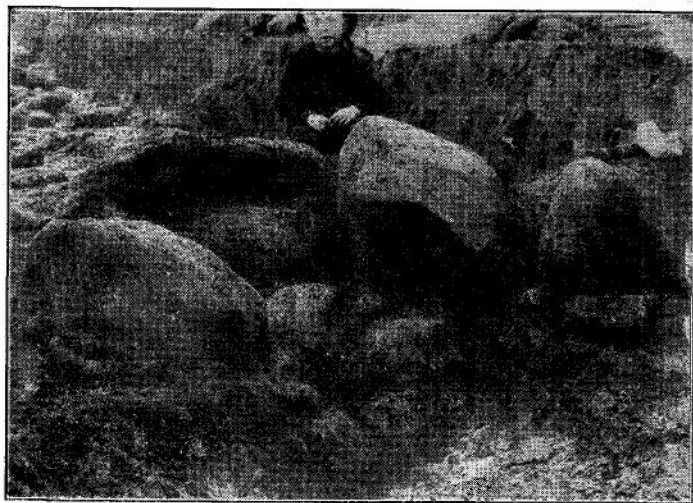
Et femte Findested er paa Kongehusets Mark, Mtr. Nr. 29 a af Mj. I (se Kortet Nr. 21), hvor der, ved Anlæg af en Forbindelsesvej imellem Piledamsvej og Søndre Kongevej blev funden en meget betydelig Del Lerkarskaar fra Jernalderen. De fandtes imellem en Del større Granitsten $\frac{1}{2}$ til ca. 1 m i Tværmaal, der syntes at være nedlagte i en bestemt Orden, men nogen Opmaaling og Undersøgelse fandt ikke Sted. Lerkarskaarene indsamledes af Museet paa Koldinghus.

Et sjette Findested er den gamle Borgmesterjord, Matr. Nr. 4 af Mj. I Afdeling, hvor der, ved Anlæg af den nye Kirkegaard, fandtes forskellige Minder om Jernalderen, saaledes 3 forskellige Samlinger af Lerkar (se Kortet Nr. 22) og to store Stensætninger, hvoraf den ene muligt dog tilhører Stenalderen (se Kortet Nr. 23). Det er bleven opmaalt og undersøgt af Museet paa Koldinghus, men der er ikke afgivet nogen Beret-

Stenbelægning fra Jernalderen, paa den ny Kirkegaard.

Stensætning fra Stedet, hvor Kirkegaardsvejen munder ud i Agtrupvej.

ning. Der er af Urmager Th. L. Thomsen taget hostaende Billeder; det første har af Tandlæge A. M. G. Friis faaet følgende Betegnelse:

„Stensætning fra det Sted paa den ny Kirkegaard, hvor der fandtes en Del Jernalders Urneskaar“. Det andet, der laa, hvor Vejen fra Kirkegaarden udmunder i Agtrupvej ca. 5 à 6 m fra denne, bestaar af temmelig store Sten og er som anført maaske fra Stenalderen. Graver Lykkebo har indlagt Findestederne paa en Plan over Kirkegaarden.

Ved den i 1927 foretagne Planering til Udvidelse af Kirkegaarden mod Nord fandtes atter smaa Samlinger af Lerkar og Brandpletter. Nogen Undersøgelse er ikke foretaget, men Graver Lykkebo har indsamlet en Del Skaar, der er afleveret til Museet paa Koldinghus.

Ved Gravning af en Grav i den sydøstlige Del af den i Brug værende Kirkegaard fandt Graver Lykkebo i Juli 1927 en Brandplet, hvori laa en af de kendte Sten med skaalformig Fordybning, 16 à 17 cm i Tværmaal, ca. 5 cm dyb, liggende $\frac{1}{2}$ m under Overfladen. Den har været gravet lidt ned i den naturlige Grund, sandblandet Ler, men ellers dækket af Muld. Den var omgivet af ildskørnede Smaasten, ligesom der fandtes lidt Trækul.

Gaar vi længere imod Vest, til Kommunens Ejendom „Stejlbjerg“, Mtr. Nr. 57 af Mj. I, finder vi ligeledes Minder om Jernalderfolket. I 1906 fandt jeg en Brandplet tæt ved Skellet til Skydebanen (Kortet Nr. 24) ca. $\frac{1}{2}$ m under Overfladen; der laa nogle ca. 10 cm store ildskørnede Sten og nogle Trækulstykker. I 1915 fandtes en Brandplet af samme Art lige ved Svinget (Kortet Nr. 25) og i 1918 fandtes en lignende ca. 8 m øst for Skydevolden i ca. 1 m Dybde. Endelig er der paa

J. A. Hansens Teglværker i Sest funden Gravurner, der er afleveret til Museet paa Koldinghus.

Efter Evne har jeg nu søgt at gøre Rede for de Minder om Oldtiden i Kolding, der er kommen til min Kundskab, og jeg tror ikke, at ret mange Fund er undgaaet min Opmærksomhed. Da alle Fundene, undtagen Fjordfundet, stammer fra Grave, giver de ikke store Oplysninger om, hvorledes Livet har formet sig i hine fjerne Tider. Den vigtigste Næringsvej har oprindeligt været Jagt og noget Fiskeri. Tamdyr-Knoglerne i Fjordfundet — Hund, Svin, Hest, Faar og Okse — viser, at man i ethvert Fald i den sidste Tid af Opholdet paa Schindelborgbakken har holdt Husdyr, og Bygkornet i Lerkarret fra Hollænders Mark giver Formodning om Korndyrkning, noget, en nøjere Undersøgelse af de talrige Lerkarskaar, der findes i Museet, maaske kan bekræfte.

Af ædle Metaller er der, saa vidt mig bekendt, kun funden Guldringen fra Straarup, hvoraf en Kopi findes i Museet paa Koldinghus. Et Hængesmykke, en rund Perle og Halvdelen af en rund Perle af Guld er funden i 1889 paa Thuge Damgaards Mark i Vonsild. Det blev indsendt til Nationalmuseet, som udbetalte i Findeløn og Metalværdi 16 Kr. 50 Øre.

Straarupringen¹⁾ blev funden i 1840 ved Jordarbejde paa en Bakkeskraaning lidt s. v. for Gaarden, hvor der har ligget en Gravhøj. — Det er et stort, smukt Smykke (Halsring eller Diadem), ca. 20 cm i Tværmaal, dannet af en rund Guldstang, der foran er udhamret til en Bredde af ca. 24 mm. Paa Bagsiden er indridset 5 Runer, der ved første Undersøgelse blev tydet som Navnet „Lødver“, hvilket gav Anledning til, at Professor Rafn,

¹⁾ Eliassen: Vejle Amts Aarbog 1907, Pag. 71 og Kolding Folkeblad 29/8 1907.

der var Oldskriftsselskabets Sekretær, satte det i Forbindelse med Hervørsagaens „Lødver Heidreksen“. Dette greb Adjunkt Borgen saa meget, at han foretog en Undersøgelse af Stednavnene paa Sagaens Kampplads for at finde dem i Koldingegnen. I en med Kort bilagt vidtløftig Skrivelse af 6. August 1841 til Oldskriftsselskabets Sekretær gør han Rede for Resultatet af sine Undersøgelser og mener at kunne paavise de i Sagnet omtalte Steder i Koldingegnen.

Denne Paavisning falder imidlertid helt til Jorden, da senere Tydning af Runerne har fastslaaet, at de danner et Kvindenavn, „Ledra“¹⁾.

Det har interesseret mig meget at gaa saa langt tilbage i vort Lands og vort Folks Historie, til Tider, hvorom der ikke foreligger ringeste Spor af skriftlige Meddelelser; man maa tage Fantasien til Hjælp og bygge op, hvad Jordbundsforholdene og Oldsagerne fortæller.

I langt tilbageliggende Tid er Befolkningen, muligvis i smaa Samfund, vandret ind gennem Midten af Jylland, hvor den store Færdselsvej — „Hærvejen“ — i Tidens Løb dannedes²⁾. De af Isen dybt indskaarne sumpede og vandfyldte Tunneldale ved Aabenraa, Haderslev, Kolding, Vejle o. s. v. hindrede al Færdsel langs Østkysten, men i Mellemrummene mellem disse søgte man ud fra Hovedvejen for at finde Steder, hvor Betingelserne for at fæste Bo tilbød sig. Forsigtig, spejdende, er den Stamme, der først tog Koldingegnen i Besiddelse, vandret imod Øst ind over Højlandet nord for Koldingdalen og har fundet alt, hvad de med deres

¹⁾ Wimmer: Runemindesmærker, Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, Pag. 17.

²⁾ Hugo Matthiessen: »Hærveje gennem Jylland« i Festskrift til Kr. Erslev 28. Decbr. 1927.

nøjsomme Fordringer behøvede. Gennem de store Skove, der var opfyldte af et rigt Dyreliv og frugt-bærende Træer og Buske, er man naaet ud til Skraa-ningen, hvor den af skovklædte Smaaholme opfyldte Sø maa have frembudt et herligt Billede for dem. Stammerne har delt Holmene imellem sig, en eller flere Familien har valgt Schindelborgbakken og slaaet sig ned der. Kendskab til Jagt og til Forfærdigelse af Vaaben af det Materiale, der fandtes, har de medbragt; de fundne Dyreknogler og Skaller fortæller, hvoraf deres Føde har bestaaet, og Redskaber og Vaaben bringer Bud om Sans for gode og hensigtsmæssige Former og Smag for at pynte dem med tiltalende Tegninger.

For Befolkningen dannede maaske den smalle Tange langs Slotssøen den eneste Adgangsvej til Bopladsen, og som Følge af den isolerede Beliggenhed har Samkvemmet med andre Stammer kun været ringe; Skovene gav Ly, og Vildtbestanden har været stor, saa Jagt og Fiskeri gav det nødvendige til Livets Ophold. Fredeligt og roligt har man levet, Aarstiderne har skiftet som nu; kun de store Vandfloder ved Tøbrud og Uvejr har grebet forstyrrende ind i det daglige Liv, men efterhaanden som Befolkningstallet tiltog, maatte man drage ud for at søge nye Ernæringsomraader. Derved kom man i Forbindelse med andre Stammer, Slægterne blev blandet, og man fik Oplysning om andre Næringsveje — lærte Husdyrbruget at kende —, og den daglige Levevis forandredes, men den afsides Beliggenhed bevarede gennem Tusinder af Aar Minder om den ældste Slægts Sæder og Skikke, saa man ikke under Bosættelsen her fik Kendskab til den yngre Stenalders slebne Redskaber. Hvad Grunden har været til, at man inden den Tid forlod Bopladsen, vil næppe kunne besvares.

Ejendommeligt er det, at der intet Steds er funden

Spor af Grave fra den Tid; de Kranier og Knogler af Mennesker, der er fremdraget i Svajebassinets, giver ingen Oplysning herom og er formodentlig som tidligere udtalt skyllet ud under en Vandflod.

Fjordfundets Fremdragelse giver som nævnt desværre ingen Oplysning om Aflejringen, men der er endnu Mulighed for, at den oprindelige Aflejring kan findes under Havnepladsen nord for Svajebassinets; et Forsøg kan gøres ved at gaa ned med en passende Brønd, og det maa haabes, at dette vil ske en Gang under virkelig sagkyndig Ledelse.

Den yngre Stenalders Befolkning har jo som nævnt haft en betydelig Udbredelse i Egnen, medens Bronzealdersfolket synes at have holdt sig tilbage fra Landet imellem Østkystens Fjorde; her findes deres Grave forholdsvis sjældnere, medens de derimod ligger i stor Mængde langs Midtjyllands Veje.

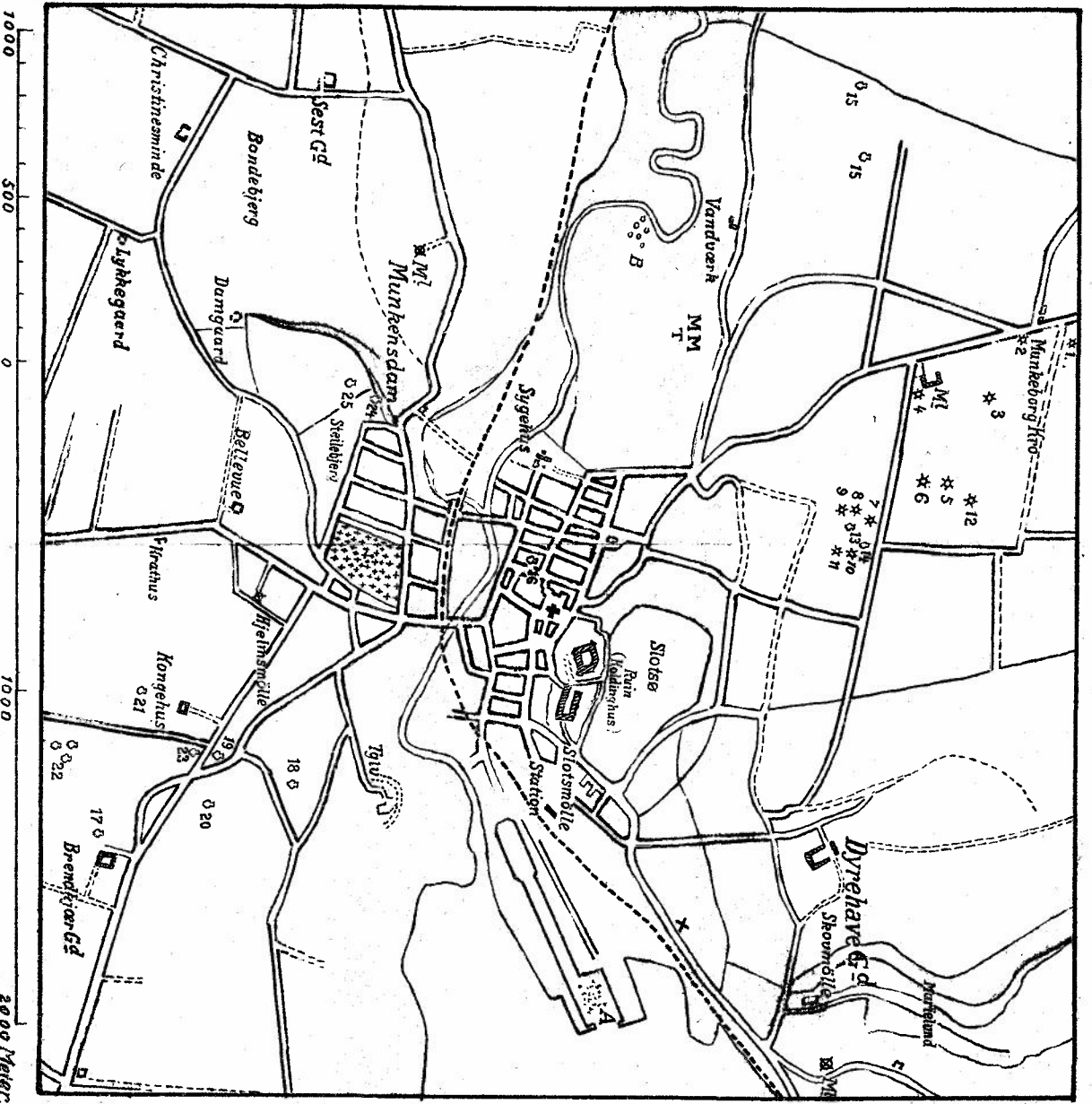
Jernaldersfolket derimod har søgt ud til Kysterne og har dristigt vovet sig ud paa Havet, men vi kender desværre kun deres Grave, Sagnhistorien nævner ikke Kolding.

Mine Optegnelser til denne Artikel har jeg samlet gennem mange Aar, dels ved mine Spadsereture i Egnen, dels og ikke mindst, medens jeg som Medlem af Bestyrelsen for Museet paa Koldinghus forestod den forhistoriske Afdeling og endelig ved mine senere Besøg i Museet. Det er en udmærket Samling, der findes fra Byens Oldtid, som det meget maa anbefales Samfundets Medlemmer at stifte Bekendtskab med.

Kort over Kolding,
med Oldtidens Jordbundsforhold og Fund.

- Ler og Grusbanke
- Eng og Mose
oprindelig Vand
- Nuværende Vand
- Ældste Stenalder
- Yngre Stenalder
Bronzealder
- Jernalder

GAMLE MINDER FRA TRELDE

VED

C. V. HANSEN

De efterfølgende Oplysninger skyldes mundtlige Meddelelser fra den nu 84-aarige Gaardejer Peter Jensen i Trelde, der uden skriftlige Optegnelser af nogen Art, kun støttet paa sin Hukommelse, har skildret sin Samtid saa langt han husker tilbage. Min Opgave har kun været at ordne Stoffet en Smule og forelægge det i en for Vejle Amts historiske Aarbøger egnet Form.

I. *Om Fortælleren og hans nærmeste Slægt.*

Peter Jensen er født d. 2. Decbr. 1843 paa Strandgaarden, der ligger i Trelde By. Faderen var Jens Sørensens og Moderen Maren Petersdatters. Gaarden kom i Slægtens Besiddelse i 1815, da Faderens Onkel, Hans Petersen, giftede sig ind til den ved at ægte Enken efter Færgemand Søren Nielsen, der druknede 1813. Strandgaarden var den Gang kgl. Færgested, og der hørte til den 75 Tdr. Land Agerjord, 6 Tdr. Land Eng og 120 Tdr. Land Skov. Hans Petersen drev Færgefarten indtil 1820, da den ved kgl. Bevilling overflyttedes til den vestligste Gaard i Byen, tilhørende Søren Ladegaard, hvis Gaard siden den Tid fik Navnet „ny Færgegaard“. Her var Færgeriet til Rosenvold indtil vistnok 1861, da det flyttedes til Trelde Sande for endelig efter Jernbanens Anlæg, der forandrede alle Trafikforhold, helt

at blive nedlagt i 1867. Efter Flytningen fik Færgegaarden ganske naturlig igen Navneforandring og kom til at hedde „gamle Færgegaard“.

Naar Hans Petersen saa tidlig blev ked af Færgefarten, skyldtes det de mange Ulæmper, der var forbundet med denne Bestilling, og som følte særlig stærkt af ham, der ikke var sejladskyndig og ikke vant til at have med den Slags Ting at gøre. Færgefarten besørgedes ved Hjælp af to ret store Baade, og Hans Petersen maatte holde baade en fast Færgemand og en Matros til Medhjælp for at bestride Overfarten. Færgemanden boede i et lille Hus nede ved Stranden, og Matrosen logerede hos ham. Der skulde endvidere holdes Befordring tilrede for at besørge de Rejsende videre til Fredericia, ligesom der var Pligt til at beværte de Rejsende, om det forlangtes. Det var altsammen noget, som ikke tiltalte Hans Petersen. At det heller ikke var nogen ufarlig Bestilling, fremgaar af, at Efterfølgeren, Søren Ladegaard, druknede i 1851.

1845 overdrog Hans Petersen Gaarden til sin Brodersøn Jens Sørensen, Fortællerens Fader, og trak sig tilbage med en passende Aftægt, men blev dog stadig boende paa Gaarden.

Peter Jensen kom i Skole 1849. Indtil 1847 fandtes der kun een Skole i Vejlbysogn, en af Fr. IV.s gamle Skoler. Den laa i Egeskov, og det var jo en selv i de Tider meget lang Skolevej for Børnene fra Trelde. I 1847 blev imidlertid Nabogaarden til Strandgaarden udstykket, og Sogneraadet erhvervede da Hovedparcellen med Bygningerne for der at indrette en Skole for Trelde By. Imidlertid kom Krigen hindrende i Vejen, og man nøjedes derfor med foreløbig kun at indrette en Skolestue i Enden af det gamle Stuehus. I 1850 tog man imidlertid fat paa Opførelsen af den nye

Skole, og den toges i Brug 1851. Den havde et stort 4-Fags Skolelokale samt Bolig for Læreren og benyttedes indtil 1910, da den nuværende Skole opførtes med 2 Skolelokaler og Bolig for en Lærerinde, medens den gamle Skole indrettedes til Bolig for Læreren.

Skoledagene var 3 om Ugen, og der undervistes i Regning, Skrivning, Dansk og Religion.

Peter Jensen blev konfirmeret 1858 og blev selvfølgelig hjemme paa Gaarden, i hvis Arbejde han længe før den Tid havde deltaget. Da der imidlertid i Foraaret 1862 blev Tale om, at en ny Krig maaske forestod, besluttede Faderen, der maa have været en sjælden betænksom og forudseende Mand, at lade Peter lære Tysk, for at han i givet Tilfælde kunde optræde som Tolk. Ulæmperne ved ikke at kunne gøre sig forstaaelig overfor de fremmede Krigsfolk, havde 1849 givet tilstrækkelig mange Beviser for. Peter Jensen blev derfor i Vinteren 1862—63 sendt til Fredericia, hvor han blev indlogeret hos den tysktalende Oversergent Andersen fra Weseby i Angelen og hvor han iøvrigt modtog Undervisning i Tysk af Klokker Johannsen, den senere Overlærer. Det viste sig ret hurtigt at være en meget gavnlig og betimelig Foranstaltning af Peter Jensens Fader.

Peter Jensen skulde have været paa Session i 1864, men da denne paa Grund af Krigen ikke kunde afholdes, slap han fri for at komme med før i 1865. Her blev han udtaget til Arbejdssoldat, da han som 7-aarig havde brækket Benet og derfor ikke blev anset for egnet til aktiv Krigstjeneste. Han var imidlertid saa heldig ved Lodtrækningen at blive Nr. 637 af 700, og var dermed paa Forhaand sikret mod nogensinde at blive indkaldt. Dette har sikkert ikke været Peters Fader ukærkomment, thi han havde forberedt sig paa at

leje en Stillingsmand og var mødt frem med 800 Daler i Lommen og en Underofficer, der var villig til at træde i Peters Sted. Det blev jo nu ikke nødvendigt, og de mange rare Dalere forblev i Faderens Lomme. Da Peter Jensen imidlertid syntes, at han paa en Maade ogsaa havde nogen Ret til i hvert Fald en Andel i Dalerne, fik han Faderens Tilladelse til at tage paa en Landbrugsskole i Stedet. 1. Oktober 1865 mødte Peter Jensen derfor paa Fyns Stifts patriotiske Selskabs Landbrugsskole i Odense og var der til 31. Marts 1866. Det var ikke nogen Højskole, men udelukkende en Fagskole, og Forstanderen, Branddirektør Sørensen, var meget streng i sine Krav. Det kan lige her bemærkes, at Peter Jensen klarede en fin første Karakter og senere har været glad for hvad han lærte og saa. Foraaret 1869 tog han til Tirsbæk og var der om Sommeren for yderligere at lære Landbrug, men mener dog ikke der at have lært andet end hvad han kunde i Forvejen, nemlig arbejde.

Efter Faderens Død 1875 overtog Peter Jensen Strandgaarden og skiftede med sine Søskende. Hans Broder, Hans Jensen, byggede 1877 „Sølyst“ paa en Del af Fædregaardens Jorder, som han havde faaet overladt, medens den anden Broder, Søren Jensen, og Søsteren Ane, gift med Jens Buhl, Pjedsted, fik deres Arv i Kontanter.

1919 frattraadte Peter Jensen selv Strandgaarden og overlod den til sin Svigersøn, Niels Krogh.

II. Lidt om Trelde By.

Hele Vejlbj Sogn hørte tidligere under Kronen med Undtagelse af 2 Gaarde i Tved, der var Fæstegaarde under Nebbegaard. Disse 2 Gaarde var Søren Petersens nuværende Gaard og „Sølundgaard“. Ved Auk-

tionen paa Koldinghus 1765 købte Bønderne for Størstedelen selv deres Gaarde og fik kgl. Skøde paa dem. En Del af de mindre Gaarde blev dog købt af Kammerraad Richter paa Kirstinebjerggaard og af ham senere solgt til de forskjellige Ejere.

Oprindeligt har hele den store Trelde Skov, der er paa 1144 Tdr. Land, været tildelt Byen med Undtagelse af det, der hørte under Kirken, ca. 85 Tdr. Land, og under Kirstinebjerggaard, ca. 45 Tdr. Land. En mundtlig Overlevering fortæller, at Byen fik den store Skov, fordi Jorderne var saa lerede, vaade og kolde, at de ikke kunde give saa godt Udbytte som i Sognets andre 2 Byer, Egeskov og Vejlbj. Skoven begynder ved Fredericia Markskjel og fortsættes langs Lillebælt til Trelde næs. Midt i Skoven, imellem Vester- og Østerskoven, er et stort Stykke Skov, der kaldes „Selvejerskov“. Efter gamle Folks Sigende skal det have tilhørt 2 Gaarde, som nu er nedlagt og gaaet ind under andre Gaarde, hvorfor Skoven er blevet udstykket i en Mængde Smaaparcer, der nu ejes af Folk baade fra Egeskov, Vejlbj og Fredericia.

I ældre Tid var Byen inddelt i hele og halve Gaarde. Til Helgaardene hørte baade en Vesterskov paa ca. 45 Tdr. Land, der var Græsningsskov og havde Hartkorn, og en Østerskov paa ca. 60 Tdr. Land, der var Fredskov og havde Skovskylde. Til Halvgaardene hørte nok Skov, men ikke saa meget.

Oprindeligt var Jeppe Madsens Gaard den største, men senere blev den overgaaet af Jeppe Ousens, der fremkom ved at sammenbygge 2 Halvgaarde. Ved Matrikuleringen i 1826, hvor Gaardene nummereredes efter Størrelsen, fik Jeppe Ousens Gaard da ogsaa Nr. 1, medens Jeppe Madsens maatte nøjes med Nr. 2. Strandgaarden fik Nr. 5. I 1860 blev Jeppe Ousens

Gaard imidlertid igen delt mellem 2 Brødre. Den udflyttede hedder endnu „Delingsminde“ og ligger paa Marken, sydvest for Byen ved Vejen til Fredericia.

Til hver Gaard hørte et Husmandshus, hvor der holdtes en Ko, og hvor Konen sammen med en Pige fra Gaarden malkede alle Køerne.

1850 bestod Byen af 16 Gaarde, 4 Boelssteder til 2 Heste og 2 Køer og 30 Huse. Af Gaardene er senere 4 skilte, saaledes at der paa hver af dem er bygget en ny Gaard paa Marken. Den første af disse Gaarde var som nævnt Jeppe Ousens, der deltes i 1860, den næste var Fortællerens, der deltes 1877. I 1907 deltes Jeppe Madsens og i 1924 Franks Gaard. 6 Gaarde er senere nedbrudt og lagt ind under andre Gaarde, medens en, nemlig „Virkelyst“, er flyttet ud paa Marken. Af de 4 Boelssteder er to lagt ind under andre Gaarde og 2 flyttet ud paa Marken. Af Husene er 16 nedbrudte og 3 er brændte, medens der til Gengæld er bygget 5 nye. Det er saaledes ingenlunde smaa Forandringer, der er sket i Byen siden 1850.

I Skovfogedstedet Øst for Byen, som nu ejes af Peter Thomsen, var der i Aarene fra 1837 til 1849 en Vagtstue, hvor ikke alene Sognets Mænd, men Mændene helt fra Egum og Stoustrup maatte gøre Nattevagt, 4 Mand hver Nat, for at passe paa Smuglere. Efter Krigen blev der imidlertid i 1851 bygget en Kontrolerbolig ude paa Klint, paa Kasserodde, der hvor nu Søren Sørensen bor, og en Krydstoldassistent ved Navn Jørgensen ansat. Han afløstes 16. Oktbr. 1854 af Toldassistent H. P. Løhde, der beklædte Posten til den 1. Oktober 1856, da den helt ophævedes. Det var en for den Tid vellønnet Post med en aarlig Gage af 360 Rdlr., 150 Rdlr. til Hestehold og 40 Rdl. til Vedligeholdelse af en Baad, der blev leveret fra Toldstedet. Til

Medhjælp var der en Rorsbetjent, der lønnedes med 200 Rdl. aarlig.

Af nogle Optegnelser, som Toldassistent Løhde har efterladt sig, fremgaar det, at han, da han tiltraadte sit Embede, selv maatte anskaffe sig en Hest, som han betalte med 125 Rdlr., en Vogn, som kostede 70 Rdlr., og en Ko, hvorfor han maatte betale 65 Rdlr. Da Posten i Trelde ophævedes, blev Løhde forflyttet til Skive, en Forflyttelse, der i de Tider betød omtrent økonomisk Ruin. Om at føre sit Indbo med den lange Vej, kunde der ikke være Tale. Løhde maatte dels sælge, dels bortgive det meste af sit Indbo. For Koen fik han 42 Rdlr., for Vognen 40, og saa drog han afsted med en Vogn, forspændt med 3 Heste, hvorpaa Kone og 3 Børn var anbragt tilligemed den resterende Del af Indboet, medens han selv sad ved Siden af paa Hesten. De 36 Mil gennem Jylland tilbagelagdes paa 3 Døgn. I Skive' solgte Løhde Hesten for 50 Rdlr. efter at have holdt den tilbage i 8 Dage, hvilket kostede ham 4 Mark pr. Dag.

Den 1. September 1862 overgik der Trelde en stor Ildløs. Kl. 10¹/₂ om Aftenen opstod der Brand i det sydligste Hjørne af Franks Gaard. Vinden var S. Ø. og det blæste temmelig stærkt. Til Gaarden hørte 5 Bygninger, der alle var straatækte. Hele Gaarden nedbrændte tilligemed den Søren Kvist tilhørende mindre Gaard, der laa 4 Alen Øst for Franks. Ilden sprang derefter skraas over Gaden og antændte et Frank tilhørende Lejehus, hvori boede 3 Familier, og som blev kaldt Hospitalet. Ogsaa et til Strandgaarden hørende Lejehus, der laa nord for Gaden, antændtes og nedbrændte. Branden var saa stor, at brændende Rør og Halm fløj helt over til Børkop Mølle. Ogsaa Strandgaarden selv var i stor Fare. Alt Indbo flyttedes ud, og

Gaardens Folk tog Stade med hvad man havde af Slukningsredskaber paa Kostalden, der vendte nærmest ud mod Brandstedet. En Flage brændende Halm fløj imidlertid over Hovedet paa dem og faldt ned paa Staldbygningen og antændte denne. Hans Aamand ilede imidlertid til og fik med et Par Spande Vand Ilden slukket.

Peter Jensen selv, der meget træt var gaaet til Ro om Aftenen, da det var første Aar han gik ifor ved Høhøsten, blev kaldt op af Faderen og fulgte sin yngste Broder ned til Fjorden, hvor de kamperede, til Branden var forbi. Han kom saaledes ikke selv til at deltage i Sluknings- og Redningsarbejdet.

Som tidligere anført var Jorderne i Trelde vaade og tunge, og som Følge heraf var Høsten kun ringe. Landbruget stod i det hele taget ikke paa noget højt Trin. Hestene holdtes vel som Regel altid ved godt Huld, men det var saa meget ringere med Køerne. Kræfftoder kendte man naturligvis ikke noget til, og Køerne fik kun Hø og Halm, maaske en Gang imellem tilsat en Bygkærv, som Røgteren kunde stjæle sig til at give dem. Det var da den Gang heller ingen Sjældenhed, at de om Foraaret var saa afmagrede, at de ikke kunde rejse sig selv. Først i Begyndelsen af 50erne begyndte der at komme nogen Fremgang i Landbruget. Man lærte at mergle Jorderne og Brak indførtes. Senere kom Dræning til, og Avlingen tog et mægtigt Opsving; man blev nu i Stand til at dyrke Hvede, og der blev solgt Korn i store Mængder.

I 1870 anlagdes det første Mejeri i Trelde: Østerbygaard. Det var et Bøttemejeri, d. v. s. Mælken hældtes op i flade Bøtter, ca. 1 Al. i Diameter og ca. 4 Tommer høje, der sattes til Køling paa Gulvet. Senere fik man Vandmejerier, hvor rindende Vand ledtes gennem Ce-

mentbeholdere, hvori Malkespandene sattes ned. Det første af disse blev anlagt i „Karensminde“, men de blev efterhaanden det almindelige.

Da Centrifugerne kom først i 1880erne og med dem Andelsbevægelsen, byggedes Trelde Andelsmejeri i 1888. Det omfattede Trelde By og Mark samt en Del af Fredericia Mark, der dog senere udtraadte og gik til Fredericia. Drivkraften var Damp.

Anvendelsen af Vindmotorer var ikke almindelig, men Peter Jensen anskaffede dog en i 1892. Vindmotor er imidlertid en meget drilagtig Drivkraft. Vinden vil ikke altid blæse, naar Manden vil tærskes, og værre var det næsten, naar den begyndte frisk og kraftig om Morgenen for saa at dø hen opad Dagen, naar Folk var hyret og Arbejdet i fuld Gang. Et Par Timer gik let hen med „at se paa“, om det ikke vilde friske op igen, og saadanne Pavser betød jo Tab.

Senere har Electricitetens Indførelse i 1913 og senere jo næsten helt revolutioneret Arbejdsforholdene, men en nærmere Omtale heraf ligger udenfor disse Optegnelser Hensigt.

III. *Dagligt Liv.*

Livet paa Gaarden begyndte om Sommeren ved 5½-Tiden, om Vinteren Kl. 6½ à 7. Man begyndte Dagen med Fedtebrød og Øllegrød, da man den Gang ikke havde saa meget Mælk som senere. Kl. 9 à 9½ spistes Formiddags Mellemmad, og Kl. 12 spistes til Middag. Eftermiddagskaffe var der ikke noget der hed, man fik i det hele taget kun Kaffe om Søndagen, men Kl. 4½ spistes Eftermiddags-Mellemmad. Dagens sidste Maaltid var Nadveren, der spistes naar Dagens Gerning var endt, hvilket om Sommeren og navnlig i Høsten ofte kunde blive ret sent. Nadveren bestod

gerne af Mælk og Grød eller af stegt Flæsk med kogte Kartofler, som hver især naturligvis selv pillede.

Paa Gaarden bryggede og bagte man selv. Hvert Aar i Marts Maaned blev der brygget 2 store Tønder gammelt Øl, som der ikke maatte tages Hul paa før i Juli, naar Høsletten begyndte. Det var da en staaende Regel, at man til Nadver, foruden det sædvanlige Traktement, tillige fik et Stykke Hvedekage med et Glas gammelt Øl og en Snaps til. Synet paa den ædelige Brændevin var jo den Gang noget anderledes end det senere er blevet, og ganske særlig var Prisen ogsaa en anden.

Man levede hovedsagelig af egne Frembringelser, og Brugen af kontante Penge var indskrænket til det mindst mulige. Udover lidt Kolonialvarer blev der ikke foretaget ret mange Indkøb af nogen Slags. Der slagtedes hvert Aar en stor So og et Par Grise, og der blev i det hele taget ikke holdt Svin uden til eget Forbrug. Endvidere slagtedes altid en Ko, der særlig opfededes til dette Øjemed, og en 5 à 6 Faar. Naar hertil kommer Gæs, Ænder, Høns og Kyllinger vil det let forstaas, at der heller ikke var megen Brug for Indkøb af Sulevarer i hvert Fald.

Ogsaa Gang- og Sengklæder sørgede man i det store og hele selv for. Ulden blev kartet og spundet af Kvinderne, men vævet hos Væveren. Hørren blev „brødt“, „skadt“ og „hæglet“ og spundet til Hvergarn, medens Blaaren blev anvendt til Lagener. Lys støbte man naturligvis ogsaa selv.

Alle deltog i Arbejdet, Faderen, Moderen og alle Børnene og naturligvis Tjenestefolkene, der bestod af en à to Karle og to Piger. Peter Jensen maatte meget tidlig deltage i den Del af Gaardens Arbejde, der blev anset for at passe til hans Alder og hans Kræfter. Til

Gaarden hørte en lille Mark vest for Byen paa et Par Tdr. Land, hvor Slagtekoen som Regel græssede, og det var her Peters Opgave før og efter Skoletid at flytte dette udmærkede Dyr, ligesom han maatte flytte Faar og Ungkreaturer og udføre lignende Arbejder. Da han blev lidt større maatte han tillige paa Fridagene 4 Gange daglig gaa til Trelde Klint, en Tur paa over 2 km hver Gang for at passe Kreaturerne der. Den Gang kendte man ikke til Cykler, saa Peter blev en veltrænet Fodsportsmand i den Tid, han havde den Bestilling.

Pigerne malkede naturligvis, og det var den Gang ikke et saa foragtet Arbejde som det senere er blevet. Som oftest havde de en Husmandskone til Hjælp, og Mælken blev baaret hjem i Bøtter. Hvis der var to Bøtter til hver, blev de baaret i et Aag over Skulderen, men var der kun een, blev den altid baaret paa Hovedet, selv om den ofte kunde være meget tung. I Vester-skoven gik Køerne løse, men i hver Mands Koflok var der altid een, der havde en Klokke bundet om Halsen, og Pigerne maatte saa efter Lyden selv se at finde hver sine Køer.

De fleste Redskaber, der brugtes paa Gaarden, var ogsaa af egen Tilvirkning. Kun Fork og Spade var Jern, medens Skovle, Grebe og andre Redskaber var af Træ og tildannedes af Mændene, der ogsaa skar Træslev.

Plovene var „den danske Plov“ med 2 Hjul, Træaas med Langjern og Muldfjæl af Træ, og der anvendtes altid 3 Heste til at trække den. Af Harver kendtes kun Dansk-Harven med lige Jerntænder, og den havde endda ikke været i Brug mange Aar før 1849.

Vognene var almindelige Fjællevogne, men Brædderne var af Elletræ, der fældedes i Skoven og blev til-

skaaret af Savskæreren, der gik omkring og tilskar Tømmer. Paa Gaarden var der to Kassevogne, den ene med Agestol af bøjlet Asketræ, den anden med lukkede Agestole, der var ophængt med Læderremme i Jernstænger paa hver Side. Fjedervogne kendtes ikke, og alle Vogne var selvfølgelig træakslede. Seletøjet til Arbejdsbrug var Stavtøj, men naar der kørtes til Købstad eller til Stads havde man 2 Sæt Lædertøj, hvoraf det ene endogsaa var saa fint, at det var forsynet med Halerumpe.

Hakkelse blev skaaret med Kniv i Hakkelsekiste og var et meget betydeligt Arbejde paa en større Gaard, hvor foruden Hestene tillige Køerne den Gang fik Hakkelse. Indførelsen af en Hakkelsemaskine i 1862 med Hjul til at dreje ved Haandkraft betød derfor en stor Lettelse i Arbejdet.

Den første Maskine, der indførtes, var imidlertid i 1852, da der anskaffedes en Rensemaskine med 2 Sold, naturligvis drevet ved Haandkraft. Selvfølgelig var det forbudt Drengene at pille ved dette Vidunderværk, og lige saa selvfølgelig kunde de ikke holde sig derfra. Peter Jensen bærer endnu paa venstre Haands Pegefinger Mærke af sine Undersøgelser den Gang.

Smør kærnedede man med Stampekærne. Det var Pigernes Arbejde, men de kunde dog undertiden, vel oftest ad Frivillighedens Vej, faa en Karl til Hjælp. Først i 1870 naaede man til at kærne ved Hjælp af Hestegang. Hver Uge kørte man Smør til Fredericia.

Fra Gaarden solgtes hvert Aar ca. 40 Fvn. stort Træ, som Regel til Skipper Henrik Møller i Fredericia, der sejlede det til København. Senere begyndte Brændehandler Hans Nielsen ogsaa at opkøbe. Indlastningen foregik paa den Maade, at Skibet lagde sig for Anker i Vejle Fjord og sendte sine Baade ind til Kysten. Fra

Land blev der nu kørt 2 Vogne saa langt ud i Vandet som gørligt, og Baaden lagde sig ind imellem dem, og Brændet blev læsset over i den og sejlet ud til Skibet. Baaden kunde netop tage 1 Favn, og da hvert Vognlæs var en halv Favn passede Indholdet jo godt. Der arbejdedes altid med 2 Hold, altsaa 4 Spand og 2 Baade.

Tærskningen besørgedes af Gaardens Husmand. Naar han havde „en Kastning“, d. v. s. 12 à 14 Tdr., færdig, kom Husmandskonerne fra Byen og rensede Kornet med Sold.

Indendørs var Udstyret meget beskedent. I Dagligstuen var der Lergulv, og om Vinteren fyredes der op med et stort Brændebaal paa den aabne Skorsten. Her omkring samledes man om Aftenen, og Kvinderne spandt og kartede ved et enligt Tællelys, der var placeret paa et lille Bord, medens Mændene forfærdigede Træredskaber, Tøjrpæle, Træsko og lign., og Børnene legede i Stuens dunkle Kroge. Paa hele Gaarden fandtes kun en lille Jernkakkellovn, der stod i Onkel Hans' Stue, der var indrettet i en lille Udbygning. I Dagligstuen var der foruden Langbord med tilhørende Bænke Armstole med Sæder af Halmsimer, medens Stolene i de to andre Stuer havde Sæder af Træ.

Tyendekamre var der ikke noget der hed. Karlene sov i Foderloen foran Hestene, Pigerne i Dagligstuens Alkover og Husbond, Madmoder og Børn i Alkoverne i „Mellemstuen“.

Naar Treldeboerne i de Dage tog til Byen, tog de ikke ind i Købmandsgaarde, end sige Gæstgivergaarde, og spændte fra der. Saa at sige hver Gaard havde sin Venskabsforbindelse blandt Avlsbrugerne i Fredericia, hvor man tog ind og nød Gæstevenskab under Besøget. Til Gengæld fik de paagældende Avlsbrugere deres Forbrug af Brænde i Trelde, naar den Tid kom. Peter

Jensens Fader tog ind til Henrik Gade, Hjørnet af Bjærgegade og Danmarksgade, medens f. Eks. Peter Lomholt tog ind til Abraham Herman, Hjørnet af Dronningensgade og Danmarksgade, og Peter Lassen til Hans Andersen i Kongensgade. Dog tog Niels Skytte ind til Købmand Ebling paa Hjørnet af Kongensgade og Danmarksgade.

IV. *Minder fra Krigsaaene.*

Peter Jensen husker den tyske Indkvartering, som Trelde fik i 1849, da Fredericia blev belejret, og som varede fra Slutningen af Maj til 6. Julislaget gjorde en Ende paa den.

Det var Slesvigholstenere, og bag „Egehaven“, en særskilt lille Skov nord for Kirstineberggaard, havde de bygget en Teltlejr, bestaaende af Hytter flettet af Grene og tættet med Halm, medens Hovedstyrken laa indkvarteret i Trelde Egeskov og Vejlbj. Fra denne Feltlejr kunde de ad en Slugt i Terrænet gaa ned til Stranden og langs denne ad en anden Slugt naa op til Treldeskansen, som de var ifærd med at opbygge, og hvorfra det var Meningen at beskyde Overfarten til Fyen.

6. Juli blev Gaarden vækket Kl. 2 $\frac{1}{2}$ om Morgenen. Man hørte da Geværssalverne, der lød som naar Sten hældes af en Vogn, iblandet mægtige Drøn fra Kanon-skudene. Moderen blev angst og kørte med de mindre Børn, Peter Jensens Søster og Broder, ud til Skovfogedhuset, men Peter Jensen selv blev hjemme hos sin Fader. Da Vognen var kørt, red Faderen ud paa en gammel Hest for at se paa Slaget og fandt her de første faldne paa sin egen Mark; det var Tyskere. Han saa den danske Kæde og saa det tyske Batteri, der fra Egeskov beskød den. Peter Jensen gik selv om til en Kam-

merat, Henrik Jensen, Søn af Gaardens Husmand, og saa senere de danske Jægere i deres grønne Uniformer komme nedad Gaardens Mark. Solen skinnede, og det hele saa saare festligt ud. Senere hjalp Peter til med at bære Mælk op paa Bakken til de danske Soldater, og hverken han eller Trelde By saa mere til Tyskerne den Gang.

Der kom derefter dansk Indkvartering, sjællandsk Infanteri, men Tonen blandt disse var meget raa. En tysktalende Skrædder, vistnok fra Lippe Detmold, der boede i Egeskov, blev beskyldt for at være tysk Spion og ynkelig gennempryglet, og bedre gik det ikke en Daglejer og Tækkemand Abraham Desmourais. Denne Mishandling var ganske uberettiget og Beskyldningen kun støttet paa den Omstændighed, at de talte tysk. Begge var gode danske Mænd.

Hen paa Sommeren blev Wegeners Batteri indkvarteret og laa i Trelde i 11 Maaneder, til det i Juni 1850 afgik til Isted. Kanonerne, vistnok 8 i Tallet, var først opmagasineret i de tomme Lader til Gaarden vest for Franks Gaard, der ved Auktion var blevet købt af Søren Lassen. Soldaterne var imidlertid bange for de tomme Lader og paastod, at det spøjte i dem, hvorfor Kanonerne senere blev flyttet til Niels Grindsteds Gaard oppe i Byen. Med Batteriet Wegeners Afrejse sluttede Krigen for Trelde Bys Vedkommende.

Da Krigen paany udbrod i 1864, og Fjenden efter Dannevirkens Rømning rykkede ind mod Fæstningen Fredericia, indtog de en Stilling bag Elbo Dalen fra Gudsø Vig til Rands Fjord. Prøjserne stod sydligst, Østrigerne nordligst, og fra Trelde kunde man se den østrigske Vedetkæde uden dog at komme i nærmere Berøring med Fjenden.

Med Krigen var Sejladsen paa Vejle Fjord standset,

og det vakte derfor stor Opmærksomhed og Forundring i Trelde, da man en tidlig Morgen i Marts med klar Luft og dejligt Vejr saa en Damper inde fra Fjorden styre udefter. Da Damperen var udfør Fakkegrav, bemærkedes der stor Ildløs i Assendrup. Det viste sig senere, at Skibet om Natten havde gjort Landgang og taget 40 prøjsiske Husarer til Fange, og at Prøjserne som Hævn havde afbrændt 2 Gaarde i Assendrup.

I de Dage blev der leveret store Mængder af Halm og Hø til Garnisonen i Fredericia, der altsammen blev leveret inde i Fæstningen paa den reformerte Mark. Til de danske Skanser, der var anlagt indenfor Fæstningen for at holde Fjenden paa tilbørlig Afstand, blev der tillige til Soldaterne solgt ikke helt ubetydelige Mængder af Smør, Æg, Flæsk og navnlig Pandekager, der syntes at være Soldaternes Livret. Det var saaledes forretningsmæssigt set gode Tider for Trelde By.

Den 17. Marts rykkede Prøjserne imidlertid frem fra Bredstrup ad gl. Kolding Landevej og satte en Stopper for hele Herligheden. Et Vogntog var netop paa Vej mod Fredericia med Gaardejer Frank og Søren Ladegaard i Spidsen, medens Søren Lassen, Fortælleren, Peter Jensen og Søren Aamand fulgte efter. Frank og Ladegaard gik lige i Løvens Gab og maatte pænt følge med til Brædstrup og aflevere deres Læs der, medens det lykkedes de andre at faa vendt og slippe tilbage uden at blive opdagede.

Den 19. Marts fik Trelde sin første tyske Indkvartering. Paa Strandgaarden blev den prøjsiske røde Husarstab, bestaaende af 16 Officerer og en 76-aarig Stabslæge indkvarteret. Senere kom der yderligere 100 Infanterister til, men med disse sidste blev der ikke gjort store Ophævelser; de maatte selv om, hvorledes de fik sig anbragt. Stabslægen var meget misfornøjet

med Indkvarteringen saa nær ved Vandet, særlig da han hørte, at det var sejlbart ogsaa for store Skibe. I det hele taget holdt Tyskerne ikke af at komme for nær til Havet, hvor Danskerne jo endnu den Gang var Herre.

Forud for Indkvarteringen var ankommet en Fourer, en prøjsisk Oversergent, til Gaarden og havde forlangt Staldplads til saa mange Heste som Gaarden kunde rumme. Nu viste det sig, at Peter Jensens Fader havde handlet klogt i at lade Sønnen lære Tysk, thi Peter gjorde god Fyldest for Lærdommen. Foureren blev saa glad ved at træffe et Menneske, han kunde tale med, at det ikke alene lykkedes Peter at faa et Rum reserveret til Gaardens egne Heste, men endogsaa Lov til at stænge dette Rum, saa Hestene kunde være i Sikkerhed, og Foureren gav sit Ord paa, at saalænge han var paa Gaarden, skulde ingen af dem blive rekvirerede, et Ord, som han ogsaa holdt.

De menige havde Ordre til at betale alt hvad de fik, og Handelen gik livligt. De havde lybske Skillinger, og Ordrene lød altid paa for 4 Skilling, enten det nu var Smør, Fedt, Flæsk, Æg eller Pølse, det drejede sig om. Ogsaa her kom Peter Jensens Sprogkundskab til god Nytte. Mindre Udbytte havde han derimod deraf, da en Underofficer en Dag spurgte ham, hvilken Tro man hertillands bekendte sig til og Peter oplyste ham om, at det var den lutherske. „Das ist ein dummer Glaube“, sagde han foragteligt og gik — saa kunde Peter selv om at finde ud af, hvilken Tro Underofficeren selv bekendte sig til. En anden Dag, medens Handelen gik livligt, var der en Stemme, der paa rent dansk, uden nogen som helst Akcent, spurgte: „Er De Sønnen paa Gaarden?“, men ellers ikke indlod sig paa nogen Samtale. Det var en prøjsisk Husarløjtnant, der var kommet til. Den samme Mand sagde senere til Peter Jensens Søster, da

hun vilde skifte Dugen paa Bordet: „Lad den blot ligge, den er god nok til os“, men gjorde heller ikke denne Gang videre Bemærkninger. Antagelig har det været en Godsejersøn eller lignende fra Slesvig, der maaske har faaet sin Uddannelse i København og saa senere er gaaet i tysk Tjeneste. Hans Sprog var i hvert Fald rent dansk.

Efter Fredericias Rømning ankom d. 3. Maj en ungarsk Bataillon, hvis Menige ikke kunde tale tysk, og som det derfor voldte en Del Vanskelighed at omgaas. De blev kun 6 Dage, saa skulde de atter bort, og den 9. om Morgenen blev hele Byen purret ud for at stille Køretøjer til Raadighed for Bortmarschen, ingen vidste hvorhen.

Oprindeligt har det sikkert kun været Meningen, at Oppakningen skulde køres, medens Bataillonens skulde marchere til Fods, men efterhaanden som man kom frem, besluttede Soldaterne alle de Køretøjer, man traf paa, og beordrede dem til at følge med, saaledes at alle Soldater efterhaanden kom op at køre og Vogn-toget voksede i Omfang. Der kørtes over Spang gennem Velling og Smidstrup til Tyvkjær, hvor der blev holdt Hvil. Her var en Mand fra Egeskov, Søren Nielsen Bødker, saa fiffig at faa Samlenaglen, der holdt Vognens For- og Bagparti sammen, listet ud, saaledes at Vognen brød sammen, da Turen skulde fortsættes. Han fik ganske vist nogle tørre Hug, fordi hans Kram ikke var i bedre Orden, men han slap for at følge med videre, og glad var antagelig han. Turen fortsattes nu videre til Vejle—Varde Landevej, hvor der overnattedes i Bredsten Kro. Kuskene laa om Natten i Stalden bag Hestene i Halm og Dækkener og havde det udmærket, medens Soldaterne fordelte sig og søgte Husly som bedst de kunde.

Ved Ankomsten til Bredsten blev Skolelærerens 2 røde Køer, til Uheld for ham og for Køerne selv, netop trukket hjem. De blev uden videre grebet og slagtet og Kødet læsset paa Vognene til senere Brug.

Kl. 6 den næste Morgen kørtes der videre over Lindballe til Sdr.Omme. Vejen var kun anlagt til Lindballe, Resten henlaa som Lyngvej. I Sdr.Omme blev der holdt Middag paa Skolelærerens Køer, men den mislykkedes, fordi Kødet var alt for frisk og derfor sejt og uspiseligt. Det blev saa pakket sammen igen, og man nøjedes med de Rester af den medbragte Mellemmad, der endnu var tilbage. Turen fortsattes derefter til Hoven midt i Heden, hvor der overnattedes paa samme Maade som i Bredsten. Her kom Kødet til dets Ret, thi under Ledelse af Abraham Desmourais — den samme, der i 1849 var blevet saa ilde behandlet — kogtes der nu Suppe paa det, og Maden var fortræffelig.

Næste Morgen fortsattes til Skjern ved Varde—Ringkøbing Landevejen. Her gjordes paany Holdt for at bede — for hvem der havde noget! Paa Peter Jensens Vogn befandt sig en tysktalende Underofficer, han havde ikke noget, og Peter Jensen lige saa lidt. „Gaa derop“, sagde Peter Jensen og pegede paa en nærliggende Gaard, „og forlang et Brød til Hestene og en Hvedekage med et Stykke røget Flæsk og en Pølse til os selv.“ Underofficeren vilde nødig til det, for det var en ærlig Karl, men tilsidst bøjede han sig for Nødvendighedens Lov og gik paa Hærtogt. Han kom ogsaa tilbage med det forlangte, der smagte udmærket, undtagen Pølsen, der var for raa til at spises. Hvad de andre fik, véd Peter Jensen ikke.

Efter saaledes vel overstaaet Hvil gik Turen videre de 4 Mil til Ringkøbing, hvor Ankomsten skete Kl. 8½ om Aftenen. Peter Jensen blev her sammen med Hans

Pagh fra Egeskov, hans senere Svoger iøvrigt, indkvarteret hos en Vognmand, hvis Navn han ikke mere husker, men hvor de blev godt beværtede og behandlede. Peter Jensen opdagede her, at hans ene Hest var brækket i Mankstokken, og atter kom hans Sprogkundskab ham til Nytte. Den næste Dags Morgen gik han op paa Bataillonskontoret og fik en Dyr læge med for at undersøge Hesten. Da Dyr lægen gik op til Dyret for at undersøge det, saa Peter Lejlighed til, skønt han ellers ikke var Dyrplager, at give Hesten et kraftigt Ryk paa det ømme Sted. Den slog naturligvis vildt om sig og blev straks erklæret for utjenstdygtig. Peter Jensen fik en Passerseddel og Lov til at køre hjem, medens Turen for de andre Kuskes Vedkommende strakte sig over 3 Dage længere.

Peter Jensen fandt det imidlertid ikke klogt at haste for stærkt, men kørte langsomt tilbage over Skjern til Hoven, hvor han overnattede paa Møllen. Næste Dag raadede Mølleren ham til, for at undgaa udsendte Strejfkorps, der maaske ikke vilde respektere hans Passerseddel, at køre over Paabøl Hede til Grindsted, hvor der den Gang kun var Præstegaard og Kro. Peter Jensen fulgte Raadet og kørte over Grindsted til Nr. Vilstrup, hvor han overnattede hos Hans Jessen, en Broder til Søren Jessen i Egeskov, og hvor han fik samme gode Behandling, som var blevet ham tildelt baade i Ringkøbing og i Hoven Mølle. Næste Dag kørte han saa rolig hjem efter sin eventyrlige Færd.

Selvfølge kunde en saa langvarig Tur, al Gæstfrihed tiltrods, ikke gøres uden Udgifter, og atter viste det sig, hvor klog og betænsom en Mand Peter Jensens Fader var. Paa den Tid brugtes altid en Vadmeststrøje, som man bar under Vesten, og i Peters Trøje havde Faderen allerede paa et tidligere Tidspunkt for paakom-

mende Tilfældes Skyld ladet indsy to 10-Rigsdaler-sedler. Paa Ringkøbingturen kom dette Reservefond til god Nytte ikke alene for Peter Jensen selv, men ogsaa for hans Byfæller, som han blev i Stand til at række en hjælpende Haand.

Efter Vaabenhvilen d. 12. Maj og efter at Fjendtlig-hederne igen var begyndt d. 26. Juni, fik Trelde paany Indkvartering, denne Gang af 11. Jægerbataillon, der bestod af Wienere. Strandgaarden fik en Oberløjtnant, en Oversergent og 25 Menige i Kvarter, medens Hauptman'en slog sig ned i Franks Gaard, der var blevet opbygget i 1863 og saaledes Byens anseeligste. Oberløjtnanten hed Louis Petri Gowshy (?), og to Gange om Ugen maatte Peter Jensen køre for ham til Egum for at hente Kød, Vin og anden Naturalforplejning. En Dag bad Oberløjtnanten ham tage et Par ældre Heste til denne Tur, og Peter adlød uden at ane ondt. Om Aftenen, da de kom tilbage, var Gaardens bedste Heste rekvirerede og ført bort! Peter Jensen rasede og skældte Oberløjtnanten ud paa sit bedste Tysk. Denne fandt sig i det med stor Taalmod, og bag efter, da Hidsigheden havde lagt sig, undrede Peter Jensen sig nærmest over, at hans kraftige Udtalelser ikke var blevet besvaret med den flade Klinge.

Natten mellem d. 2. og 3. Juli hændte en Episode, som satte Sindene stærkt i Bevægelse, og som Forfatteren Jens Skytte har omtalt i Vejle Amts Aarbøger for 1905. Den paagældende Nat kom en Damper listende langs Treldes Kyst; Meningen var at afskære den i Trelde liggende Styrke og tage den til Fange. Smeden, Peter Thomsen, var indviet i Planen og havde paataget sig det ingenlunde ufarlige Hverv at vejlede Skibet ved Hjælp af Lyssignaler. Han havde til den Ende taget Stade i nogle Buske med en stor Lygte, som han holdt

dækket mod Landsiden ved Hjælp af sin Kones Forklæde. Skibet blev imidlertid observeret af Vagtposten paa Trelde Klint, der allarmede Hauptman'en, der som nævnt var indkvarteret paa Franks Gaard. Denne lod straks slaa Allarm og sendte samtidig Bud om Forstærkning til Egeskov. Jægerne ilede til Stranden, hvor de tog Opstilling og begyndte at skyde paa Skibet, der straks, da det saa sig opdaget, vendte om. Imidlertid kom Jægerne fra Egeskov til, og da de troede, at Jægerne fra Trelde var Danskere, der var kommet i Land, gav de Ild, og 2 Mand faldt. De blev baaret op gennem Skolens Gaard og begravet i Stilhed. Læreren, Schjøtt, der saa dem komme, blev beordret til at gaa ind.

Efter 6 Ugers Forløb skiftedes Mandskabet og Trelde fik nu Indkvartering af 22. Bataillon, der bestod af Polakker, der var underkastet en frygtelig raa Disciplin. Kort efter deres Ankomst i August Maaned, Peter Jensen husker ikke Datoen, var der en af Soldaterne, der havde forset sig militært; det var vist noget der var galt med hans Gevær. Han blev idømt en meget streng korporlig Straf, og af Frygt herfor skød han sig bag Søren Ladegaards Kostald. Han blev ligeledes begravet i Stilhed, og ingen vidste hverken hvor de to første eller denne sidste blev begravet.

Paa Fortællerens Mark findes der imidlertid en Grusbakke, og da der i 1907 blev taget Grus herfra til Istandsættelse af en Skovvej, stødte man i 2½ Alens Dybde paa 2 Skeletter af Soldater, hvilket man kunde se paa Knapperne, der fandtes ved dem. De laa begge med Hovedet mod Øst. Ca. 1½ Alen derfra fandt man et tredje Skelet, der laa med Hovedet mod Vest. Det ligger nær at antage, at det er de 3 Begravelser, man her er stødt paa, og at den sidste er Selvmorderen. Benene

blev samlede i en Kiste og i Stilhed begravede paa Egeskov Kirkegaard.

Polakkerne var, den strænge Disciplin tiltrods, slemme til at stjæle, og navnlig gik det ud over Æg og Fjerkræ, men ellers var de meget fredssommelige og hjælpsomme. En Dag beklagede Peter Jensens Fader sig over, at Byggen ude paa Marken ved Klint var tjenlig til at køres hjem, men at der intet Mandskab var at faa dertil. „Vi kan jo bruge Tyskerne“, foreslog Peter halvt i Spøg. „Er du tosset, Dreng?“ svarede Faderen, men Peter gik alligevel til Oberløjtnanten og forklarede ham Sagen. Denne lod straks hele Styrken træde an og gav Ordre til, at de, der forstod sig paa Landbrug, skulde træde frem. Der meldte sig 12—14 Mand, og Peter fik Lov til at tage saa mange, han ønskede. Han valgte 8 Mand, og nu kom der Gang i Hjemkørslen. 2 Mand læssede Vogne paa Klint, 2 Mand fik hver et Spand Heste at køre, og 4 Mand tog imod hjemme i Loen. Inden Aften var Kornet i Hus.

Hermed slutter Peter Jensens Meddelelser. Han har haft det at indvende mod den Form, de har faaet, at han synes, hans egen Person er kommet for stærkt i Forgrunden. Det har imidlertid ikke været muligt i højere Grad end sket er at holde Fortælleren og det fortalte ude fra hinanden. Der er sikkert heller ingen af Læserne, der har faaet andet Indtryk af den gamle Fortæller end af en Mand, der gennem et langt Liv har bevaret sin Kærlighed til og Interesse for det Sted, hvor han er født og opvokset og har øvet sin Manddoms Gerning.

BIDRAG TIL RINGIVE, GADBJERG OG LINDEBALLE SOGNS PRÆSTEHISTORIE

FRA REFORMATIONEN TIL 1866

VED

HANS KAU.

Fra den katolske Tid haves ingen Efterretning om Præsterne i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sogne. Dog gaar der et Sagn om en katolsk Præst i Gadbjerg, som kaldes Hr. Jesper, og som lyder saaledes: Der var en Gang for mange Aar siden en Præst i Gadbjerg, som hed Jesper. Han blev en Gang hentet hen for at berette en syg Kone, og det var en Heks. Hun sagde til ham, at hvis han vilde tage hendes Synder paa sig, saa maatte han faa den Pose Penge, der laa ved Fodenden i hendes Seng. Hvad Hr. Jesper har svaret hertil, vides ikke; men at han har faaet Pengene, derom vidner hans senere Skæbne noksom. Iøvrigt sagde Heksen ogsaa til ham, at han skulde tage sig i Agt for Tordenejr.

En Dag flere Aar efter var han gaaet ud i Sejersmose for at se til sine Folk, som arbejdede derude, formodentlig ved Tørvegravning. Undervejs hjemad blev han overfalden af et stærkt Tordenejr. Lynet slog ned og dræbte ham paa Grænsen af hans egen Mark. Der staar nu til Dags en Tornebusk omtrent paa det

Sted, hvor han blev ramt. Mange Mennesker har haft og har den Dag i Dag Skræk for at gaa der forbi, skønt der siges af saadanne, der har gaaet der forbi baade ved Middag og Midnat, at de aldrig har mærket noget.

Da Hr. Jesper var død, gik han igen i Præstegaarden og rumsterede, saa der var ingen, der kunde være der. Saa sendte man da Bud efter Balle Præst; han kunde nemlig mane. Han lavede et lille rundt Hul i Vinduesblyet, og her trak han Hr. Jesper igennem. Derefter fulgtes de ad op over Gadbjerg Mark. Den Balle Præst forbød Hr. Jesper al Ting, men desværre glemte han at forbyde ham Ildebrand, hvad senere kom ham dyrt at staa. Hr. Jesper lod den Balle Præst høre, at han en Gang havde stjaalet en Kringle fra sin Moder. Det indrømmede han, men smed da en Sølvskilling, saa kunde den Kringle vel være betalt. Da de kom op til Bavnehøjene og saa mod Øst, stod Balle Præstegaard i lys Lue. „Du onde Aand“, sagde den Balle Præst, „har du nu dér været paa Spil; men du skal komme herunder alligevel“. Saa tog han Hr. Jesper med over til Rostrup Mose, og der manede han ham ned i Nærheden af det Sted, hvor Omme Aa har sit Udspring. Stedet kaldes siden den Tid „Jesperdynd“. Der er gamle Folk, der mener at have truffet paa og set den Pæl, der havde været rammet igennem Livet paa Hr. Jesper. Der skulde jo altid rammes en Pæl igennem dem, der blev manet ned.

Naar der staar Taage over „Jesperdynd“, siger de gamle, saa betyder det, at vi vil faa Varme.

I Følge et andet gammelt Sagn skal Ringive og Lindeballe Sogne en Overgang være bleven besørget af Præsten i Sønderomme. Det har været „retten haardt“ for den sølle Omme Præst. Et gammelt Rim lader ham da ogsaa klage over sin Skæbne paa følgende Maade:

Omm aa Howen
 Æ mi ejen Sowen.
 Grinstæ aa Green
 Kund a wal aasse betjeen;
 Men Linneballe aa Ringgyw
 Blywer mier end a ka skrøw (skræve over).

Der maa have været Mangel paa Præster den 'Gang, og en saadan Situation kan egentlig kun tænkes at have været tilstede ved Reformationstiden, da saa mange katolske Præster maatte kvittere deres Embeder.

Lige efter Reformationen skal de tre Sogne, Ringive, Lindeballe og Gadbjerg, have været samlede under én Præst, der kaldtes Store Broder Erik; men Store Broder Erik skal da have overdraget Ringive Sogn til en lille Broder Erik, og de 3 Sogne kom saaledes herefter til at udgøre to Pastorater.

Vi skal nu i det følgende søge at udrede de to Pastoraters Præstehistorie.

*Ringive Sogns Præsterække
 fra Reformationen og indtil 1684.*

1. Erik Hansen eller lille Broder Erik. 1552.
2. Mikkell Andersen eller Store Hr. Mikkell. 1584.
3. Efter Store Hr. Mikkell anfører Liber daticus en Lille Hr. Mikkell; men ham har Wiberg uden videre smidt paa Porten. Hvorfor? Jeg har ganske vist ikke kunnet finde noget bestemt Aarstal for hans Tilstedeværelse i Ringive; men derfor kan han jo godt have været der. Og hvordan skulde han være kommet ind i Liber daticus, naar han ikke havde været Præst i Ringive. Der gaar ikke Røg af en Brand, uden at der ogsaa er Ild. Store Hr. Mikkell eller Mikkell Andersen nævnes som

Præst i Ringive 1554, og den, der skulde have været Lille Hr. Mikkels Efterfølger, Claus Clausen Hønborg, nævnes som Præst i Ringive første Gang 1610. Mellem 1584 og 1610 ligger der 26 Aar, og her er der Plads til mange smaa Mikkeler.

4. Claus Clausen Hønborg 1610, 1619, 1625. Naar han kaldes med Tilnavnet Hønborg maa han vel have stammet fra et af de Steder her i Landet, der kaldes Hønborg. Der findes et Hønborg i Dronninglund Sogn, Dronninglund Herred, og et i Folding Sogn, Malt Herred, ja, dér findes endogsaa et Kokborg, hvad ogsaa er Tilfældet i Dronninglund, hvor der findes baade et Store- og Lille Kokkenborg. Hvis Claus Clausen Hønborg har stammet fra Folding Sogn, har han formodentlig gaaet i Ribe Skole, men derom vides ikke noget bestemt.

Medens Wiberg altsaa har jaget Lille Hr. Mikkell ud af Ringive Præstegaard, har han efter Claus Clausen Hønborg indført en ny Mand, Niels Olsen Borch, som Liber daticus ikke kender noget til. Han skriver:

16. Niels Olsen Borch af S. og N. Bork; St. Ribe 1641; se Niels N. Borch her; † 16 . . ; var fattig, maatte selv gaa bag sin Plov; Gadbjerg L. blev foreløbigt annekterede c. 60.

Det er ikke vanskeligt at se, hvor Wiberg har sin Visdom fra. I P. N. Thorups: Blandede Efterretninger angaaende Ribe Cathedralskole, ottende Fortsættelse. Udgiven som Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i September 1837, Pag. 11, staar der saaledes:

„1641. Borch, Niels Olsen. En Niels Borch, Broder til den berømte Ole Borch, hvis Fader var Oluf Clausen, findes at have været Præst til Gadbjerg, Ringgive og Lindeballe Me. i Nørvangs Herred, R. St. I hans Tid

blev Gadbjerg og Lindeballe Sogne annekterede til Ringgive, da dette Kald var saa ringe, og Præsten saa forarmet, at han efter Sagnet selv maatte gaa bag Ploven.“

Og det er heller ikke vanskeligt at se, hvor Thorup har sin Visdom fra. I en Indberetning til Biskop Tønne Bloch i Ribe fra Sognepræsten Aucher Borch til Ringgive-Gadbjerg-Lindeballe om bemeldte Sogne, dat. 21de December 1765, læses følgende: Der fortælles, at Hr. Cancelliraad, Dr. Oluf Borch, som har stiftet Borchens Kollegium i Kjøbenhavn, skal have haft en Broder her, navnlig Hr. Niels Borch, som straks efter Suverænitætet skal have faaet Gadbjerg og Lindeballe Sogne annekterede til Ringgive Sogn, som var da af saa slette Indkomster, og fortælles, at han, som da var Præst, maatte selv gaa ved sin Ploug og arbejde selv med Hænderne.

Wiberg gaar aabenbart ud fra (og det har Professor Thorup vel ogsaa gjort), at Niels Olsen Borch, der deponerede 1641, og den Niels Borch, der findes at have været Præst til Gadbjerg, Ringive og Lindeballe Sogne og under hvem Gadbjerg og Lindeballe blev annekterede til Ringive, og som var saa fattig, at han selv maatte gaa bag sin Plov o. s. v., at han er identisk med Niels Olesen Borch; men det er en Fejltagelse; det er to forskellige Personer, her er Tale om, som vi senere skal se. Men Wiberg gaar ud fra det som en Kendsgerning, og han er derfor kommen i Forlegenhed med den Annektion af Gadbjerg og Lindeballe Sogne, som der er Tale om; thi han ved godt nok, at det først var 1684, at Gadbjerg og Lindeballe Sogne blev annekterede Ringive. Men han klarer sig. Der maa altsaa kun være Tale om en foreløbig Annektion, mener han, som han saa sætter til c. 1660. Meget senere kunde den heller

ikke godt være sket, naar den skulde have fundet Sted i Niels Olesen Borchs Tid; thi 1661 var efter Wibergs Opgivelse den Mand, der skulde have været Niels Olsen Borchs Eftermand, Niels Pedersen Prip, Præst i Ringive. — Men denne foreløbige Annektion af Gadbjerg og Lindeballe Sogn til Ringive c. 1660 er ganske grebet ud af Luften.

Men nu Niels Olsen Borch. Han kan umuligt have været Præst i Ringive paa den Tid, her er Tale om. Thi Niels Pedersen Prip, der skulde have været hans Eftermand, nævnes som Præst i Ringive ikke blot 1661, men allerede 1629, og det er da umuligt, at én, der først blev Student 1641, kan have været hans Formand. Hvis Wiberg havde kendt det omtalte Aarstal 1629, kunde han ikke have lavet hele den ovennævnte Historie.

Nej, Niels Olsen Borch har aldrig været Præst i Ringive. I saa Fald vilde hans Navn naturligvis ogsaa have været anført i Ringive Præstekalds Liber daticus. Han har heller ikke været en Broder til Dr. Oluf Borch, som P. N. Thorup formoder. Thi hvor umulige de Borchske Stamtavler end er, saa fremgaar det dog med nogenledes Tydelighed, at Oluf Borch kun har haft én Broder, nemlig Claus Borch, der blev Landsbypræst i Skaane 1645, og som skal have været en efter Tidens Lejlighed god latinsk Digter, der som saadan bl. a. roses af sin Broder Oluf.

5. Nej, Claus Clausen Hønborgs Efterfølger i Ringive har ikke været Niels Olsen Borch, men derimod Niels Pedersen Prip (Liber daticus) eller Niels Pedersen (Fyhn), saa han maa vel have været en Fynbo. Han nævnes altsaa som Præst i Ringive 1629, men ogsaa 1649 og 1661 og maa have været Præst i Ringive i omtrent 50 Aar til 1678. Det er en lang Aarrække,

men de unge kom tidlig i præstelig Virksomhed i de Tider. En senere Præst i Ringive, Ancher Laugesen Borch, som vi allerede har haft Lejlighed til at nævne, var Præst for Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sogne i 52 Aar.

6. Den 18de Juni 1678 blev en Niels Nielsen Borch udnævnt til Sognepræst for Ringive og examineret for Bispen d. 3. Avgust samme Aar. Her har vi aabenbart den Niels Borch, som vi har hørt om ovenfor, og som Wiberg har gjort identisk med Niels Olsen Borch, der blev Student fra Ribe Skole 1641. Alt hvad der ovenfor siges om den Niels Borch, at han var saa forarmet, at han selv maatte gaa bag sin Plov, det passer paa nærværende Niels Nielsen Borch og stemmer overens med Traditionen om ham i Sognene. Ligeledes at Gadbjerg og Lindeballe Sogne blev annekterede Ringive i hans Tid.

Men hvem var Niels Nielsen Borch? Wiberg mener, at han har været en Søn af ovennævnte Niels Olsen Borch, og at han var født i Ringive. I Ringive kan han ikke være født, da, som ovenfor berørt, Niels Olsen Borch aldrig kan have været Præst i Ringive. Derimod kunde han for Navnets Skyld jo nok have været Søn af Niels Olsen Borch. Men det kan ikke passe, hvad Ancher Borch meddeler i sin Indberetning til Biskop Tønne Bloch i Ribe, at han skal have været en Broder til Dr. Oluf Borch, da denne kun havde én Broder, som hed Claus Borch, og var Præst i Skaane, som ovenfor nævnt. Men hvem var da Niels Nielsen Borch i Ringive? Han har sikkert nok været af Oluf Borchs Slægt, men det nærmere kan ikke oplyses. Han findes ikke i de Borchske Stamtavler, men det behøver ikke at modbevise hans Slægtskab med Oluf Borch; thi de Borch'ske Stamtavler er, som sagt, ganske umulige. Det

er mærkeligt, at en Slægt, der rummer en saa fremragende Mand som Dr. Oluf Borch, ikke har en nøjagtigere Stamtavle. Medens Niels Nielsen Borch var Præst i Ringive blev Gadbjerg og Lindeballe Sogn ved Rescript af 23de Februar 1684 annekterede Ringive, en Forbindelse, der varede til 1866.

*Gadbjerg-Lindeballe Sogns Præsterække
fra Reformationen og indtil 1684.*

1. Store Broder Erik.

2. Niels Smed eller Fabricius. Han var født i Vejle c. 1510 og var Søn af en Smed, hvad hans Navn udviser. Han var gift med Karen Mogensdatter og skal have haft 12 Sønner, som alle blev Præster. Vi kender dog kun de tre af disse Sønner: 1) Knud Nielsen i Gadbjerg, 2) Søren Nielsen Smed til Øster Nykirke og Give († ¹⁰/₈ 1608) og 3) Anders Nielsen, Faderens Eftermand i Jelling († 1619).¹⁾

Det vides ikke, hvilket Aar Niels Smed er bleven Præst i Gadbjerg, heller ikke, hvilket Aar han flyttede herfra; men han flyttede fra Gadbjerg til Jelling, og det maa have været før eller senest en Gang i 1554; thi i dette Aar blev hans Søn Knud Nielsen født i *Jelling*.

Niels Smed døde i Jelling den 23. August 1575 og blev begravet i Kirken, hvor hans Ligsten laa i mangfoldige Aar; senere blev den flyttet ud i Vaabehuset; nu er den ogsaa forsvunden derfra. Da der for nogle

¹⁾ Anders Nielsen havde en Søn, der blev Præst i Glud, Søren Andersen Jelling, hed han, og Søren Andersen Jelling havde igjen en Søn, Søren Glud, der var Præst i Høje Taastrup paa Svenskekrigens Tid. Det var i hans Præstegaard, at Præliminærtraktaten mellem Sverrig og Danmark blev underskrevet den 18. Februar 1658. Senere blev Søren Glud Biskop i Viborg, adlet 1679, gift med Ida Christine Moth, hvis Søster Sophie Amalie Moth, Grevinde af Samso, havde Sønnen Christian Gyldenløve med Kong Christian den 5. Christian Gyldenløves Datter var Frederikke Lovise Danneskjold-Samsø, der var gift med Christian August, Hertug af Augustenborg († 1754). Fra dette Ægtepar nedstammer bl. a. den sidst afdøde tyske Kejsersinde.

Aar siden skulde lægges nyt Gulv i Vaabehuset, gravede man Niels Smeds Ligsten ned i Jorden og lagde det nye Gulv ovenpaa.

Niels Smeds „Bomærke“ var en Hestesko.

3. *Søren Jensen*. Hvorfra han stammede, og naar han var født, om hans Skolegang og øvrige Studier, har jeg ingen som helst Oplysninger kunnet finde. Han maa have været gift, thi han havde en Datter, Gunder Sørensdatter, som var født i Gadbjerg Præstegaard i Aaret 1561. I sine sidste Aar havde han til Medhjælper Knud, Hr. Niels Smeds Søn af Jelling. Denne ægtede hans Datter Gunder i Aaret 1579 og tog senere Embedet i Arv med Datteren.

Wiberg mener, at Søren Jensen skal være død i 1574; men dette kan ikke være rigtigt. I saa Fald skulde Knud Nielsen, der var født 1554, være bleven hans Medhjælper inden han var 20 Aar, og det kan næppe tænkes. Derimod passer det nok bedre, naar Gadbjerg Præsteembedes „Liber daticus“ lader ham dø i Aaret 1581.¹⁾

Det er sikkert Søren Jensens Ligsten, som endnu opbevares i Kirken, en stor, meget kunstfærdigt udsmykket Gravsten med symbolske Figurer i alle fire Hjørner. Det er sagtens Datteren og Svigersønnen, som har skænket ham dette Minde. Oprindeligt har Stenen ligget i Koret foran Alteret. Senere kom den ned at ligge i Skibets Midtergang foran Kordøren. Der laa den, da jeg kom til Gadbjerg. Under en større Istandsættelse

¹⁾ Paa en Ligsten over Knud Nielsen staar der: Her dieris Sognepræst 47 Aar. Knud Nielsen døde i Aaret 1626, og trækker vi 47 Aar derfra, kommer vi til Aaret 1579. Hvis Udtrykket »Sognepræst« tages bogstaveligt som kun gjældende den Tid, da K. N. havde Embedet i Eje, maa 1579 jo være Søren Jensens Dødsaar; men tager vi Udtrykket »Sognepræst« som gjældende ogsaa den Tid, da K. N. var Søren Jensens Medhjælper, hvad man vist lige saa godt kan, saa kan Kaldsbogens Angivelse — 1581 — af Søren Jensens Dødsaar jo godt være rigtig, og det er den sikkert nok, Liber daticus maa dog her være en Førsterangs Kilde.

af Gadbjerg Kirke for en Del Aar siden fik jeg den taget op og kroget fast til den nordre Kormur, hvor den ganske anderledes præsenterer sin Skønhed, end da den laa paa Kirkegulvet, hvor den jo alligevel slet ikke dækkede over sin Mand. Men Indskriften er bleven ganske ulæselig. I Hundreder af Aar har Folk slidt paa den, naar de enten skulde til Alters eller op at ofre paa Højtidsdagene og ved andre Lejligheder. Jeg har gjort utallige Forsøg paa at finde ud af Indskriften, har studeret paa den under de forskelligste Belysninger og ved at gyde Vand paa den, men alt forgæves. Men der kan, som sagt, ikke være Tvivl om, at det er Søren Jensens Ligsten, her er Tale om. Traditionen i Sognet siger, at den nævnte Ligsten har ligget over en gammel Præst, uden at man mere kender hans Navn, og jeg mener bestemt en Gang at have set noget skriftligt om, at denne Ligsten var over Præsten Søren Jensen, en Optegnelse, som aabenbart stammede fra en Tid, da Indskriften endnu kunde læses. Men hvor det er, jeg har Oplysningen fra, kan jeg ikke mere huske, da jeg desværre ikke har faaet noget nedskrevet derom. Hele Stenens Udstyrelse henviser den desuden ogsaa til den Tid, da Søren Jensen er afgaaet ved Døden. Jeg spurgte en Gang en af Nationalmuseets Mænd: Fra hvilken Tid stammer denne Ligsten? Svaret lød: Fra Tiden omkring 1600. Og det passer jo godt nok, da Søren Jensen døde 1581.

4. Knud Nielsen, der overtog Gadbjerg—Lindeballe Præsteembede efter Søren Jensen, var altsaa, som ovenfor nævnt, født i Jelling 1554 og var Søn af Præsten dersteds, Hr. Niels Smed, som havde været Søren Jensens Formand i Gadbjerg. Som ligeledes ovenfor anført var samme Knud Nielsen gift med Søren Jensens Datter Gunder. De havde i deres Ægteskab i det

mindste en Søn, Knud, der blev født i Gadbjerg Præstegaard Marie Renselsesdag 1597. Om der var flere Børn i Ægteskabet, melder Historien intet om.

Som Søren Jensen havde trængt til Hjælp paa sine gamle Dage, saaledes kom Knud Nielsen ogsaa til sidst til at savne en hjælpende Haand, og ligesom han selv havde været Søren Jensens Medhjælper, saaledes fik han nu sin Søn Knud Knudsen kaldet til Adjunctus et successor eller cum spe successionis, som det hed. Den 13. Juli 1625 blev Knud Knudsen ordineret her til Kaldet. Men allerede Aaret efter, 1626, døde Knud Nielsen, 72 Aar gammel, medens hans Hustru Gunder Sørensdatter var død allerede 1618, 57 Aar gammel.

I den søndre Kormur i Gadbjerg Kirke sidder en Ligsten over Knud Nielsen og Gunder Sørensdatter, uden Tvivl opsat af Sønnen. Den er forsynet med Slægtens Bomærke Hestekoer, og indeholder deres Navne med Aarstallene for deres Fødsel og Død og de vigtigste Begivenheder i deres Liv. Nederst staar følgende Vers:

Dieres Been og Leed
Herunder paa Sted
Hviler nu med Fred
Dieres Siæl i Glæd.

5. Knud Knudsen. Efter Knud Niensens Død arvede Sønnen Knud Knudsen altsaa efter kongeligt Løfte Gadbjerg-Lindeballe Præsteembede. Han var den Gang en Mand paa henved de 30 Aar. Hans Hustru var Anna Jacobsdatter fra Korsør, hvor hun var født Fastelavns-søndag 1608. I deres Ægteskab havde de 10 Børn, af hvilke dog kun én, Johanne Knudsdatter, er bekendt.

Johanne Knudsdatter menes først at have været gift med Præsten Jørgen Olufsen eller Offersen i Tøstrup, Nørre Herred, Randers Amt. Han skulde tidligere have

været Præst i Skaane, men var flygtet derfra under eller efter Svenskekrigen. Han fik 1682 Benaadning at nyde en Rigsdaler af hver Kirke i Aarhus og Aalborg Stifter til sin Præstegaards Opbyggelse. Det er maaske ikke sikkert, at Johanne Knudsdatter har været gift med Jørgen Olufsen, men derimod har hun været gift med Præsten i Vejlbj og Homaa, Erik Andersen Skrave. Han var fra Skrave i Sønderjylland og Søn af en Skoflikker ligesom Peder Plade. Han kaldte sig „Coldingensis“, rimeligvis fordi han har gaaet i Kolding Skole. Han døde i Aaret 1719, og en Søn af ham og Johanne Knudsdatter, Ivar Eriksen Colding, blev Faderens Eftermand i Vejlbj, og fra ham nedstammer en talrig Slægt Colding her i Landet. Først en Præsteslægt (Tamdrup ved Horsens og Gislev paa Fyen), senere ogsaa Læger og andre Forretningsfolk i Slægten. Stiftsprovst Volfs Hustru i St. Hedinge er en Efterkommer af Johanne Knudsdatter. Det ses, at Knud Knudsen bl. a. ogsaa har været Kirkeværge i Gadbjerg. Paa den dejlige Fonte-Himmel, som hænger over Kirkens Døbefont, og som bærer Aarstallet 1643 — et Sidestykke til den i Kolding Kirke med Aarstallet 1637, og rimeligvis forarbejdet af samme „Billedsnider“ som denne — staar de daværende Kirkeværgers Navne anført med deres Forbogstaver saaledes: H. K. K. S., K. W. og O. N. S. K. W. Der er ikke Tvivl om, at det første Navn er Knud Knudsens. Dette H med en Prik efter skal sige Hr., og der var paa den Tid ikke andre end Præsten, der tituleredes Hr. Den anden Kirkeværge har formodentlig været en Bonde i Sognet.¹⁾ Paa samme Tid, som Knud Knudsen har opsat en Ligsten over sine Forældre i Korets Sydmur, har han opsat en over sig selv

¹⁾ Spørgsmaalet er: Kunde en Præst i de Tider være Kirkeværge? Egentlig vist ikke, men der er jo ingen Regel uden Undtagelse.

og sin Hustru i den nordre Kormur lige over for Forældrenes. Den er akkurat af samme Størrelse, samme Slags Sten og Udstyrelse, med samme Slags Bogstaver og „Hesteskoen“ ikke at forglemme, som Forældrenes. Indskriften lyder saaledes:

Knud Knudsen.

Fød i Gaadbjerg Præstegaard Marie
Renselsesdag 1597.

Ordineret her til Kaldet d. 13de Juli

1625. Døde d. 16... Æt.. —

Leger herunder begravten med sin kjære

Hustru Anna Jacobs Daat. Fød i

† Øer Fastelavnssøndag 1608. Døde

d. 16... Æt...

Velsignet af Gud med X Børn.

Gud gifve dennem en glædelig Opstandelse.

Hjertelige vi os fryder,

At ingen vor Graftsøvn bryder,

Før Jesu Christ vor Broder kjer

Opvækker det, som sofver her.

Det maa have været helt underligt for Hr. Knud, naar han om Søndagen vendte sig om for Alteret, da at læse: Leger herunder begravten o. s. v. og: Gud give dennem en glædelig Opstandelse, medens han endnu selv var i fuld Vigeur.

Men denne Sport at opsætte sit eget Epitafium og forfatte sin egen Gravskrift i levende Live, var ret almindelig i tidligere Tid. Jeg har set noget lignende ogsaa i andre Kirker. Paa den Maade sikrede man sig jo selv Ordlyden af sin egen Gravskrift. Hr. Knud har altsaa forudsat, at han og hans Hustru vilde dø inden Udgangen af det 17de Aarhundrede, hvad der jo ogsaa var størst Sandsynlighed for; men det kunde jo dog

have fejlet. Gamle Drakenberg blev 146 Aar. Æt. er en Forkortelse af Ætatis. Her skulde altsaa deres Leveaar have været anført.

Det er nu et stort Spørgsmaal, om Hr. Knud og hans Hustru nogensinde er bleven begravet under deres Ligsten. Ellers er det ikke til at forstaa, at deres Dødsdatum og Aar og deres Levealder ikke er bleven paaført Ligstenen.

Men Sagen er den, Knud Knudsen maa være død i Vinteren 1659, hvilket fremgaar af, at hans Eftermand blev ordineret til Kaldet i Maj samme Aar, og det er maaske gaaet hans Hustru og Børn, paa Johanne Knudsdatter nær, paa samme Maade. Vinteren 1658—59 var den Vinter, da den polske Hjelpehær var herinde. Polakkerne kom som Venner og skulde hjælpe os mod vore Fjender, men Vennerne blev ved deres Hærgning og Plyndring langt værre end Fjenderne. Særlig slemt huserede „de onde Polakker“ herude i Egnen omkring Gadbjerg, og da der samtidig udbrod Pest mellem Svenskerne og Polakkerne, som udbredte sig til Befolkningen, blev Tilstanden forfærdelig. Befolkningen i Gadbjerg Sogn døde næsten ud, og ved Krigens Slutning laa de fleste Ejendomme øde.

Sagnet fortæller, at der søndenfor Gadbjerg Kirkedør skal være begravet en hel Del Svenskere, som er døde af Pest under Svenskekrigen. Det har maaske snarere været polske Soldater. Man kan i Overleveringen have glemt at skelne mellem disse to Ting. Traditionen har vist sig at være rigtig. Under Dræning af Gadbjerg Kirkegaard traf man forleden Aar, idet man gravede en Dræningsgrøft langs ad en Gang, der fører fra Vaabenhusdøren mod Syd til Kirkegaardens søndre Dige, paa en stor Grav, hvori der laa en Masse Lig, uden at der var Spor af Kister. Ligene var nedlagt i mindst 3

Lag oven paa hverandre, og de var nedlagt med Kalk imellem, naturligvis for Desinfektionens Skyld. Dræningsgrøften kom til at gaa lige paa tværs af Ligene igennem Laarbenene. Da en saadan Grøft jo kun er smal, traf man ikke paa Hovedskaller, men ved en anden Lejlighed, da der gravedes en Grav der i Nærheden mod Vest, traf man paa en hel Del af saadanne. Begge Dele tyder paa, at her er en stor Fællesgrav, hvor en hel Mængde Lig er nedlagt uden Kister. Hvor langt denne Grav gaar mod Øst og Vest, vides ikke nøjagtigt. Maaske der ligger flere Rækker for Enden af hverandre. Det er troligt nok; Graven synes nemlig ikke at have været saa synderlig bred fra Nord til Syd. Men at der paa Stedet, hvor man gravede igennem, havde ligget Lig i flere Lag, det var klart nok.

Det er ret rimeligt, at Knud Knudsen og hans Hustru og til Dels hans Børn har maattet bukke under for den samme Epidemi, som lagde de fleste af Sognets øvrige Beboere i Graven, og det er da forstaaeligt nok, at Forholdene ikke har tilladt, at de blev begravede inde i Kirken, men at de har maattet nedsættes i Kirkegaardens ligesom alle andre.

6. Knud Knudsen døde altsaa i Vinteren 1659, og han fik til Eftermand Hr. Gregers Pedersen, der blev ordineret her til Kaldet d. 27de Maj 1659. Han kaldes „Ripensis“, altsaa Student fra Ribe Skole eller født i Ribe. Student fra Ribe Skole var han bleven 1655, og han var ganske sikkert ogsaa født i Ribe.

Wiberg siger, at han d. 28. Maj 1671 blev gift med en Holm, enten Datter af Niels Jacobsen Holm til Hasing-Villerslev eller af Jacob Nielsen Holm til Tem. Her kan jeg udsige med Bestemthed, at han blev gift med Jacob Holms Søster i Tem, altsaa ikke hans Datter — Else Nielsdatter hed hun. Datoen for Brylluppet passer

godt nok. I et gammelt Dokument (Præsteindberetning til Biskop Tønne Bloch) fra Ribe har jeg fundet: Bryllupsbrev, skrevet til Else Hansdatter Wandel, Niels Terpagers Hustru i Ribe, fra Jacob Holm, Sognepræst til Temb, dat. 29. April 1671. Hun indbydes til Bryllup med Hr. Gregers Pedersen, Sognepræst til Gadbjerg-Lindeballe, med Hr. Jacob Holms Søster, Else Nielsdatter, at holdes i Temb Præstegaard d. 28. Maj 1671.

Det lader næsten ikke til, at Gregers Pedersen er død her, men hvor han saa er kommen hen, véd jeg ikke. Han var her i 20 Aar til Slutningen af Aaret 1679.

7. Frederik Andersen Søbøtke fra 19de Februar 1680. Han var vist født i København, var i hvert Fald bleven Student i København 1671. Han var kun i Gadbjerg i 4 Aar. I Liber daticus her ved Embedet staar der, at han kom til Roskilde Domkirke. Det har jeg ikke kunnet finde noget om andre Steder. Derimod finder jeg hos Wiberg, at han 16. December 1684 blev Præst i Sværdborg i Sydsjælland, hvor han døde 1689. Men da Gadbjerg og Lindeballe ved Rescript af 23. Februar 1684 blev annekteret Ringive, kunde det jo tænkes, at han fra den Tid og indtil December s. A. kan have haft Ansættelse ved Roskilde Domkirke. Eller han kan have tilbragt Mellemtiden i København for at skaffe sig den Magistergrad, han siden hen findes udstyret med, og som han skal have erhvervet netop i Løbet af Aaret 1684. Forberedelserne dertil har han nok gjort under sit Ophold i Gadbjerg Præstegaard.

*Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sognes Præsterække
fra 1684 til 1866.*

1. I Følge ovennævnte Rescript blev Gadbjerg og Lindeballe Sogne altsaa annekteret Ringive fra 23de

Februar 1684, og Præsten i Ringive Niels Nielsen Borch blev herefter Præst for alle tre Sogne.

Om denne Annektion gaar der følgende Sagn, som jeg har hørt af en afdød, gammel Aftægtsmand, Poul Madsen, der var et rent Unicum til at fortælle Sagn og Historier fra Sognets Fortid.

Der var en Præst i Ringive — hedder det —, som var saa fattig, at han selv maatte gaa bagefter sin Plov. En Søndag sagde han fra Prædikestolen til sine Tilhørere: „Jeg véd noget, I véd ikke, og I véd noget, jeg véd ikke. Jeg staar her med bare Ben i Støvlerne, det véd jeg, men det véd I ikke. Men om I vil give mig Uld til et Par Hoser, det véd I, men det véd jeg ikke.“

Herom skal bemærkes, at dette Sagn hører til de vandrende. Det fortælles om mange andre end Præsten i Ringive.

Samme Præst, fortælles der videre, var en Slegfredsøn af Kongen, og da Kongen en Gang var i Vejle, tog han ind for at hilse paa sit kongelige Ophav. Kongen skal da have sagt til ham: „Naa, hvordan staar det til?“ „Ja, hvordan staar det til“ — svarede Præsten — „naar jeg har Støvler, har jeg ingen Sko, og naar jeg har Sko, har jeg ingen Støvler“. „Ja, men naar du nu faar Gadbjerg og Lindeballe til“ — sagde Kongen — „hvad siger du saa?“ Ja, saa var det jo da rent ovenud. Det fik han altsaa, og desuden blev det overladt til hans egen Bestemmelse, om han vilde blive boende i Ringive eller flytte til Gadbjerg Præstegaard. Han valgte da at blive i Ringive for Aaens Skyld, som han elskede, og for Havens Skyld, som han selv havde tilplantet. Men, siger Sagnet, de senere Præster i Ringive har ofte sukket og ærgret sig over Niels Nielsen Borchs Dumhed, naar de kom op til Gadbjerg og saa den Frugtbarhed og Herlighed dér var i Modsætning til det fattige

Ringive. Der var én af dem, som en Sommer-Søndag sagde til Bønderne udenfor Kirkedøren, at han vilde give dem en Daler for hver grøn Spire, de kunde finde paa hans Mark.

Hvad nu dette Sagn angaar, maa der tages paa det med Kritik. Hvem Niels Nielsen Borch nu end kan have været, saa har han dog højst sandsynlig ikke været af kongelig Oprindelse. Om han kan have faaet Gadbjerg og Lindeballe Sogne annekterede ved Henvendelse til Kongen som en personlig Gunst, véd jeg ikke. Det er i saa Tilfælde tænkeligt, at den berømte Dr. Oluf Borch († 1690), som han sikkert har været i Slægt med, kan have haft en Finger med i Spillet. Rimeligst er det dog at antage, at Annektionen er sket ganske uden personlige Hensyn. Ringive Sogn var den Gang saa fattigt, at det ikke kunde ernære en Præst, og derfor har man besluttet at slaa de tre Sogne sammen, og det er sket ganske uden Hensyn til, hvem der var Præst i Ringive i Øjeblikket. Derimod er det jo ikke utænkeligt, at den daværende Sognepræst i Ringive kan have nydt den Begunstigelse, at han selv maatte bestemme, om han vilde blive boende i Ringive eller han vilde flytte til Gadbjerg. Det er ellers uforstaaeligt, at Gadbjerg, der er langt det folkerigeste Sogn af disse tre Sogne, og som havde en stor Præstegaard med fortrinlige Jorder, ikke blev valgt til fremtidig Bopæl for Præsten. Tilmed laa Ringive, det mindst folkerige Sogn, endydermere temmelig afsides for de to andre Sogne.

Gadbjergerne har aabenbart ærgret sig over den Historie, at de skulde af med deres Præst og ikke længer have ham boende i deres Midte. De har slet ikke kunnet forstaa Sammenhængen og har spekuleret over den virkelige Grund dertil, og de har da regnet ud, at der maatte være noget med Kongen og Niels Nielsen Borch,

og saa har de gjort ham til Kongens Slegfredsøn. Det er noget onskabsfuldt udtænkt.

Niels Nielsen Borch har naturligvis været glad og har nu Resten af sin Levetid faaet Lov at „leve i Velstand og svæve“, som det hedder i Sangen. Han maa være død i Løbet af Aaret 1691.

2. Den 12te December 1691 blev Peder Christensen Mulvad Præst til Ringive, Gadbjerg og Lindeballe. Hvor han var født og naar han var født, vides ikke, men han blev Student fra Ribe Skole 1686. Navnet stammer aabenbart fra den lille Landsby Mulvad (den eneste af dette Navn i Danmark) i Hunderup Sogn; men han selv var maaske nok født i Ribe, hvor der i al Fald paa de Tider fandtes borgerlige Slægter af dette Navn.

Efter at have siddet som Ungkarl i Ringive Præstegaard i 11 Aar, blev Mulvad d. 15de Juni 1702 gift i Nørup med en Karen Margrethe Billeschou. Det var ikke nogen Datter af Præsten dersteds, for han hed Alexander Jacobsen Falch, og hendes Fader maa jo have været en Billeschou. Derimod har A. J. Falchs anden Hustru, Karen Pedersdatter Søltoft vistnok været en Moster til Karen Margrethe, idet hendes Moder hed Anna Pedersdatter Søltoft. Maaske har Karen Margrethe været i Huset hos sin Moster paa den Tid, eller hun kan have været hjemme hos sin Moder, der paa den Tid kan have opholdt sig som Enke i Nørup. Hvem Karen Margrethes Fader har været, vides ikke; men han synes ikke at have været Præst; han har vistnok været død, den Gang Karen Margrethe holdt Bryllup. Men hvorledes det end hænger sammen, saa er det uden Tvivl sikkert, at Peder Christensen Mulvad og Karen Margrethe Billeschou har holdt Bryllup i Nørup.

Wiberg mener, at Maren Pedersdatter Rosenmeyer

Mulvad, der var Præsten i Engom Peder Hansen Billeschous anden Hustru, skulde være en Datter af Peder Christensen Mulvad og Karen Margrethe Billeschou, men det kan ikke være rigtigt. Hun var nemlig født c. 1697, men Peder Christensen Mulvad og Karen Margrethe havde jo først Bryllup 1702. Karen Margrethes Datter kan hun i hvert Fald ikke have været; hun maatte saa have været Peder Christensens Datter af et tidligere Ægteskab, om hvilket vi ikke véd noget. Snarere har Maren Pedersdatter Rosenmeyer Mulvad været en Søster til Peder Christensen Mulvad eller en anden Slægtning af ham, og ikke hans Datter. Peder Hansen Billeschou i Engom har maaske været en Broder til Karen Margrethe Billeschou. Hun var født c. 1677, og Peder Hansen Billeschou var født c. 1676. Der var i al Fald nært Slægtskab mellem Præstegaardene i Ringive og Engom.

Peder Christensen Mulvad var Præst til Ringive, Gadbjerg og Lindeballe i 28 Aar og døde i Aaret 1719.

3. Hans Eftermand Søren Andersen Brun blev kaldet d. 3die April 1719. Han var født 1692, og jeg har altid tænkt mig, at han var født i Fredericia; men jeg har ikke kunnet finde ham i „De Fredericia-Bruners Slægtsbog“. Han var rigtignok Student fra Kolding, men Fredericia har maaske ingen Latinskole haft paa den Tid. Muligvis kan han ogsaa være født i Kolding; herfra var han i al Fald, som sagt, Student i Aaret 1713. I Aaret 1716 blev han Kandidat.

Søren Andersen Brun ægtede Formandens Enke. Herom har han nedskrevet i Kirkebogen: „D. 1. Aug. 1720 copulerede Velærværdige Hr. Niels Gudme, Sognepræst til Herslev og Viuf Menigheder, uden forudgaaende Trolovelse og Lysning efter kongl. Benaadning mig og min hjertelskede Hustru Karen Margrethe Bille-

schou, sl. Hr. Peder Mulvads, i Ringive Kirke. Gud velsigne og lyksaliggøre vort Ægteskab for den velsignede Jesu Skyld.¹⁾)

Skam tro ham, den Karnalje! Konen var 15 Aar ældre end han, og han har nok taget hende ikke såa meget af Kærlighed som for at skaffe en Enkepension ud af Verden, som han selv vilde være kommen til at udrede.

Og Søren Andersen Brun arvede ikke blot sin Formands Enke, men ogsaa dennes Mor og sin Svigermoder, Anna Pedersdatter Søltoft, som sikkert har haft Ophold i Ringive Præstegaard allerede i Peder Mulvads Tid.

Men Svigermoderen gjorde det ikke længe, hun døde allerede en 3 Maaneders Tid efter Datterens Bryllup med Søren Brun. „D. 28. Oktober 1720 begravede Provst, Mag. Aunsberg min Kjeristes sl. Moder Anna Pedersdatter Søltoft i Ringive Kirkegaard“, staar der i Kirkebogen.

Søren Andersen Brun døde allerede 1728, efter 9 Aars Præstevirksomhed i Ringive, kun 36 Aar gammel. „15de Juli 1728. Min sal. Formand Hr. Søren Brun begr.“, har Eftermanden skrevet i Kirkebogen.

Hans Enke Karen Margrethe Billeschou overlevede ham i mange Aar. Hun synes efter Mandens Død at være tyet til Familien i Engom Præstegaard, hvor hun overlevede baade Svigerinden og Svogeren eller maaske Broderen, Peder Hansen Billeschou. Maren Pedersdatter Rosenmeyer Mulvad døde d. 6. Juli 1743 og Peder Billeschou 1753. Karen Margrethe Billeschou blev begravet i Engom 15. Februar 1754, 77 Aar gammel. Hun er altsaa formodentlig bleven boende i Engom

¹⁾ Niels Gudme har vistnok været en Svoger til Søren Andersen Brun, idet det ses, at han har været gift med en Brun.

Præstegaard ind i Naadensaaret efter Pastor Billeschou.

4. Johan Gertsen Londemann. Han var en Præstesøn fra Vandborg ved Lemvig, hvor han var født 1698. Han blev privat dimitteret til Universitetet 1719 og Kandidat 1722. Tre Aar senere (1725) træffer vi ham som Hører ved Kolding Latinskole, og 1728 d. 13de September blev han Præst til Ringive, Gadbjerg og Lindeballe.

Han var gift med Dorthea Margrethe Kjerulff, der var født 1705, og som sikkert var en Datter af Chr. Kjerulff, der blev Hører i Kolding 1694, residerende Kapellan samme Steds fra 1704—08, og Sognepræst til Starup og Nebel fra 1708 til sin Død 1731. Formodentlig har han gjort Bekendtskab med hende under sit Ophold som Hører i Kolding.

I deres Ægteskab havde de følgende Børn: 1) „1732 d. 5. November blev min Datter Kestine Marie formedelst Svaghed tilforn hjemmedøbt ført til Ringive Kirke til Daabs Confirmation. — — — Gud lade hende forfremmes som i Aar og Alder saa i Naade og Visdom baade hos Gud og Mennesker.“

Denne Bøn kom ikke til at gaa i Opfyldelse. Den lille Kirstine Marie „blev begravet udi Ringhøj Kirke d. 28. April 1734, gammel 1 Aar og 7 Maaneder, ringere 7 Dage.“

2) I Sommeren 1734 kom der igen en „liden Kestine Marie, som tilforn hjemmedøbt d. 20de Juni blev ført til Kirke til Daabens ydermere Confirmation“. Samme Datter naaede at komme til Skjelsaar og Alder.

3) I Sommeren 1736 kom der en lille Søn, som døde uden Daab. „17de Juni 1736 min lille nafnløse Søn begravet“.

4) I 1739 kom der igen en Søn. „24de November

1739 min liden Søn Geert tilforn hjemmedøbt ført til Ringgive Kirke“. Den lille Dreng døde inden Aarets Udgang. „30te December 1739 min liden Søn Geert begravet.“

5) I 1742 fødtes Ægtefællernes sidste Barn. „14de November 1742. Velærværdige Hr. Lundemans Barn, tilforn hjemmedøbt, N.: Geert.“

Denne Udtryksmaade tyder paa, at det ikke er Hr. Londemann selv, der har indført Begivenheden i Kirkebogen. Saavidt huskes, er det heller ikke hans Haandskrift. Han har maaske allerede den Gang været temmelig svag. Formodentlig er det Degnen, som har foretaget Indførelsen. Præstens Navn er ogsaa stavet forkert.

Hvad der iøvrigt siden er bleven af den lille Geert, har jeg ikke fundet Oplysning om.

Johan Gertsen Londemann var Broder til Præsten i Smidstrup, Mag. Laurids Gertsen Londemann, hvis Søn var den berømte Skuespiller Gert Londemann, som Johan Gertsen Londemann altsaa var Farbroder til. Gert Londemann begyndte at studere Theologi, og han havde endogsaa faaet Løfte om Smidstrup Sognekald efter sin Fader. Men man kan maaske gratulere Smidstrup Menighed til, at den ikke fik ham til Præst, men ogsaa Theatret til, at det fik ham til Skuespiller. Hans Hu stod absolut til Scenen, og han gjorde Prøve for selveste Holberg. Allerede som ung Student kunde han mere sine Kammerater ved sit Efterlignelsestalent. Det gik især ud over Professorer og Præster, hvis Særegenheder og Latterligheder han saa mesterlig forstod at efterligne.

Den 24de November 1739, da Farbroderens „liden Søn Geert tilforn hjemmedøbt blev ført til Ringgive Kirke, baaret af Mag. Londemanns Kjerist i Smid-

strup“, var „Mons. Geert Londemann“ til Barselgilde i Ringive Præstegaard som Fadder. Han har nok gottet sig ved at være sammen med og har studeret de gamle Hedepræster, Jens Risom fra Brande, Hr. Bilhart fra Give, Hr. Hans Biering fra Thyregod og deres Kjerister, som ogsaa var Faddere. Han har taget dem paa Kornet og maaske senere „givet“ dem paa Scenen.

Gert Londemann fik et stort Repertoire i de holbergske Komedier. Henrik i „Den politiske Kandestøber“, Oldfux i „Den stundesløse“, Henrik i „Maskeraden“, Den pantsatte Bondedreng, Jakob Skomager i „Jeppe paa Bjerget“, Skolemesteren i „Julestuen“. Ogsaa optraadte han i mange Stykker udenfor det holbergske Repertoire. Han skal i den Grad have haft det i sin Magt at faa Folk til at le. Under hans Billede skrev Wessel i Lighed med, hvad der senere blev skrevet om ham selv:

„Man sukker, for han er ej mer,
Man husker, hvad han var, og leer.“

Om Præsten i Ringive ogsaa har haft Skuespillertalent, ved jeg ikke. Han kunde i hvert Fald lave Vers som de var. Paa en gammel Altertavle i Lindeballe Kirke, som endnu ligger paa Kirkeloftet, og som var opsat af Etatsraad de Lichtenberg til Engelsholm, som den Gang ejede Kirken, har han sat følgende Indskrift:

„Pryd, naadig Himlens Gud, Hr. Lichtenberg med Ære,
Som prydet har Dit Hus, hans hele Slægt lad være
Antegned i Din Haand, og stedse staa i Flor,
Indtil de kaldes bort til søde Englekor.“

Hr. Londemann blev ingen gammel Mand. „10de Juli 1744 blev Velærværdige Hr. Londemann begravet og nedsat udi Ringhøj Kirke udi sit Alders 45. Aar.“ Hans

Hustru overlevede ham i mangfoldige Aar; hun skal være bleven begravet i Farup 1772, 67 Aar gammel.

5. Ancher Laugesen Borch fra Sønder Bork Præstegaard. Han var Søn af Magister Lauge Pedersen († Pintsedag 1775), Sognepræst til Sønder og Nørre Bork, Provst for Nørre Herred, og Hustru Marie Hansdatter, Cancelliraad og Borgmester Hans Pedersens Datter i Kolding. Der var en stor Børneflokk i Sønder Bork Præstegaard, og flere af Børnene kom til at bo i danske Præstegaarde. En Søster til Ancher Borch, Karen Laugesdatter Borch, blev gift med Faderens Eftermand i Sønder Borch, Søren Andersen Borch. En yngre Broder til Ancher Borch, Mag. Peder Lauridsen Borch, var Præst i Grejs i Sindbjerg fra 1770—77. Han havde bygget det gamle Stuehus i Grejs Præstegaard. En anden Søster, Cecilie Laugesdatter Borch, var gift med Præsten Hans Hansen Sidelmann i Kolding, og en tredie Søster, Christine Marie Laugesdatter Borch, med Præsten (hans anden Hustru) Johannes Mikkelsen Mule i Nørre Broby paa Fyen. Ancher Borch har vel næppe ret tit haft Lejlighed til fra sit fattige Hedekald i Ringive at besøge sine Søkende, undtagen Broderen i Grejs.

Ancher Laugesen Borch var født d. 9. November¹⁾ 1717. Han blev Student fra Ribe Skole 1736, tog Examen philosophicum 1737, Examen theologicum 1740 under Doktor Marcus Wøldike, og samme Aar prædikede han for Dimis. Under 4de September 1844 blev han kaldet til Sognepræst for Ringive, Gadbjerg og Lindeballe af Fru Cancelliraadinde Poulsen til Refstrup og ordineret d. 30te s. M. af Biskop Hans Adolph

¹⁾ Niende November (Wiberg) maa vist være hans Daabsdag. Borch siger selv i en Selvbibliografi, at han er født »die ultimo Septembris«, altsaa 30. September.

Brorson i Ribe; indsat Dom.; 22 p. Trinitat. ejusdem anno (samme Aar). Paa den første Side af en gammel Kirkebog (den ældste opbevarede) for Ringive, Gadbjerg og Lindeballe fra 1714—1796 har han skrevet: „Dom. XXII p. Trinitat. 1744 blev ieg Underskrefne indstatt til Ringive, Gadbjerg og Lindeballe menigheder af Hr. Jacob Jensen, Proust over Tyrrild Herredt. — Ringive d. 1. Nov. 1744 — Ancher Borch.“

Paa samme Side har han skitseret en Tegning af sit Signet, hvori der er fremstillet et Skibsanker og Bogstaverne A. B. Nedenunder Tegningen staar følgende Linier:

Anchora nostra, salus, spes unica, Christe Redemptor.
In Nomen nostrum Symbolon (med græske Bogstaver)
hocce cadit.¹⁾

I disse Ord har han udtrykt sin kristne Bekendelse, som han sikkert har stræbt efter at følge baade i Lære og Liv. Der er adskillige Ting, der tyder paa, at han har været en alvorlig Præst, vel nærmest hørende til den Retning i Tiden, der var den gængse, den pietistiske. At han har været anset for en troende Præst, derpaa tyder ogsaa følgende Historie, jeg en Gang har hørt eller læst.

Præsten Hr. Bisted i Vorbasse havde en Dag en gammel Haandværker fra Rankenbjerg. Bisted sagde da til ham, at han som en gammel Mand vist kunde huske mange Præster. „Nej, han havde kun kendt 3 Præster!“ „Hvem det da var?“ „Hr. Bisted i Vorbasse, Hr. Ancher i Ringive og Hr. Haunstrup i Nørup! „Hvordan da det kunde være?“ „Jo, de andre var Prokuratorer, Landmaalere o. s. v.“

¹⁾ Vort Anker (og) vort eneste Haab, Christus Gjenløser. Paa mit Navn passer netop dette Symbol.

Den 18de Januar 1748¹⁾ holdt Ancher Borch Bryllup i Vejle med Sophie Charlotte Grundahl, en Datter af Borgmester Grundahl dersteds.²⁾ Hendes Fødselsdag kjendes ikke; men hun var døbt d. 12. April 1726 i Kolding, hvor hendes Fader tidligere havde været Borgmester.

I deres Ægteskab havde Ancher Borch og Sophie Charlotte Grundahl 10 Børn, 4 Sønner og 6 Døtre, hvoraf dog en Søn og en Datter døde som smaa.

Ægteparrets første Barn blev født i Efteraaret 1749. Der blev Glæde i Ringive Præstegaard. Med Begejstring noterer Ancher Borch i Ringive Sogns Kirkebog: „Den 27de Oktober 1749, næste Dagen for Jubelfesten for den oldenborgske Stamme, blev Velærv. Hr. Ancher Borchs Barn, nafnlig Marie Margaretha døbt udi Ringhøj Kirke.“

Og nu gaar det Slag i Slag.

„23de December 1750 blev Hr. Ancher Borchs Barn, nafnlig Lauge, døbt.“

„13de Marts 1752 blev Hr. Ancher Borchs Barn døbt Gedske Johanne i Ringhøj Kirke.“

„13de April 1753 blev mit Barn, nafnlig Agatha, døbt,“ Den lille Agathe blev dog ikke ret gammel. „17de November 1754 blev Velærv. Hr. Anchers Daatter Agathe begravet i Ringhøj Kirke, og var 1 Aar, 32 Uger og 2de Dage.“

„Den 9de Juni 1755 blev Velærværdige Hr. Ancher Borchs Barn, Christian, døbt i Ringhøj Kirke.“

„17de November 1756 blev Hr. Ancher Borchs Barn, Agatha, døbt.“

¹⁾ 1748 (Wiberg). Ancher Borch selv siger 1747, og han maa vel bedst vide det.

²⁾ Borgmester Grundahl i Vejle var tillige Herredsfoged i Nørvang-Torrild Herreder.

„21de November 1757 blev Velærv. Hr. Ancher Borchs Barn, nafnlig Anna Sophia, døbt i Ringhøj Kirke.“

„4de April 1759 blev Velærv. Hr. Ancher Borchs Barn, Ancher, døbt.“ Den lille Ancher døde allerede Aaret efter. „1ste Juli 1760 blev Velærv. Hr. Ancher Borchs Barn, nafnlig Ancher, begravet udi Ringhøj Kirke.“

„1761 Dom. 3 eft. Trin. blev Velærv. Hr. Ancher Borchs Daatter døbt Ingeborg Kirstine.“

„Dom. Rogate 1765 Hr. Ancher Borchs Barn, Ancher, døbt.“

Det er betegnende at lægge Mærke til, at medens Ancher Borch til at begynde med valgte Fadderne til sine Børn paa Egnens Herregaarde, Refstrup, Engesholm, Faarupgaard, og i Nabopræstegaardene, ender han med, efter at han mere og mere har levet sig sammen med Befolkningen, at vælge Fadderne til sine Børn blandt Sognets Folk.

Det er dyrt at opdrage en stor Børneflokk. Det fik Ancher Borch ogsaa at føle. Han blev alle sine Dage en fattig Mand. Og en stor Børneflokk bringer gerne Forældrene baade Sorger og Glæder. Det kom Ancher Borch og hans Hustru ogsaa til at opleve.

Ancher Borchs ældste Datter, Maria Margrethe, ved hvis Fødsel han havde jublet saa højt, bragte baade Sorg og Skam over Præstehjemmet i Ringive. Anderledes kan man næppe forstaa følgende Antegnelse i Ringive Kirkebog: „1769 d. 25. Martii blev min Daatter Maria Margrethas Barn Sophia Charlotta conf, efter Dagen tilforn at være hjemmedøbt, Barnefader Fændrik Brockdorff i Ribe.“ Forældrene ses heller ikke senere at være bleven ægteviet, og i det hele er Maria Margrethas Livshistorie mig ganske ubekendt udover, hvad Antegnelsen i Kirkebogen oplyser.

Det samme gælder Broderen Lauge. Hans Livshistorie er mig ogsaa ubekendt. Han findes hverken ægteviet eller død i Ringive.

Datteren Gedske Johanne blev gift. Det hedder i Ringive Kirkebog: „¹⁵/₁₀ 1782 blev velædle Sr. Christian Kaalund og min Datter Jomfru Gedske Johanne Borch, efter Kongelig Bevilling copulerede i Ringive Præstegaard.“ Yderligere ved jeg intet om Gedske Johanne. Heller ikke ved jeg, hvem Hr. Kaalund var. Jeg har ikke noget andet Sted fundet nogen Kaalund gift med en Gedske Johanne Borch.

Om Sønnen Christian gælder det samme som om Lauge. Jeg ved ikke andet om ham, end at han er døbt i Ringive Kirke d. 9de Juni 1755. Han findes hverken ægteviet eller død i Ringive.

Ancher Borchs to Døtre, Agathe og Anna Sophia, blev begge gifte med Præsten Hans Bertram Sønnichsen Fogtmann til Sønder og Nørre Bork. Fogtmann var født i Ribe d. 21de Maj 1737 og var Søn af Gartner Niels Seneca og Hustru Gjertrud Edwardsdatter Fogtmann. Han har altsaa faaet sin Moders Efternavn. Han blev Student fra Ribe Skole 1756 og Candidat d. 25de September 1760. Under 26de Juni 1766 blev han udnævnt til Præst paa Manø, ord. ⁸/₁₀ s. A., og under 20. Januar 1774 blev han Præst i Sønder Bork og n. Aar tillige Herredsprovst. Han skal have været gift første Gang med Anna Cathrine Andersdatter Thorup (Præstedatter af Gram). Der var ingen Børn i Ægteskabet. Anden Gang blev han gift 14de Oktober 1774 med Anna Sophia Borch, Datter af Ancher Borch i Ringive. Anna Sophia døde d. 11te Januar 1777 i Barselseng, efter at have født ham to Døtre. Syv Maaneder efter, 15. Aug. 1777, blev han tredje Gang gift med Anna Sophias et Aar ældre Søster, Agathe Borch, som skænkede ham

8 Børn, 4 Døtre og 4 Sønner, bl. hvilke sidste var den senere Biskop Fogtmann i Ribe og Aalborg.

De to Vielser synes ikke at være foregaaede i Ringive Kirke. Formodentlig har Bryllupperne staaet i Sønder Bork, men derfor kan den gamle Ancher Borch jo godt selv have viet sine Døtre.

Agathe Borchs Navn og Minde er bleven bevaret i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sogne indtil den Dag i Dag. Hun skal have været en sjælden god Pige, der var højt elsket af Befolkningen. Jeg har flere Steder i Kirkebøgerne set hende anført som Fadder ved Barne-daab hos Bønderne.

Hans R. S. Fogtmann døde d. 25de Maj 1814, og Agathe Borch d. 21de December 1841. Hun er altsaa bleven 85 Aar gammel.

Wiberg mener fejlagtig, at de to Søstre var Døtre af Fogtmanns Formand i S. Bork, Søren Andersen Borch, og han kalder dem derfor med Navnet „Sørensdatter“, men det skal være „Anchersdatter“. Angivelsen af de to Søstres Fødselsdage og Aar stemmer godt nok overens med Ringive Sogns Kirkebog. Det skulde være mærkeligt, om Søren Andersen Borch skulde have haft to Døtre af samme Navn og fra samme Dage og Aar som Ancher Borch i Ringive.

Atter kommer vi til et af Ancher Borchs Børn, om hvilket intet kan oplyses, nemlig Datteren Ingeborg Kirstine, døbt i Ringive Kirke „1761 Dom. 3 eft. Trin.“ Hendes øvrige Skæbne er ukendt. Hun findes hverken ægteviet eller død i Ringive. I en Selvbiografi, som Ancher Borch har nedskrevet i Ringive Præstekalds „Liber daticus“ et af sine sidste Leveaar, fortæller han, at Gud har velsignet hans Ægteskab med 10 Børn, hvoraf 4 ere døde og 6 lever. To, har vi set, er døde som ganske smaa, og en tredie afdød er Anna Sophia,

der var gift med Præsten Fogtmann i Sdr. Bork, og den fjerde, der var død, maa altsaa findes blandt de fire, Maria Margretha, Lauge, Christian og Ingeborg Kirstine, men hvem det er af disse, ser jeg mig ikke i Stand til at afgøre.

Om Ancher Borchs yngste Søn Ancher fortælles der, at han som ung gik hjemme i Præstegaarden. Han kom jævnlig med Faderen til Gadbjerg Kirke, og i Heligtiderne blev han somme Tider deroppe i flere Dage og drak med Bønderne. Men han var ikke blot god til at drikke, han kunde ogsaa hekse, en Kunst, som vi senere skulle se, han nok har lært af sin Fader. En Gang, fortælles der, var han ridende til Kollemorten Marked sammen med en anden Karl. Da de red hjemad, red én om ved dem, og han sporede sin Hest saa grimt. Det blev Ancher vred over. De raabte efter ham, at han ikke behøvede at ride saa galt. Ancher stod af sin Hest og slog et Søm i den fremmede Rytters Hests Spor. Øjeblikkelig blev dennes Hest halt og kunde ikke komme af Stedet. Da de naaede hen til ham, gik Ancher hen og løftede den fremmede Hests Fod op og tog Sømmet ud, saa kunde Hesten gaa igen. Efter sin Moders Død blev Ancher som 26-aarig Ungersvend gift med en Jomfru Deichmann, der vist har været Husbestyrerinde hos hans Fader. „26de Juni 1791 blev Ancher Anchersen Borch og Jomfru Margrethe Deichmann trolovede og 16. Juli copulerede“, staar der i Kirkebogen.

Senere i Livet optræder Ancher Borch som Degn, først i Vium Sogn og senere i Sønder og Nørre Bork. Efter Margrethe Deichmanns Død blev han anden Gang gift med en Mette Christensdatter.¹⁾

---

¹⁾ Samlinger til jydsk Topografi, 7. Bind: Historiske Efterretninger om Hemmet, Nørre Bork, Sønder Bork og Sønder Vium Sogne af Palle Røe og O. Nielsen.

Allerede mens Ancher Borch endnu sad som Ungkarl i Ringive Præstegaard fik han Biskop Hans Adolph Brorson paa Visitats. Denne fandt Sted i Gadbjerg Kirke d. 5te August 1745. I sine Visitatsberetninger (Rigsarkivet) noterer Brorson følgende herom: „Sognepræsten Ancher Borch catikiserede skikkelig¹⁾ over den anden Artikel. Ungdommen svarede vel og Menigheden var attent.

I Aaret 1750 havde Ancher Borch den Glæde at se sin Kirke i Ringive blive grundigt restaureret og istandsat. Fru Cancelliraadinde Poulsen til Refstrup og Søndersthoved, der den Gang ejede Ringive Kirke, lod den i bemeldte Aar „male og pryde“. Samtidig skal hun have ladet tilføre Kirken den Klokke, som indtil denne Dag har hængt dels i en Klokkestabel paa Kirkegaarden og senere i et Kirken tilbygget Taarn. Paa Klokken staar: „Hartwich Quellichmeier gos mich Anno 1610“, og Christian d. 4des kronede Navnetræk findes paa Klokken. Der fortælles, at bemeldte Klokke tidligere skal have hængt paa Søndersthoved, hvor den blev brugt til at ringe Folkene sammen til Mad.

Til Cancelliraadinde Poulsens Berømmelse og som en Tak for hendes Gavmildhed mod Ringive Kirke lod Ancher Borch følgende Vers sætte paa Altertavlen:

Gid vores Patronin, Frue Poulsen maa være
af Gud velsignet, for hun prydet har med Ære
Vor Ringhøj Kirke smukt til Menighedens gavn.
gid hun velsignes maa i Jesu Christi Nafn!

I Aarene 1756—62 optræder en Hr. Lauridtz Grundahl i Ringive. Han var theologisk Kandidat og en Broder til Madame Borch i Præstegaarden. Man spørger uvilkaarlig sig selv, hvad han kunde have at gøre

¹⁾ skikkelig betyder i den Tids Sprog: godt.

i Ringive, og det ligger nærmest at tænke, at han har været Lærer for Søsterens og Svogerens Børn. Man kan ikke tro, at det har været noget særlig fedt Embede, men alligevel har han dristet sig til at gifte sig paa det. I Kirkebogen staar: 1. Oktober 1756 blev Vellærde Mons. Lauridtz Grundahl S. S. Minist. Candidat og Velædle Jomfrue Anna Clausen uden nogen foregaaende Tillysning efter kgl. allernaadigst Bevilgning her i Ringhøj Præstegaard copulerede.

Lauridtz Grundahl og Hustru blev velsignet med mindst 3 Børn under deres 6aarige Ophold i Ringive. De synes at have staaet i et godt Forhold til Befolkningen derude. Ved deres Børns Daab var der bl. a. ogsaa altid Folk fra Sognet tilstede som Faddere, og Befolkningen gjorde Gengæld ved at indbyde dem til Faddere for deres Børn. Saaledes husker jeg, at jeg har set dem begge indskrevne som Faddere til Degnen Jeremias Brøggers Barn i Lindeballe.

Ægteparret Grundahl har sikkert nok haft deres Bo-pæl i det Enkesæde, der laa i Præstegaardens Toft.

I 1762 blev Laurids Grundahl Klokker ved Ribe Domkirke og 1763 Amanuensis. 1770 blev han Præst i N. Farup uden for Ribe, og fra 1786 var han Sognepræst ved Ribe Domkirke. Han døde 1805, medens hans Hustru var død allerede 1793, og han blev begravet paa Lindegaarden. Han har Lov paa sig som en dygtig Præst, en begavet Taler, og skildres i det hele som en særdeles duelig og retskaffen Mand i alle Henseender.

I Aaret 1761 havde Ancher Borch igen Visitats af Biskop Hans Adolph Brorson fra Ribe, om hvilken Visitats Biskoppen skriver i sine Visitatsindberetninger: Fer: III. Pent: visiterede jeg i Lindeballe Kirke, som er Annex til Ringhøj.

Sognepræsten Hr. Ancher Borch forestillede af Evangelio: Døren til Himlen.

I Hoved Sognet Ringhøj ere tvende Skoleholdere. I den østre Del holder Degnen Peder Brøgger Skole upaaklagelig.

I den vestre Del Henrik Clausen ogsaa upaaklagelig. I det ene Annex Lindeballe forestaar Skolen Jeremias Brøgger, som er sin Faders Adjunctus, upaaklageligen.

I det andet Annex Gadberg forestaar Skolen for hele Sognen Jørgen Høxbroe nu gammel Mand dog upaaklagelig.

Ungdommen svarede vel.

Ancher Borch eller Hr. Ancher, som han efter Dattidens Skik gerne kaldtes, nød stor Anseelse blandt sine Sognefolk. De saa op til ham som den lærde Mand, og de troede om ham, at „han kunde lidt mere end sit Fadervor“, som man siger. Det var jo en almindelig Tro om Præsterne i de Tider. De havde jo gaaet i den sorte Skole og havde „Cyprianus“ i deres Værge. Hr. Ancher kunde vise igen. Herom har jeg hørt følgende Historie:

Der skulde være Bryllup i Bøvl nede i Sønder Omme. Der kom en Bydmand og skulde byde Folkene paa nuværende Jens Jørgensens Gaard i Gadbjerg. Han havde sin Byderemse i Hatten og læste den op. Manden svarede, at om Gud vilde, der ikke kom noget i Vejen, skulde de jo nok komme. Hvad skulde dér vel komme i Vejen, svarede Konen rapt. Hun var én af dem, der gerne vilde ud at more sig. Ja, det kunde hun jo da ikke vide, mente Manden. Men hvad sker, Natten før Brylluppet blev den ene af deres Heste stjaalet. Manden gik da ned til Ancher Borch i Ringive og forklarede ham Sammenhængen. Ja, det er en stor Synd, sagde Ancher Borch, men du skal nok faa at vide, hvor din

Hest er, inden du kommer hjem. Manden gik hjemad, og da han kom op paa Bakken ovenfor Klausholm, dér hvor Vejen gaar igennem Diget, og hvorfra han kunde se sit Hjem, tænkte han ved sig selv: „Ja, dersom du skal faa at vide, hvor din Hest er, inden du kommer hjem, saa æ et sgu ejsten aa æ hyw Ti“. Hans Mistro blev imidlertid beskæmmet. Da han kom lidt længere ned ad Vejen, omtrent ud for, hvor Gaarden „Skovkrog“ nu ligger, mødte han nogle Mænd, der fortalte ham, at hans Hest var funden hos en Mand ovre i Nørup Sogn, der havde stjaalet den. Hesten havde ikke været saa vanskelig at kende. Den havde en stor hvid Plet et Steds paa Kroppen. Hvor denne Plet sad, kunde min Hjemmelsmand ikke huske. Men det maa jo have været Ancher Borch, der har ledet Finderens Fod ad den rette Vej og til det rette Sted, ellers var Hesten nok ikke bleven fundet saa hurtigt. Skulde man have været til at søge paa Maa og Faa, kunde der gerne være gaaet baade Uger og Dage, inden man havde fundet Hesten med den hvide Plet.

Gadbjerg-Folkene fik altsaa deres Hest igen, men til Bryllup kom de ikke denne Gang.

En anden Fortælling om Ancher Borch, jeg har hørt, lyder saaledes: En Efteraarsaften, efter at Ancher Borch var kommen i Seng, træet og mødig efter Dagens Gerning, mærkede han inde i Sengen, at der var en Tyv ved hans Kartoffelsæk. Da han imidlertid ikke gad staa op, som han laa der lunt og godt i Sengen, bandt han Tyven ved Kartoffelsækken, saa han ikke kunde løbe sin Vej. Om Morgen, da Hr. Ancher kom ud, stod han der godt nok endnu. Det er forstaaeligt, at Hr. Ancher gav ham en ordentlig Omgang, inden han lod ham løbe.

Selvfølgelig har der existeret adskillig flere Historier

om Ancher Borchs „Klogskab“, som nu er glemte.

Ancher Borch var Præst i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe i omtrent 52 Aar. Han var i sine sidste Aar meget svagelig. Der fortælles, at han var saa svag og aflægs, at han ikke selv kunde gaa op paa Prædikestolen. Degnen maatte hjælpe ham derop. Men naar han først var kommen derop, havde han dog endnu et godt Ord at bringe sine Menigheder. Fattig, som han var, har han ikke haft Raad til at holde Kapellan og vel heller ikke til at tage sin Afsked. Han vedblev selv at besørge sit Embede lige til det sidste.

Paa Grund af denne sin Svagelighed er det vel ogsaa, at han ikke har formaaet at holde sin Kirkebog i Orden. I 1793 havde han Visitats af Biskop Middelbo fra Ribe. Biskoppen skriver herom i Protokollen: Den 11te Juli 1793 visiterede i Ringgive Hovedkirke, hvor Menighederne af de 2de Annekser Gadbjerg og Lindeballe var nærværende, tilfreds med Ungdommen. Iøvrigt erindres, at herfra straks indskrives Ministerialforr. for de manglende Aar, hvilket Præsten vil behagelig paase blive efterlevet.

Dette Paalæg er bleven efterkommet. Kirkebogen er bleven ført à jour, men med en anden Haand end Ancher Borchs.

Allerede i 1790 havde Ancher Borch mistet sin trofaste Hustru: 1790 d. 6te September blev Ancher Borchs Hustru Sophia Charlotte Grundahl begravet i Ringhøj Kirkegaard, som døde d. 29de Augusti om Morgenen i sin Alders 64 Aar 4 Maaneder.

Fem Aar senere fulgte Ancher Borch sin Hustru i Døden: Den 15de September 1795 om Morgenen Kl. 4½ slet døde Velærværdige og Højlærde Hr. Ancher Laugesen Borch, Sognepræst for Ringgive, Lindeballe og Gadbjerg Sogner, efter at han i fulde 51 Aar selv

havde forestaaet disse Menigheder, begravet d. 20de September paa Ringgive Kirkegaard i hans Alders 78 Aar.

Ancher Borch opnaaede altsaa at blive Jubellærer (50 Aars Præstevirksomhed), som det kaldes. Desværre var Treschow's „Danske Jubel-Lærere“ og Giessing's „Samling af danske, norske og islandske Jubelærere“ allerede udkomne, henholdsvis 1753 og 1786, inden han var naaet frem dertil, saa han er ikke kommen med iblandt. Havde dette været Tilfældet, vilde vi sikkert have haft langt fyldigere Oplysninger om hans Levned og Virksomhed, end vi nu er i Besiddelse af.¹⁾

6. Efter Ancher Borchs Død fik Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sogne en Præst ved Navn Peter Sølling. Han var født i Kolding d. 7de eller 14de September 1766, hvor hans Fader Christopher Sølling den Gang var Hører ved Latinskolen. Senere blev Faderen Præst i Grindsted og tilsidst i Thorstrup og Horne ved Varde, begge Steder var han tillige Provst. Peter Sølling blev Student 1785 og Kandidat 1792. Under 27. November

---

¹⁾ Efterat jeg havde indsendt nærværende Artikel til »Vejle Amts Aarbøger«, er jeg bleven gjort opmærksom paa, at der blandt Folkemindesamfundets Samlinger fandtes en Opskrift af Ancher Borchs Indledningsbøn til hans Søndagsprædiken, som han holdt ens hver Søndag. Den var priselig kort efter Tidens Forhold, og jeg synes, det kan have sin Interesse at anføre den her. Den lød saaledes:

»Ak, Herre, Herre Gud Zebaoth, alle Lande ere fulde af din Ære. Vi møder her i Dag i dette Dit hellige Tempel til Dit allerhelligste Navns Ihukommelse med sønderknuste og andægtige Hjerter. Jeg, som prædiker for andre, beder Dig om, at jeg maa prædike for Eder, mine Tilhørere, saaledes, at jeg ikke selv skal blive forskudt, saa Du Herre ikke lader mit Ord komme tomt tilbage, men at udrette det, som Dig er velbehageligt. Derom bede vi, derom sukke vi med vor Frelasers egen Bøn.«

Bønnen er optegnet af Gaardmand Mads Poulsen, Gadbjerg (død for en 40 Aar siden), der nok har hørt den af sin gamle Fader, Poul Madsen, som jeg ovenfor har omtalt, og som var fuld af Fortællinger fra Gadbjerg Sogns Fortid. Det undrer mig, at jeg ikke selv har faaet den optegnet. Jeg har siddet mange, mange Timer i Poul Madsens Aftægtsstue og lyttet til hans Fortællinger, der ofte drejede sig netop om Ancher Borch. En hel Del af, hvad jeg ovenfor har meddelt om den gamle Præst, har jeg fra ham. Men jeg mindes ikke, at han har fortalt mig om Ancher Borchs Indledningsbøn, ellers havde jeg nok sørget for at faa den optegnet.

1795 blev han udnævnt til Præst i Ringive og ordineret d. 8. December s. A. I Sommeren 1796 hentede han sin Fæstemø i København, hvor deres Bryllup stod d. 15de Juli. Hun var Datter af Kongens Hofskorstensfejer og hed Johanne Wilhelmine Starinsky, f. i København 1771. Det maa have været underligt for den unge Københavnerinde at komme over paa den fattige jydskede Hede at bo, selv om hun kun var en Skorstensfejerdatter. Det er maaske Svigerfaderens Forhold til Hoffet, der har skaffet Peter Sølling Embedet. Naar Skorstensfejeren kom for at tilse de kongelige Skorstene, har han kunnet faa Lejlighed til at tale Sviger sønnens Sag. Hele dennes fremtidige Karrière tyder paa, at han er bleven ved at staa sig godt med Kongehuset.

Skønt Peter Sølling kun blev i Ringive i 5 Aar, opnaaede han dog at faa Bispevisitats. I Protokollen staar der: „Onsdag d. 20. August 1800 visiterede jeg i Ringive Hovedkirke, hvor jeg ogsaa forsamlede Menighederne af Annexerne Gadbjerg og Lindeballe. Navnlig fornøjet med Læreren¹⁾ og Menighedernes Kundskaber.“

Middelboe.

Under 14. November 1800 blev Peder Sølling udnævnt til Præst for Hjørlande i Nordsjælland. I Ringive fik Ægteparret ingen Børn, men saa mange flere i Hjørlande. To Sønner blev Præster i Jylland, den ene senere paa Sjælland, og to Døtre blev gift med sjællandske Præster.

Men Peder Sølling kom ikke til at ende sine Dage i Hjørlande. Under 17de December 1817 blev han udnævnt til Slotspræst i Frederiksborg. Han byttede Embede med Slotspræst Johannes Jensen i Frederiksborg. Det fortæller i al Fald Biskop Brammer i sin Bog „Ung-

¹⁾ 3: Præsten.

domsliv“, udgiven efter hans Død af Johannes Kok, Pag. 97 flg. Biskop Brammer var en Dattersøn af Slotspræst Johannes Jensen og havde Ophold hos Bedstefaderen, medens han gik i Latinskolen i Frederiksborg.

Men Rigtigheden af denne Bytten Embede fremgaar ogsaa af Wibergs Præstehistorie. Det ses nemlig her, at Slotspræst Johannes Jensens Udnævnelse til Hjørlande og Peter Søllings Udnævnelse til Slotspræsteembedet i Frederiksborg er foregaaet under samme Aar og Datum, hvilket ikke kunde have været Tilfældet, hvis de ikke havde byttet Embeder.

Den unge Brammer blev „uden Erstatning“ optaget i Søllings Hus det sidste Halvaar, han var i Frederiksborg. Han blev Student i Sommeren 1818. Og han mindedes alle Dage den Søllingske Familie „med taknemmelige Følelser“. Følgende Skildring, som han giver af Præstehjemmet i Frederiksborg, turde maaske ogsaa gælde for Hjemmet i Ringive i Halvfemserne og skal derfor anføres her: „Under Søllings Præstegaardstag var der ligesaalidt som under hans Formands nogen levende evangelisk-kristelig Aand blandt Husboerne; men jeg vederkvægedes dog ved en Freds- og Kjærligheds-Aand, som jeg tidligere havde bitterlig savnet. Af Pastor og Fru Sølling blev jeg behandlet som Barn af Huset, kun med Hensyn til mit nærforestaaende akademiske Borgerskab med noget større Opmærksomhed overfor fremmede“.

I 1820 nød Pastor Sølling den Ære, at der blev givet ham Rang med Københavns Sognepræster.

Han døde i 1839, og hans Hustru en Del Aar senere. Der var to Præster mellem ham og Hostrup som Slotspræster i Frederiksborg.

7. Peter Søllings Efterfølger blev Henrik Conrad Jørgensen, født 1765 paa Jægerspris Gods og Søn af Bøn-

derfolk, Jørg. Hansen og Anna Jensdatter. Han var Student fra Roskilde Skole 1789 og blev Kandidat 1795. I 1799 blev han udnævnt til Skibspræst (ord. 3. Maj), ligesom Poul Møller senere (1819) var det, da han skrev: „Rosen blusser alt i Danas Have“. Jørgensen blev udnævnt til Præst for Ringive, Gadbjerg og Lindballe under 2. Februar 1801, og d. 23de Oktober s. A. blev han gift med en Søster til sin Formand: Cathrine Sølling. Ægteskabet blev velsignet med 6 Børn, 3 Sønner og tre Døtre. Pastor Jørgensen sad som Præst i Ringive i 17 Aar. Jeg har ikke truffet nogen, der havde kendt ham personlig, men ældre Folk i Sognene har fortalt om, at deres Forældre var bleven confirmeret af „gamle Jørgensen“, som de udtrykte sig.

I Sommeren 1810 havde Pastor Jørgensen Bispevisitation, saavidt kan skønnes vistnok den eneste, der forefaldt i Pastoratet i de 17 Aar, han var der. Biskop Koefoed fra Ribe har skrevet i Protokollen:

„Den 12te Juni 1810 visiterede undertegnede i Ringive Kirke, hvor Menighederne fra Gadbjerg og Lindballe tillige var tilstede. Den konfirmerede Ungdom kunde med megen Færdighed Religions-Lærebogen udenad, men kunde ogsaa godt gøre Rede for Indholdet. De ukonfirmerede læste, nogle faa undtagen, kun maadeligt i Bog.“

Koefoed.

Pastor Jørgensen synes at have været Egnens Vaccinator. Ikke blot i Pastoratets egne Kirkebøger, men ogsaa i Nabosognes Kirkebøger har jeg i Vielsesprotokollen ved Brudefolkenes Navne (enten for den ene eller for begge Vedkommende) fundet Tilføjelsen: „vaccineret af Jørgensen“.

Under 15. April 1818 blev han forflyttet til Skibet ved Vejle, hvor han døde Aaret efter.

8. Efter Pastor Jørgensens Forflyttelse blev David

Gjellebøl Præst i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe. Han var født i Stavanger d. 3. Februar 1786. Hans Forældre var Provst og Sognepræst Reyer Gjellebøl og Hustru Marie Lisetta Dorthea Stahl. Skønt Nordmand af Fødsel blev David Gjellebøl dog Student fra Frederiksborg Latinskole 1804. Hvorledes dette hænger sammen, véd jeg ikke. Faderen har aabenbart været af norsk Herkomst. Gjellebøl er næppe noget dansk Navn, og Faderens Fornavn „Reyer“ er ægte norsk; men maaske har Moderen stammet fra Danmark, og hun er saa efter Faderens Død draget til Danmark med Sønnen. Da Faderen imidlertid først døde ved December-Tide 1803, er det rimeligt, at Sønnen har været hernede allerede inden hans Død, og har maaske været i Huset hos nogle af Moderens Slægtninge. I Aaret 1809 d. 26. April blev han Kandidat, og 4½ Aar senere træffer vi ham som Præst til Vust i Hanherrederne. Han blev udnævnt d. 19. November 1813 og ordineret d. 24. Februar 1814. Hvad han har været beskæftiget med i de 4½ Aar mellem sin Kandidat-Examen og Udnævnelsen til Vust, vides ikke, formodentlig med Undervisning i København.

Fra Vust blev han kaldet til Præst i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe under 20. November 1818.

Pastor Gjellebøl fornægtede ikke sin norske Herkomst. Han var djærv og kraftig. Hans Navn nævnes endnu med Agtelse og Respekt i Befolkningen.

Det gik slemt til med Drikkeri blandt Bønderne i de Tider, og Gjellebøl var en Fjende af Brændevinen og traadte op mod Drikkeriet, hvor han kunde. En Aften kom han forbi den Gaard i Gadbjerg, der ligger lige nedenfor Kirken, og som nu ejes af Gaardmand Jens Jørgensen. Vejen gik den Gang lige forbi Stuehusets Vinduer. Gjellebøl hørte, at der var Svirelag, Støj og

Tummel derinde. Han gav sin Kusk Ordre til at holde, han vilde derind. Svirebrødrene mærkede Uraad, og Lyset blev slukket. Kusken, senere Gaardmand i Grønbjerg, Lars Pedersen, som selv har fortalt mig det, sagde til Pastor Gjellebøl: „A vil raae Dem, Hr. Pastor, fra at gaa derind, for De ku gjaen resikér aa faa en bunket Ryg“. Saa betænkte Præsten sig; men saa fik de jo en ordentlig „Brændevinspræken“ om Søndagen, hvad de da gjorde saa tit.

En Gang sad Bønderne i Lindeballe Kro og svirede og kunde ikke blive enige om, hvem der skulde køre Jordemoderen hjem, der havde været i Forretning hos et Fattiglem. Da det gik temmelig hedt til, blev der i Hemmelighed sendt Bud til Pastor Gjellebøl i Ringive. Han svang sig paa sin Hest, og et Øjeblik efter holdt han udenfor Lindeballe Kro. Han bandt Hesten og sprang ind i Krostuen, stillede sig for Enden af Bordet, og idet han stødte Duppen af Ridepysken i Bordet med et Brag, raabte han med sin barske norske Stemme: „Hva æ de her!“ Saa kunde de køre Jordemoderen hjem.

Gjellebøl var i det hele en vældig Rytter. Som saadan gaar der endnu Ry af ham den Dag i Dag. Han red altid til Kirke, og det gik rask. En Gang havde han en vælig Ganger — har gamle Per Bæk i Gadbjerg fortalt — som var saa urolig, stejlede og slog op, saa han næsten ikke kunde komme op paa den. „Naar blot jeg var paa Ryggen af den, var jeg tilfreds, om den sprang over Huset“, udbrød han. Endelig kom han op, og nu kan det nok være, det gik strygende ad Ringive til.

Gjellebøls Ganger har aabenbart trængt til at faa noget Rughalm, som Drengen i Randbøl sagde til Pastor Svejstrup fra Nørup. Denne var ogsaa en dreven Rytter med en vælig Ganger. En Dag holdt han uden-

for Randbøl Skole, da Børnene havde Frikvarter. Hesten sprang og stejlede, saa han næsten ikke kunde tumle den. Da var der en Dreng, der sagde til ham: „Do sku gien nowr styv Rowhalm, saa bløw en mier driste“.

Med sin Hustru Lucie Charlotte Madsen var Gjellebøl bleven gift allerede i sin Kandidattid d. 16. December 1810. Hun var født d. 19. Januar 1792 paa Østrup Skovgaard i Fyen, hvor hendes Fader var Forvalter. Ægteparret havde 4 Sønner og 1 Datter, dels fødte i Vust og dels i Ringive. To af Sønnerne blev senere Præster og Datteren Præstekone, gift med sin Faders Kapellan.

Jeg har en Gang hørt følgende Historie fra Gjellebøls Ringive-Tid. Han blev en Dag kaldt ud for at berette en syg Mand. Da han var færdig med det og skulde til at køre hjem, trak han Konen til Side paa Forstuen og sagde: „Hvis Herren, hvad Gud forbyde, skulde kalde Deres Mand, vil jeg blot lade Dem vide, at han skylder mig 8 Skilling“. — Naa ja, 8 Skilling var betydelig mere i de Tider end nu til Dags, og Ringive var ikke af de særlig fede Embeder.

Under 15. April 1835 blev Gjellebøl forflyttet til det betydelige Sognekald Stenløse og Fangel ved Odense. Han oplevede her i Efteråret 1863 at blive Jubellærer, i hvilken Anledning han blev udnævnt til Konsistorialraad. Han tog sin Afsked under 18. Juli 1870 og døde 6. September s. A. Hans Enke døde i 1873.

9. Pastor Gjellebøls Afløser blev Jens Christian Schousboe. Han var født d. 3. November 1805 i Thorstrup ved Varde, hvor hans Fader, Vilhelm Carl Schousboe (senere Præst til Ring og Føvling og tilsidst i Skibet ved Vejle) den Gang var Kapellan hos sin Svigerfader, Provst Christopher Sølling. Hans Moder hed Christine

Margrethe Sølling. Han blev dimitteret til Universitetet fra Aarhus Cathedralskole 1825, tog s. A. Examen artium, i det paafølgende Aar anden Examen, 27de Oktober 1830 theologisk Attestats, alle med bedste Karakter, og aflagde 2. Oktober 1831 den homilitiske og kateketiske Prøve, oprettede og bestyrede (i Forening med sin Broder P. S. Schousboe) et videnskabeligt Undervisnings-Institut i Vejle, blev personel Kapellan i Vejle og Hornstrup 22. Februar 1832, Sognepræst i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe d. 9. Juni 1835. Pastor Schousboe var en Søstersøn af sin Næstformands Formand, Pastor Peter Sølling i Ringive. Den 29. September 1835 holdt han i Aarhus Bryllup med sin Fæstemø Petrine Frederikke Raben, Datter af Købmand Math. Raben og Hustru Laurentia Mar. Guldager i Haderslev. Ægteskabet blev velsignet med 5 Børn, 3 Sønner og 2 Døtre, af hvilke en Søn, Peter Sølling Schousboe, senere blev en agtet og anset Præst i Gadbjerg-Lindeballe, og en Datter blev gift med Jens Christian Terkildsen til Malt og Folding, senere til Hedensted og Dalby.

Pastor Schousboe mindes af Befolkningen som en vældig Rytter ligesom sin Formand. Han foretog sine fleste Sogneture baade Søndage og Hverdage til Hest. Det var ogsaa det bedste Befordringsmiddel i de Tider, da Vejene i Vesteregnet var ubehagelige at færdes paa til Vogns. Og ligesom sin Formand skildres han som en myndig Embedsmand af den gamle Skole. Bønderne frygtede ham og rystede i Knæerne, naar de kom ind i hans Stue, og han modtog dem med sit barske: „Hvad vil han?“ Han var en streng Husbonde overfor sine Tjenestefolk, og han var streng mod sine Confirmander, hvad disse senere har kunnet fortælle om. Men han skildres ogsaa som en dygtig Præst efter de Tidets Forhold.

I 1848 viste han en mindre modig Adfærd, der stod ikke saa lidt i Modstrid med det Mod, han ellers plejede at optræde med. Naar Bønderne fortæller herom, er det ikke uden en vis Skadefrohed. Det var galt allerede paa „Slaveonsdag“, men den Forskrækkelse gik jo hurtigt over. Men da Tyskerne efter Slaget ved Slesvig rykkede op og besatte Sønderjylland og den sydlige Del af Nørrejylland, blev det rent galt. Siden „Slaveonsdagen“ havde han stadig haft udstillet Vagtposter udenfor Kirkerne om Søndagen, medens han forrettede Gudstjeneste, men nu besluttede han at flygte langt op nord paa med sin Familie for at undgaa Tyskernes Favntag. Først maatte han dog have Confirmationen overstaaet, som dette Aar faldt Søndag d. 30. April. Men han turde ikke oppebie Søndagen. Lørdag d. 29. April tidlig om Morgenen sendte han Bud rundt i Sognene, at Børnene skulde komme, som de gik og stod, for at confirmeres samme Dag i Ringive Kirke. Der blev Bestyrtelse i Hjemmene. Adskillige af Confirmanterne havde ikke deres Confirmationstøj helt færdig endnu; de maatte staa i deres gamle Tøj eller laane af andre noget, der var bedre end deres eget, men confirmeret blev de. Medens Confirmationshandlingen foregik, stod Præstens Avlskarl og et Par andre Karle opstillet som Vagt udenfor Kirken paa den saakaldte „Ringhøj“, for at gøre Allarm, hvis Fjenden skulde komme. Han kom imidlertid ikke, og Handlingen forløb roligt. Men denne Confirmationdag er endnu ikke glemt i Befolkningen.

Med Flugten nord paa blev det dog ikke til noget, bl. a. af den Grund, at én af Præstens Døtre var syg og sengeliggende og ikke kunde transporteres, men ogsaa fordi den fornuftige Præstekone udtalte: „Hvad kan det nytte, Tyskerne kan jo ogsaa komme derop.“ Det fandt

Præsten, der kunde være Ræson i. Saa blev de hjemme, og der var ikke en eneste Tysker, der fornærmede dem.

I Literaturen er Pastor Schousboe optraadt som landøkonomisk Forfatter. I „Tidsskrift for Landøconomie, Ny Række, 6. Bind 1844. Udgivet af J. C. Hald, Secretair i det Kongelige Landhusholdnings-Selskab“, har han skrevet en fortrinlig Afhandling: „Noget om Agerbruget i en jydsk Hedeegn“ (Meddelt det Kongelige Landhusholdnings-Selskab af Pastor J. C. Schousboe i Ringive).

Selv om hans Skildring vel passer paa Landboforholdene i de jyske Hedeegne i Almindelighed, er det dog særlig Landbrugsforholdene i sit eget Sogn, han beskæftiger sig med. Artiklen viser, at han har fulgt godt med paa Landbrugets Omraade, og at han har Forstand paa, hvad han skriver om. Han drev ogsaa selv sin Gaard, som Præsterne jo almindeligvis gjorde den Gang.

I Flugt med ovenstaaende skal det nævnes, at Pastor Schousboe i 1847 efter Opfordring fra „Den Kongelige Commission for Oldsagernes Opbevaring i Kjøbenhavn“ har indsendt en historisk-topografisk Beskrivelse af Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sogne, som endnu opbevares i Nationalmuseets Arkiv. Forfatteren viser sig som en Mand, der har interesseret sig for at sætte sig ind i sine Sognes Sagn og Historie, og som ogsaa har haft Sans for sproglige Iagttagelser.¹⁾

Under 2. December 1850 blev Pastor J. C. Schousboe forflyttet til Anst og Gjesten, hvor han under 16. Jan. 1860 blev Provst for Malt, Anst og Slaugs Herreder. Som Provst her fik han med den Appelske Ordinationssag at gøre, da Askov Højskole, hvor Ordinationen fandt Sted i Sommeren 1874, ligger i dette

¹⁾ Indberetningen er trykt i »Vejle Amts Aarbøger« for 1927, II.

Provsti. Der blev, som bekendt, nedsat en Provsteret for de Præster, der havde foretaget eller deltaget i Ordinationshandlingen, og her kom han til at sidde som Dommer over to af sine tidligere Naboer, V. Birkedal (S. Omme) og H. Svejstrup (Nørup). Birkedal og Svejstrup blev idømt en Bøde paa 200 Kr. hver, og de øvrige Deltagere 100 hver. De, der havde været tilstede uden Ornat slap fri.

Under 13de Oktober 1879 blev Schousboe entlediget som Provst efter 1877 at være bleven Ridder, og den 6te Juni 1881 døde han.

10. Rasmus Kirketerp, der afløste Pastor Schousboe som Præst i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe, var Københavner af Fødsel. Hans Forældre var Grosserer Hans Kirketerp og Hustru Marie Christine Sundorph, og han var født d. 13. Januar 1814. Student blev han fra Borgerdydskolen i København i Aaret 1833, og 7 Aar senere, d. 8. Maj 1840, blev han theologisk Kandidat med en særdeles fin Examen. De næste 12 Aar tilbragte han med Lærergerning i København, indtil han under 4. Februar 1851 blev udnævnt til Præst for Ringive, Gadbjerg og Lindeballe; ordineret 5. Marts s. A. Den 11te September 1851 holdt han Bryllup med sin Fæstemø Lovise Elline Kirketerp (f. 17. Juli 1827), Datter af Grosserer Niels Kirketerp og Hustru Erlandine Fred. Wandel, altsaa formodentlig hans Kusine. Ægteskabet bragte ham 7 Døtre. Arme Mand! Men heraf blev de fleste først født, efter at han var kommen paa en bedre Jordbund end i Ringive. Rasmus Kirketerp var kun Præst i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe i 3 Aar; men hans Navn mindes endnu i Befolkningen, der altid omtaler ham med stor Respekt som en dygtig Præst og som en bestemt og brav Mand. Ligesom sine to Foræggere, Gjellebøl og Schousboe, beundredes ogsaa

Kirketerp som en fortrinlig Rytter. Han foretog ogsaa sine fleste Ture til Kirke og til Sogns paa Hesteryg. Saavidt jeg husker, havde Kirketerps Hest været med i Trearskrigen, saa det har været en rigtig Stridshingst. Han havde da ogsaa ligesom Pastor Gjellebøl ofte Besvær med at komme paa Ryggen af den. Saaledes ved hans første Avlskarls Hans Peter Hansens Bryllup i Nørskov, da var den rent ovenud. Hans Peter, Brudgommen, sprang til og vilde gribe fat i dens Tøjle. „Det skal Du ikke, Peter,“ sagde Præsten, „det gaar nok“. Og det gjorde det da ogsaa.

Under 20. Marts 1854 blev Kirketerp udnævnt til Præst for „de stærke Jyder i Østersnede“, og her blev han 1859 tillige Provst for Nørvang-Tørrild Herreder, altsaa ogsaa for sine gamle Sogne, Ringive, Gadbjerg og Lindeballe, en Stilling, han som forhenværende mangeaarig Skolemand var udmærket kvalificeret til. Fra Østersnede kom han 1864 til Raarup, hvor han omtrent samtidig ligeledes blev Provst for Bjerge og Hatting Herreder, og hvor han døde i Januar 1873.

11. Efter Kirketerps Forflyttelse i 1854 blev Nicolaj Christopher Kall Fogh Pastor vicarius i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe. Det fremgaar heraf, at der allerede den Gang har været tænkt paa en Omannektering af Sognene. Det trak dog ud, og under 13. September 1855 blev Pastor Fogh udnævnt til Sognepræst s. S.

Nicolaj Christopher Kall Fogh var født d. 6. Juli 1820 i Aalborg og Søn af daværende Adjunkt s. S. (senere Præst i Solbjerg paa Mors og derefter residerende Kapellan ved Budolphi Kirke i Aalborg og Sognepræst til N. Tranders og tilsidst Præst i Systofte paa Falster), Hector Fred. Jansen Fogh og Hustru Fr. Marie Lovise Kall. Han blev Student fra sin Fødebys Skole 1838 og theologisk Kandidat d. 27. Oktober 1843. Under 12.

Maj 1847 blev han personel Kapellan i Varde, ordineret 11. August s. A. I de 3½ Aar mellem Embedsexamen og Ansættelsen i Varde har han formodentlig været beskæftiget med Undervisning enten i København eller andet Steds. Den 6. Juli 1850, hans 30-Aars Fødselsdag, blev han gift i Aalborg med Camilla Augusta Lund, f. 1. Oktober 1826 og Datter af Proprietær Søren Lund til Aalborg Ladegaard og Hustru Elisabeth Holst. Hun døde dog allerede efter et Aars Ægteskab d. 10. Juli 1851 i Varde, efter at have skænket ham en Datter. Efter at være kommen til Ringive blev Pastor Fogh gift anden Gang i Varde d. 25. Oktober 1854 med Christense Petronelle Helms, f. 15. November 1826 s. St. og Datter af Apotheker, Assessor pharm. Rudolph Helms og Hustru Math. Aug. Fridsch. Ægteskabet blev barnløst.

Pastor Fogh skal have været noget af en Videnskabsmand, idet han, saavidt hans Embedsgerning undte ham Tid dertil, skal have beskæftiget sig med indgaaende Studier over enkelte Grene af Zoologi og Botanik, i hvilke Videnskaber han skal have bragt det temmelig vidt. Som Præst var han meget afholdt af Befolkningen, og det samme gjaldt hans Hustru. Man fik altid Indtryk af ved at høre Folk fortælle om ham, at der havde været et godt Forhold mellem ham og Menigheden.

Under 27. November 1864 blev han udnævnt til Sognepræst for Kornum, Løgsted og Løgstør, og under 7. Juni 1873 til Sognepræst for Svanninge Menighed ved Faaborg, hvor han døde d. 9. April 1888. Hans Hustru døde først for et Par Aar siden i København.

Hvad der siges om Pastor Fogh ved hans Død i Svanninge, stemmer godt nok overens med det Eftermæle, der gives ham af Befolkningen i Ringive, Gadbjerg og Lindeballes. „Den afdøde var en human og

elskværdig Mand, og han var meget afholdt af sin Menighed. Han gjorde i Stilhed meget godt, og mange i Svanninge Sogn vil savne ham.“ (Faaborg Folketid., 10. April 1888).

Ved hans Begravelse havde Beboerne paa Vejen fra Præstegaarden til Kirkegaarden rejst en Æresport med følgende Indskrift:

„Du var en Sjælehyrde god,
Paa Sorg og Savn du raaded' Bod.“

12. I Marts Maaned 1865 blev Pastor Hans Hansen Andersen Meier af Biskoppen i Ribe beskikket til Pastor vicarius i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sogne. Pastor Meier var født d. 19. Marts 1829 i Brendstrup, Rødding Sogn, Nordslesvig, hvor hans Forældre Anders Hansen og Hustru Joh. Hansen den Gang var Skolelærerfolk. Han blev Student i Ribe 1850 og theologisk Kandidat d. 12. Juni 1855, men afsluttede paa Grund af Militærtjeneste først Examen d. 30. Juni 1857 med Prøve i gammeltestamentlig Exegese. Efter en Tid at have været Lærer i Dansk og Danmarkshistorie ved Petri tyske Realskole i København, blev han under 26. Marts 1858 udnævnt til Tredielærer ved Tønder Seminarium, og d. 19. August s. A. ægtede han Ane Margrethe Mattesen, f. 16. April 1832 i Arnum, Højrup Sogn, Nordslesvig, hvor hans Fader senere var bleven Lærer. Hun var Datter af Gaardejer Laur. Mattesen og Hustru Ane Marie Strarup. Der var to Døtre i Ægteskabet. Under 4. Juni 1861 blev han af Menigheden valgt til Sognepræst i Keitum paa Sild, kgl. Stadfæstelse under 21. Juni, ordineret 11. August s. A. De praktiske Prøver havde han ikke aflagt, da disse ikke fordredes til Embeder i Sønderjylland. Den 29. Juli 1864 blev han afsat af Tyskerne og entlediget d. 28. Oktbr. s. A.

Nu stod Pastor Meier altsaa uden Virksomhed og vidste ikke, hvor han skulde tage hen. Saa, fortælles der, rejste han til Ribe til Biskop Daugaard for at raades ved med denne om, hvad han skulde gøre. De skal tage til Ringive, sagde Biskoppen til ham, dér er lige en Plads til Dem, og saaledes skete det.

I Ringive, Gadbjerg og Lindeballe blev Meier en usædvanlig afholdt Præst. Ved sin jævne, elskværdige og troværdige Maade at optræde paa vandt han i høj Grad Befolkningens Tillid. Meiers Ord og Meninger var som et Orakel for dem, og naar Meier havde sagt noget, stod dei fast. „A ka hows, te Meier soe“, hørte man ofte ældre Folk sige, og saa kom der noget, der skulde lægges Mærke til.

Til at begynde med herskede der nogen Misstemning imod ham, fordi han optraadte i tysk Ornat med Bladkrave. „En ka hejsen nok sie, te de æ en rigte Tysker“, blev der sagt. Men da det tyske Ornat var opslidt, og Meier fik et nyt Ornat, var det paa ægte dansk Maner med Pibekrave o. s. v., og saa var den Sorg slukket. Det tiltalte ogsaa Beboerne, at Meier kunde drikke en Pons med dem. „Jen, hywt tow, Gui bewaar wos, han gik oller øwwer æ Stræg“.

I Ringive Sogn blev Meiers Præstegerning ikke af lang Varighed; thi allerede d. 22. Januar 1866 skete den i længere Tid forberedte Omannektering af Sognene. Saavidt huskes, var der i en Aarrække lagt en Del af Embedsindtægterne til Side, vistnok Tienden af Gadbjerg og Lindeballe Sogne, til Køb og Indretning af en Præstegaard i Gadbjerg. Nu blev der af Gadbjerg og Lindeballe Sogne igen oprettet et selvstændigt Pastorat ligesom før 1684, og Give Sogn, der tidligere var Anneks til Øster-Nykirke, blev nu lagt som Anneks til Ringive Sogn. Samtidig blev Pastor Meier udnævnt til

Sognepræst for Gadbjerg-Lindeballe, medens Jens Frederik Fejlberg, tidligere Præst paa Færøerne, fik Ringive og Give Sogne. Det var selvfølgelig til stor Glæde for Beboerne i Gadbjerg, at de nu igen efter omtrent 200 Aars Forløb fik deres Præst boende i deres Midte. Pastor Meier blev i 1876 forflyttet til Løsning og Korning, og efter en 13—14 Aars Præstegerning dér flyttede han til Ødis, hvor han og hans Hustru døde omtrent samtidig efter et Aars Forløb.

Hermed skal vi standse, idet vi nu har fuldført den Opgave, vi havde foresat os, at give en Fremstilling af Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sognes Præstehistorie fra Reformationen og indtil 1866.

Rettelse:

Side 76, L. 13 f. o. staar: Suverænitetet,
læs: Suverænitetet.

G. T. GAARMANNS LEVNED

Vejle-Topografen Georg Friderich Gaarmanns Levnedshistorie har hidtil været ret ukendt.

Ifølge Erslevs Forfatterlexikon var han Fuldmægtig hos Postmester Michelsen i Vejle. P. Eliassen betegner ham som Fuldmægtig ved Toldkontoret i Vejle. (Vejle Amts Aarbøger 1924, S. 198—99.) [Postmester- og Toldforvalterembedet var fra gammel Tid forenede.]

G. F. Gaarmann var født i Vejle den 25. Februar 1757 som Søn af By- og Herredsfoged Hans Larsen Gaarmann. Dennes (ældre?) Søn Christian Gaarmann var Skovfoged i Vejle nordre Skovfogedhus allerede Aar 1793 og havde sandsynligvis da allerede beklædt denne Stilling i nogle Aar.

Byfoged H. L. Gaarmann døde i Aaret 1774.

G. F. G. var da i sit 17de Aar, og som den afgangne Byfogeds Søn tilhørte han selvfølgelig endnu i en Aarrække Byens „gode Selskab“.

Ugift vedblev han at være indtil Aaret 1793.

I de Aar, da han levede som Ungkarl eller „Pebersvend“, samlede hans Interesser sig bl. a. dels om de kammeratlige Sammenkomster og Fornøjelser, som Oprettelsen af „Friedrichs Weyle Røde Kohr“ medførte, og dels om Udgivelsen af den lille Bog „Efterretninger om Weile Kiøbstæd“, der udkom 1794.

Hvad den førstnævnte Interesse angaar, vides det (V. A. Aarb. 1911, Side 88—93), at han i Aarene 1788—92 var et virksomt Medlem af det nævnte Korps. Han

var først Korpsets Vagtmester (Næstkommanderende), senere fra August 1793 antog han Titel af Cornet og havde som saadan det hæderfulde Hverv at føre Korpsets nye flotte Estandarte (Rytterfane). At være Medlem af dette „Elitekorps“ medførte adskillige ret betydelige Udgifter (Anskaffelse af Uniform og Hest, Andel i Udg. til Fanens Anskaffelse, forskellige Festligheder o. s. v.), og man maa antage, at G. F. G. som ugift Mand har haft ganske gode Kaar, men han har øjensynlig ikke lagt noget til Side med Henblik paa Fremtiden.

Her skal paa Grundlag af hans egenhændigt førte „Stammebog“, som endnu eksisterer og ejes af en i Vejle bosiddende direkte Efterkommer af ham, gives en lille Oversigt over hans Livsskæbne.

(Stambogen saavel som hans „Efterretninger om Weile Kiøbstæd“ bærer forøvrigt Vidne om, at hans stilistiske Eevner ikke var særligt fremragende.)

Han og „Hustru, Else Margrethe Peders Datter, fød i Sorø den 5te August 1770 indtraad begge i første Ægteskab med hverandre i Februarii Maaned 1793, og sammenavlet følgende Børn“ — (for at anvende Stam bogens egne Ord):

- 1) Hans Larsen G. „føed til Verden i Weyle Bye“ den 10. November 1793.
- 2) Peter Christian Bernhardt G. „føed i Weyle“ den 14. December 1794.
- 3) Carl Henrich G. „føed i Weyle“ den 23. Januar 1796.

„afgik ved Døden den 25. Oktober 1797 — her i Horsens — ligger begravet paa Horsens Kirkegaard paa den syndre Side.“

- 4) Christiane Juliane Maria G. „føed i Horsens“ den 11. Januarii 1798.

- 5) Jens Pedersen G. „føed i Horsens“ den 7. Septbr. 1800.
- 6) Georgina Friderica G. „føed i Horsens“ den 9. Januarii 1802.
- 7) Carolina Hendrica Sophia G. „blev føed til Verden i vort Hjem her i Horsens i Smedegade Nr. 323 den nordre Side, den 4. Martii 1804.“
- 8) Lorentz Petersen G. „føed i Odense udenfor Nørreports Forstad den 2. Februarii 1807.“

Ægteparret fik altsaa i Løbet af 13 $\frac{1}{4}$ Aar ikke færre end 8 Børn — en lidt rigelig Velsignelse, som nok kunde give Anledning til økonomiske Bekymringer for Gaarmann.

Men ikke nok hermed. Aaret efter at han var bleven gift, udkom hans lille Bog, som næppe bragte ham noget Overskud, men en hel Del Ærgrelse.

Gaarmann havde vist den Uforsigtighed ved en Note i sin Bog (Side 30) at kritisere det Forhold, at „nogle af Byens Embedsmænd endog af dem, som ingen Gaarde eller Huse ejer i Byen“ fik udvist Brændsel i Vejle Nørreskov, medens derimod de Borgere, der ikke ejede Gaard i Byen, intet fik. For at sone sin Forseelse maatte G. afgive en Undskyldning (af 26. Maj 1796) overfor de Personer, der følte sig saarede; men han modtog desuden fra Stiftamtmanden i Ribe en alvorlig „Varsel og Irettesættelse“, dateret den 26. Juni 1796 (smlgn. V. A. Aarbøger 1924, S. 198—99).

Denne Affære har utvivlsomt pint og ærgret G. og har formodentlig bidraget til, at han kort efter forlod sin Fødeby.

I Tiden mellem Sommeren 1796 og Oktober 1797 blev G. ansat som Fuldmægtig hos Toldkasserer Frydensberg i Horsens; men ogsaa her mødte der ham Modgang. Stambogen siger ikke, hvori denne bestod,

men fra 26. August 1803 til 5. Oktober s. A. har G. daglig skrevet et eller andet Citat af Bibelen (Sal. Ordspr., Davids Salmer o. lign.), hvor han søger Trøst for Verdens Modgang.

⁴/₉ 1803 skriver Gaarmann saaledes:

Forlad ikke din Ven og din Faders Ven
og gak ikke ind i din Broders Huus
|: vent ikke meget af din Slægt :|
naar det gaar dig ilde,
thi en Naboe er bedre nær hos
end en Broder |: Slægtning :| langt borte.

Sal. Ordspr. 27—10.

og „Et Menneskes Klogskab gjør ham langmodig
|: taalmodig :| og det er ham en Ære at glemme
Fornærmelser.

Sal. Ordspr. 19—11.

¹⁶/₉ 1803.

Trøst.

Naar Avinds Manden mig bagtaler,
min beste Gierning sort afmaler,
Dit Velbehag da styrker mig.
Og glemmer Vennen Venskabs Pligter
Jeg har en Trøst, som aldrig svigter.
Jeg har en Troefast Ven i Dig.

Det fremgaar af disse Notitser, at han føler sig forladt og svigtet af Ven og Frænde.

Endelig kommer følgende Oplysning: „Ved min Afrejse fra Horsens til Kiøbenhavn den 5te Oktober 1803 for at søge om Leve Brød for mig og mine. Herre, hør min Bøn!“

G. F. G.

Nedenunder læses denne Tilføjelse:

„Kom hjem den 6. November, men fik intet uden Løfte, haver altsaa nu Guds Forsyns rette Tiid i Haabet om Bønhørelse.

Gaarmann.“

Herefter læses følgende:

„Den 28. Martii 1805 ankom jeg hertil Odense, og for at søge miin og miines Lykke og Nærings Brød — toog Tieneste som Fuldmægtig paa Toldkammeret.

Herre, hør min stille Bøn!

Gaarmann.“

„Den 29. September samme Aar ankom miin kiære Kone med 4re af vore smaa Børn, nemlig Peter Chr. Bernhard, Jens Pedersen, Georgine Friderica og Caroline Henrica — til mig her.

O, Gud staa os alle bie med din Faderlig Varetægt!

Vor ældste Søn Hans Larsen forblev i Jylland hos miin Broder Skovfoged Gaarmann, som allerede har haft ham siden 1 Aar gammel, og vor Datter Juliane Christine Marie har det Naadige og gode Herskab S. T. Herr General Major von Bardenfleth og naadige Frue paa Harritzlefgaard siden taget (til) sig.“

Heller ikke i Odense slaar han sig blivende til Ro.

„Den 1ste November 1808 quitterede jeg atter min Condition fra Odense Toldkammer formedelst at min Principal ikke vilde holde sin Forbindelse med mig som han havde indgaaet.

Herren er den Forurettedes Forsvar, og Hævnen tilhører ham alene.

Gaarmann.“

Den antydede Uoverensstemmelse synes at være kommen ret pludselig paa; thi da Gaarmanns Søn Lorentz Petersen blev døbt den 28. Maj 1807 i St. Hans Kirke i Odense var blandt andre fine Navne (som Byens Borgmester, en Kammerherre, en Kammerjunker o. s. v.) Hr. Capitain og Told-Inspecteur von Kragh til Stede som Fadder.

Medens G. endnu var ansat ved Odense Toldvæsen, havde han en Tid en ekstra Bestilling, nemlig som Op-

synsmand ved Brødmagasinet for Prinsen af Ponto-Corvos fransk-spanske Tropper, der laa i Odense i Tiden fra 26. Maj til 7. Septbr. 1808. Han havde tillige Tilsynet med 17 Møller i Eggen, som malede og sigtede Korn for de fremmede Tropper.

Da han fratraadte denne Tjeneste, modtog han en Anbefalingskrivelse, udfærdiget paa Fransk af Prinsen af Ponto-Corvos Inspecteur ved Brød-Magasinet i første Distrikt.

Oversættelse til Dansk besørgetes at Notarius Publicus i Odense, og dens Rigtighed bekræftedes af denne og Inspector Lang i Forening.

Herr Gaarmann har i det ovenfor nævnte Tidsrum, — bevidner Attesten — „været ansat ved Proviant-Magasinet i Staden Odense, og har i ald den Tiid viist aldmuelig Omsorg for det, som har været ham anfortroet, ligesom han ogsaa har viist Fliid og Reedelighed i sine Forretninger, saa at jeg aldrig har været foranlediget til at give ham mindste Erindring, hvorføre jeg ogsaa herved anbefaler ham saavel til Fransk som Dansk, der maatte behøve hans Tieneste, som en Mand, der besidder Reedelighed, Flittighed og Nidkierhed i alt det, som bliver ham overdraget.“

Nu staar G. altsaa atter tjenstledig, og han indsender da i Oktober 1809 en Ansøgning til Kongen for derved „at bevirke eet Leve Brød ved Told og Consumptionen“, og han vedlægger den ovennævnte Attest i Original. — I Stambogen skriver han samtidig:

„I Oktober Maaned 1809 den 16de i miin største Nød og Modgang jeg endnu har haft, med Kone og 5 Børn end ikke Huus Lye i Odense til Vinter — og den 20de skal flytte.“

Derefter fortsætter G. saaledes:

„Min Skiebne har været og (er) haard — i mit 17de

Aar mistede jeg min Fader Bye- og Herreds Foged Gaarmann, Aar 1774 — uden efterladende Midler maatte (jeg) tiene for mit Brød, indtil 1793 eene, saa til 1809, i Aar (dog nu paa et Aar uden nogen Tieneste) med Kone og 7 Børn, de 5 hjemme, og nu til i Dag den 16. Oktober lider Angest og Kummer.

Herre, jeg forlader mig paa Dig, og jeg trøster mig efter det foranmeldte læste.¹⁾

Gaarmann.“

Allerede tidligere havde G. indsendt Ansøgning til General-Post-Direktionen, og ved Resolution af 1. Juli 1809, „igienem Odense Postcontoir“ faaet Tilsagn om, at han skulde antages til Extra-Postfører ved forefaldende Lejlighed, „men først efter een senere Ordre af 7de November s. A. blev det først bestemt“, fortsætter han, „at reise imellem Nyborg og Kiel, naar den Kiøbenhavnske Pakke Post udeblev.“

„Jeg begyndte den 17. November og vechselviis med min Collega Hans Nielsen indtil den 24. Februar 1810, da jeg fik Ordre fra Directionen at forblive i Colding for derfra at føre en Pakke-Post til Kiøbenhavn indtil viidere; samme tog sin Begyndelse den 3die Martii.

Den 31. Julii modtaget General Post Directionens Communication, at Hans Kgl. Majestæt under 26. s. M. har allernaadigst udnævnt mig som virkelig Postfører for Pakke Posten paa Routen imellem Kolding og Kiøbenhavn med 470 Rdl. aarlig Gage og Diet Penge.

Ved General Post Directionens Ordre af 10. December 1814 (bestemmes) at jeg den 3. Januar 1815 overtager den Jydske Tour fra Kolding til Aalborg i Af-gangne Postfører Tornschous Sted.“

¹⁾ G. sigter herved til »Hviids Rejsebeskrivelse« 1. Bd. (1797), hvori omtales en tysk Professors Livsskæbne.

(Gaarmanns faste, sirlige Haandskrift afløses her pludselig af en yderst ubehjælpssom Venstrehaands Skrift.

Hvad Aarsagen til denne Forandring er, fremgaar med al ønskelig Tydelighed af følgende Tilføjelse):

„Den 10de December 1816 havde jeg det Uheld fra Aalborg til Colding, udenfor Rold Kroe at velte, hvorved min høyre Arm brækket paa 2 Stæder og Albuen gandske forknust og mit høyre Hofte saa forslaaet, at man maatte bære mig halv død paa en Dør ind i Kroen og nogle Dage derefter viidere kiørt til Hobroe, hvor jeg har lagt i 16 Uger, men ej bleven Coureret anderledes end at Armen er og bliver stiv og maae bære den i eet Serviet til min Døds Dag, og nu maa søge om miin Afskeed og Pension.

Dette har jeg skrevet med miin venstre Haand i Colding den 15de Maii 1817. Gaarmann.“

Hermed slutter G. F. Gaarmanns egenhændigt skrevne Livsberetning.¹⁾ Hans næstyingste Søn, Jens Pedersen Gaarmann, „blev konfirmeret Søndag efter Paaske 1816 i Kolding Kirke, og Ugen derefter gik i Tjeneste til Kiøbmand Buch i Riibe for at lære Handelen“. Han skulde staa i Lære til den 1. Maj 1822, hvilket han selv meddeler den 22. Maj 1819.

Denne J. P. Gaarmann skriver i Stambogen følgende Mindevers over sin Fader:

„Gode Fader! træt af Livets Møie
Gik du til en bedre Verden hen,
Veemods Taaren tindrer i mit Øie,
Og jeg kan, jeg vil ei dølgge den.

¹⁾ Erlev: »Alm. Forfatter Lexikon« oplyser, at G. T. Gaarmann henlevede sine sidste Leveaar i Kolding, hvor han døde i Aaret 1818.

Thi ei Mishaab, ikke bitter Smerte
Lokked frem den Graad, som blendte mig.
Du var god — og kjær for dette Hierte —
Bør jeg, kan jeg da beklage Dig.

Riibe, den 10. Februar 1826.

Jens Gaarmann.

Jens Gaarmanns Søn, Georg Frederik Gaarmann jun., meddeler i Stambogen om sin Moder, at hun var født Ane Sofie Schjøth fra Aunsberg og døde i Aalborg. Han selv giftede sig med Laura Thygesen af Skanderborg og havde to Sønner, begge fødte i Skanderborg — Georg Sophus G. og Johan Peter G.

G. F. Gaarmann jun. daterer disse Oplysninger den 9. Septbr. 1863.

Skovfoged Chr. Gaarmann i Vejle nordre Skovfogedhus stod Fadder til Broderens ældste Søn, Hans Larsen G., som derefter i en lang Aarrække havde sit Tilhold hos sin Onkel. Hans L. G. ægtede i Oktober 1815 Maren Sørensdatter, født i Hauretoft ved Vejle den 10. Oktober 1789. Af deres 6 Børn blev det første Barn født i Skovfogedhuset, og Skovfogden stod Fadder ikke alene til dette, men tillige til de tre følgende Børn (sidste Gang $\frac{3}{4}$ 1825).

C. V. Petersen.

»SERIES PASTORUM« I EGTVED KIRKE.

VED

S. P. SØRENSEN, EGTVED.

Under Restaureringsarbejderne i Egtved Kirke, i de senere Aar, er det smukke Epitafium, der før henstod i Koret, men som nu er anbragt paa den nordlige Væg i Skibet, ogsaa bleven istandsat.

Epitafiet er rejst af Sognepræst P. Storm, og indeholder, foruden en Gravskrift over ham og hans Hustru, forfattet af Sønnen, Pastor Jens Storm i Højen, en Fortegnelse over Præsterne i Embedet (»Series pastorum«), tilligemed en længere Indskrift, forfattet af den lærde Præst selv, til Minde om sine Forgængere, med en Opfordring til de Forbigaaende om at skænke den Opmærksomhed. Denne Opfordring forekommer lidt ejendommelig, naar man betænker, at paa den Tid, og langt senere ned i Aarene, var Præsterne sandsynligvis de eneste i Egtved Sogn, som kunde tyde Latinen. Nationalmusæet har nu raadet Bod herpaa og skænket en Oversættelse af Indskriften til Kirken, samt tilladt dens Offentliggørelse, hvorfor herved takkes.

Tavlen er omgivet af en pragtfuld udskaaren Egetræsramme i Barokstil (Acantus-Barok), der nu er smukt istandsat af Kunstneren Niels Termansen og hans Sønner.

Indskriften paa Tavlens midterste Parti lyder saaledes:

•Erindringsliste over de evangeliske Præster, som fra Reformationstiden har forestaaet Egtved og Ødsted Kirker.

Staa Vandringsmand

betragt de to Støtter, som her staar.

Indskriften

paa den sidste kan i kommende Tider ventes indhugget af Efterkommerne,

betragt derfor først hvad der alt er hugget paa den første, som er viet Forgængerne,

og skænk den lidt Opmærksomhed, mens du standser en Stund paa Vejen.

Fordum rejstes Markens Støtter for de Vejfarende, ikke for at de skulde gaa dem ligegyldige forbi,

men for at de ved at betragte dem med Flid kunde ledes ind paa den rette Vej.

Her rejses denne Gravstøtte,

ikke for at du skal gaa den uopmærksom forbi men for at du deraf alvorlig kan lægge dig paa Sinde, at alle engang skal betræde Lethes Sti, og du fromt kan betænke at til-

bagelægge Rejsen saligt;

og fremdeles,

naar denne Støtte kommer dig for Øje,

skal dette lægges dig paa Sinde, som her er at se

nemlig Alderens udstrakte Maal,

som i Livets begrændsede Løb

de ungdomskraftige og alderstegne evangeliske Præster her paa Stedet har gennemløbet.

Thi faa har de hidindtil kun været her,

blot fem i Tal,

men i Personernes sjældent ringe Antal

viser sig deres sjældent store Antal Aar,

thi følgende i fortsat Række efter hinanden i Kaldet,

har de fuldbyrdet tvende Lutherske Sekler, hvis blot tvende Lustrer fraregnes.

Sjældent i Sandhed er dette Forkyndernes Femtal,

paa din Vej vil du sjældent møde et Liv,

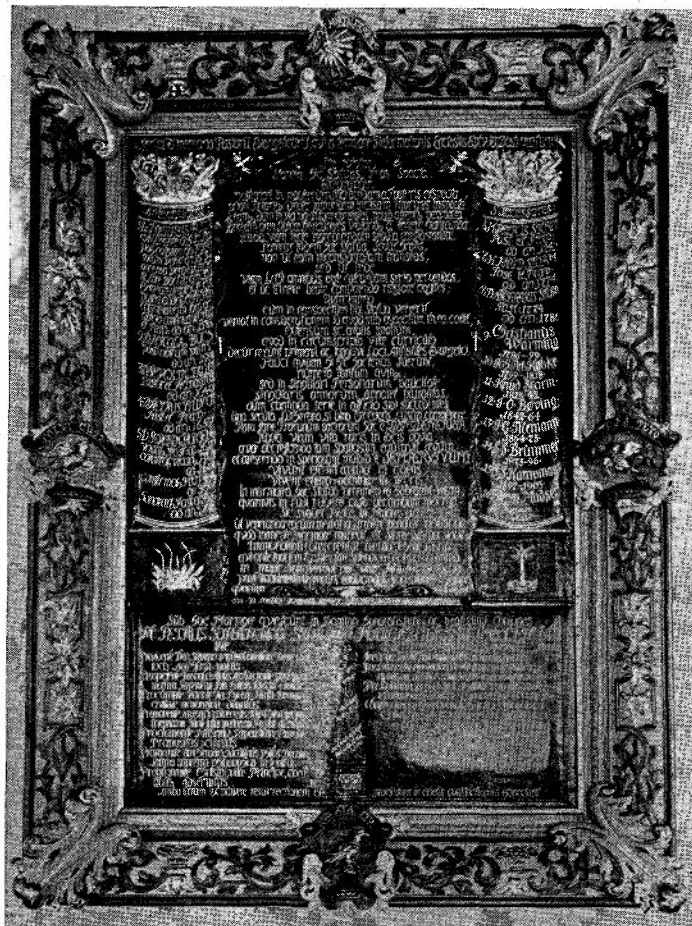
som, medens det udfoldede sig, varede i en saa rummelig Tid, og da det tørrede hen, forvandlede sig til en kostelig

Evighed.

Thi Sjælene lever i Himlene,

og deres Navne skal ogsaa leve her paa Jorden.

Paa denne Marmorstøtte skal de have et uforgængeligt Liv, omend de døde Ben hviler mellem de raa Stene.

Saaledes tilskynder den sønlige Ærefrygt mod fromme Forældre, at der rejses et fast Minde til deres fromme Ihukommelse, som skal vare saa længe Marmoret varer og staa saalænge Støtten staa.

Til Udødeligheden skal disse velfortjente Mænd med Rette vies, de, som før Døden var Kirkens straalende Lys, som i Døden udaande fromme Ønsker om et fremtidigt Liv, og som efter Døden efterlod prisværdige Eksempler paa Aarvaagenhed, som erindres af ham, der til deres Minde rejste dette. P. Storm 172—

Paa Støtten tilvenstre
(for Beskueren) staar:

»Forgængere:

- 1) Hr. *Mathias Buch*,
sø, medens endnu Pave-
dømmets Mørketid varede,
kom til Præsteembedet
Aar 1531,
men efter at Evangeliets Lys
var tændt, blev vakt for Lu-
therdommen, hvilket han se-
nere gik over til og med sin
Søn som Medtjener fortsatte
i Kaldet og Embedet som
Sognepræst og Provst indtil
Aar 1538.
- 2) Hr. *Niels Buch*
efter Faderens Død
til Aar 1588.
- 3) Hr. *Søren Poulsen*,
Præst og Provst
til Aar 1640.
- 4) Hr. *Peder Munch*,
Præst og Provst
til Aar 1659.
- 5) Hr. *Søren Horsens*.
Kaldet til Præst 1659,
konstitueret Vikar for
Provsten Aar 1662,
konfirmeret Provst Aar 1667,
honorær Præst Aar 1696
til Aar 1708.

Paa Støtten tilhøjre
staar:

Efterfølgere:

- 6) Mag. *Petrus Storm*,
Præst og Provst
til Aar 1742.
- 7) Hr. *Knud Storm*,
Præst og Provst
til Aar 1774.
- 8) Hr. *Ancher Storm*,
Præst 1774
til Aar 1786.
- 9) *Christian Warming*
1786—99.
- 10) *Joh. Pet. Købke*
1799—1818.
- 11) *Knud Storm*
1818—42.
- 12) *J. O. Bøving*
1842—64.
- 13) *J. G. Tilemann*
1864—75.
- 14) *S. S. Brummer*
1875—96.
- 15) *Th. S. Kampmann*
1897—1905.
- 16) *Jørgen Madsen*
1905—«

Gravskriften paa Epitafiets nederste Parti lyder saaledes:

»Under denne Marmorsten hviler i Herren de hæderværdige og salige Ægtefæller

Magister Peder Jensen Storm og Margrethe Sørensdatte.

Han:	Aar	Hun:	Aar
Ved Guds, den højeste Skabers, Bestemmelse født i den hæderværdige By Aarhus	1668	Set Dagens Lys første Gang i Egtved Præstegaard	1680
Paa Foranledning af Basballe, Raadmand i Aarhus, efter Forældrenes altfor tidlige Død givet til Studierne sammesteds	1679	Efter den nødvendige Opdragelse hjemme, sendt til Kolding til finere Uddannelse hos Slægtninge	1693
Efter Borrichius', Dekan ved Københavns Universitet, modtaget akademisk Borgerret	1686	Efter Moderens Død vendt tilbage, for at sørge for den ensomme Faders Hus	1696
Efter Forslag af Ansgarius (?: A. Anchersen), Biskop af Ribe, efter i 3 Aar at have undervist sammes Søn ordineret til Præst	1696	Indtraadt i Ægtestand hvori hun blev Moder til 9 Børn, 4 Sønner og 5 Døtre	1697
Paa Foranstaltning af Muus, Biskop af Ribe, udnævnt til Provst	1710	Kommen i den sørgelige Enkestand	17—
Paa Foranstaltning af Bircherod, Dekan for det filosofiske Fakultet, udmærket med de højest filosofiske Laurbær	1718	Død	17—
Med Kristus, Livets Fyrste, som Forkæmper optaget i Himlene	17—		

Begge venter en glad Opstandelse af Støvet og en lykkelig Forening i Himlene.«

Magister Storm afstod Embedet i Aaret 1733 og døde 1742.¹⁾

Han har Ret i, at nogle af hans Forgængere har haft en usædvanlig lang Embedstid i Egtved, 6 af

¹⁾ Se nærmere herom i P. Eliassens Afhandling i »V. A. Aarb.« 1916.

Præsterne har tillige været Provster i Jerlev og Slaugs Herreder.

Paa Rammen af Epitafiet findes en smuk symbolsk Fremstilling af Menneskesjælens Søgen mod det høje. Fremstillingen bestaar af fire udskaarne Felter, i det første sidder der en Fugl med lukkede Øjne, lænket til en Stub, ovenover staar paa Latin Ordene (frit oversat): »Jeg staar bundet«. I det andet Felt er Fuglen vaagnet og begynder at røre Vingerne, men Lænken holder den endnu, ovenover staar: »Jeg ønsker at blive løst«. I det tredje Felt rækker en Haand med en Kniv ned fra Skyerne og hugger Lænken over, Fuglen er fri og begynder at hæve sig, her staar: »Jeg søger mod Lyset«. Og endelig i det fjerde Felt stiger Fuglen lige op mod den straalende Sol, med Ordene: »Jeg begærer intet dødeligt«. Nu har Fuglen (Sjælen) naaet Maalet, som den maaske halvt ubevidst længtes efter.

SMAASTYKKER

Nogle Uddrag af Pjedsted Kirkes ældste Regnskabsbog i Viborg Landsarkiv.

Pjedsted Kirkes Regnskabsbog begynder 1617. Paa dens første Blade omtales, at der forhen er gjort et Mageskifte med to Selvejrbønder i Pjedsted, Christen Andersen og Peder Videsen Suerkjær om nogle Jorder tilhørende Kirken. Derefter nævnes en Del Stednavne paa Bymarker, bl. a. Østervang, Suerkær, Ballestving, Kirketoft, Byggested, Munkhøj, Langhøj, Fruetoft, Samfold, Sandvadsfold, Rydningsfold, Stensrøgel, Gaasenøb, Ballesknude, Kirstendal, Kappeltofsfold, Loddenhøj, Stakkelsvang, Myremade, Holt, Hyrdeagre, Fiskbæk, Stakket Trelde og Lang Trelde. Af Enge nævnes bl. a. Præstemode, Brandtbjærgs Have, Bækum og Drudemay.

1617 holdt Præsten en Muremester i 8 Dage. Han opstillede 84 Alen af Kirkegaardsmuren. Desuden indmurede han 3 Hager i Kirkeportens Mur og 2 Hager i den østre Kirkestætsmur. En Snedker var 2 Dage om at lave en ny Kirkegaards Laage; han udbedrede ogsaa noget paa Diget ved Kirkegaardens Port. — 1619 lagdes 500 Mursten i Kirkegulvet og i Skriftes (Vaabenhuset), de 300 Mursten havdes i Behold, og de 200 købtes i Kolding. Samme Aar blev Kirkens Loft omlagt og malet. Præsten (Provst Bernt Berentsen Falenkamp) skriver: „Nok haver jeg ladet Kirkens Kiste,

Kirkedøren, Kirkens Vægge i Altergulv rundt omkring udi Kirken ved den søndre Side langs ned og rundt omkring i Taarnet udi Panelværk formale og stafere, hvilket inte skal komme Kirken til nogen Belastning, men efterdi Sognemændene gav en ringe Penge til Malerløn herfor, vil jeg fordre Kirken med Forstuen (Skriftes), Kost og Tæring og anden Omkostning herpaa er gjort.“ (Det ses af Kirkeregnskaber fra hin Tid, at Præsterne som Regel havde de Folk paa Kost, som arbejdede ved Kirken. Bernt Falenkamp var Præst i Pjedsted og Gruslev fra 1599 til 1658, og han blev vistnok Herredsprovst 1612. En Datter af ham var gift med Selvejergaardmand, Sognefoged Hans Munk i Hvilsbjærg, som 1628 dræbtes af danske Soldater uden for sin Gaard.) 1638 har Niels Blytækker i Kolding Arbejde ved Kirken, 2 Vogne hentede Blytækkeren og hans Redskaber i Kolding. Han arbejdede ved Kirken i 9 Dage, og Præsten havde ham da paa Kosten, herfor fik han 10 Skilling daglig. Blytækkeren nedtog 21 Opgange Bly paa den søndre Side over Koret og 3 Tavler Bly paa den søndre Side over Kirken. Største Parten af den nedtagne Bly blev omstøbt og desuden forbrugtes 2 Skippund Bly, som Kirken havde i Forraad. — For sit Arbejde modtog Niels Blytækker 10 Daler og 4 Skilling. For hver Opgang, han nedtog, omstøbte, loddede og igen oplagde, modtog han 2 Mark, og for hver af de 3 Tavler, som nedtoges, maatte der oplægges ny, der kostede 8 Skilling pr. Stk. — En Plidskarl hjalp Blytækkeren. Han huggede Ved til Blysmeltningen og bar Blyet op paa Kirketaget. Denne Karl fik 10 Skilling daglig til Kost og Løn. — Det var ogsaa galt med Kirkeklokken. Der købtes Stangjern til at binde den med og til Forbedring af dens Knebel. En Smed og to Karle arbejdede i fire Dage med at faa dette Arbejde

færdigt. 1639 købtes 2 Skippund Bly til at udbedre Kirkens Tag med paa den nørre Side ved den vestre Ende, der var brøstfældig paa 16 Opgange, der skulde nedtages, omstøbes og med ny Bly forbedres. For hver Skippund Bly betaales 18 Slettedaler. — 1650 har Præsten i Nykirke Hr. Jens laant 50 Slettedaler af Pjedsted Kirkens Kasse. 1652 er Just Thomsen i Hvilshøj og Christen Pedersen Suerkjær i Pjedsted Kirkens Værger. 1651 købte Herredsfoged Just Thomsen Hvilshøjgaard af Provst Bernt Falenkamp i Pjedsted. (Trap: Danmark.)

J. J. Ravn.

En gammel Ægtkusk fra 1864.

Fortalt af *Jes Terp*, Gadbjerg.

En gammel Ægtkusk fra 1864 fortæller følgende:

Jeg var paa Session i 1863 og blev udtaget til Hestepasser. Da Krigen saa udbrød, kom der Ordre fra Sognefogden til mig og flere om at møde i Vejle den 7. Marts. Daværende Herredsfoged Glahn gav os imidlertid den behagelige Meddelelse, at vi maatte drage hjem, og Grunden dertil var, at Herredsfogden vidste, at de førende Tyskere og Østrigere nærmede sig Byen, og da Vejle allerede den 8. Marts blev taget af Fjenderne, saa var det bedre, at vi rejste hjem end blive taget til Fange af Tyskerne.

Jeg tjente paa den Tid hos to Gaardmænd, hos den ene de 4 Dage i Ugen og hos den anden de 2 Dage samt hveranden Søndag skiftevis. Nu havde de nævnte Gaardmænd sluttet den Overenskomst at besørge deres Ægtkørsel i Fællesskab, og jeg, som tjente dem begge, skulde derfor besørge samme, da min første Kørsel var tilendebragt til deres Tilfredshed.

Kun to Dage efter at jeg var hjemkommen, blev mine Husbønder paany ordret i Ægt med Befaling til at møde i Vejle paa Lejrparken, der var i P. Hinricksensgade (nuværende Staldgaardsgade), som paa den Tid kun var bebygget paa den ene Side.

Vejnspektøren over Vejle Amt ordnede al den Ægtkørsel, som foregik fra Vejle By. En Urmager og en Skomager førte Tilsyn paa Lejrparken, henholdsvis paa Lejrparken i P. H.'s Gade og paa Lejrpladsen paa Kirketorvet. Hos Urmageren, som jeg sorterede under, var en gammeldags Pægl ikke ilde anvendt.

Dagen efter at jeg var mødt, kom Turen til mig med Ordre til at køre for en tysk Underofficer samt en Menig til Kolding; desuden skulde der bagefter Vognen løbe tre syge Heste. Underofficeren sad i Agestolen hos mig, den Menige bag i Vognen for at styre de syge Heste. Da vi var kommen udenfor Byen, skulde der køres raskere end jeg gjorde, og Underofficeren tog derfor Pisk og Tømme, saa inden ret længe naedes Højen Kro. Der blev holdt ind i Rejsestalden for at faa en Styrkning; til al Uheld for os holdt den tyske Deligence med en Officer som Fører der ved vor Ankomst, og som Følge deraf maatte vi nyde vor Forfriskning i Rejsestalden.

Da Deligencen kørte, holdt vi bagefter, og Underofficeren syntes, den kørte for langsomt og vilde derfor forbi, men da vi var lige ud for Vognen, rakte Officeren Sablen ud, hvilket betød, at vi havde at blive bagefter. Da vi kørte ned gennem Losbygade, mødte vi en tysk Officer, som kommanderede Holdt, og paa hans Miner og Gebærder kunde jeg forstaa, at det ikke var blide Ord, han opvartede med, thi de syge Heste saa ikke godt ud efter Løbeturen bag efter Vognen. Jeg fik min

Passérseddel udleveret, kørte derfor tilbage til Vejle, efter at Hestene havde faaet et Foder. Da jeg naaede Bramdrupdam Kro, var Rejsestalden fuld af Ægtkuske, og blandt disse var en Karl fra samme Sogn som jeg.

Førend jeg naaede Bramdrupdam, havde jeg set en Afdeling Tyskere nærme sig Byen østfra, og jeg anbefalede min Kammerat at afbryde Opholdet, for at vi kunde komme forbi, inden Tyskerne naaede Vejen, thi vi vidste, at mødte vi dem, saa var der stor Sandsynlighed for, at vi paany kunde blive attraperet til Kørsel. Vi kom heldig foran og naaede i Højen Hule et Ægtepar med en Trækvogn; samme Ægtepar drev Marketenderi hos Ægtkuskene paa Lejrparken i Vejle og havde derfor Provianten i Trækvognen; de bad om Lov til at køre med, og Passagererne og Bagagen fordeltes paa den Maade, at min Kammerat fik Konen samt Trækvognen med Indhold og jeg Manden. Nu havde min Kammerat paa Henturen det Uheld, at Forhjulet knækkede sammen i Viuf; Smeden dér havde saa travlt, at han ikke kunde faa Tid til at reparere Hjulet, og han maatte derfor nøjes med et Baghjul til Forhjul, da et saadant ikke fandtes paa Værkstedet; hermed maatte han tage til Takke, thi med tre Hjul kan ikke køres.

Saadan var min Kammerat altsaa kørende fra Viuf til Kolding og tilbage til Viuf, men tilbagekommen dertil Dagen efter er Hjulet endnu ikke færdigt, saa han maa fortsætte paa samme Maade til Vejle. Min Kammerat havde som allerede nævnt Marketenderkonden med Proviant paa Vognen, og som Vederlag for Kørslen fik han saa mange Snapse af Konen, at han inden kort Tids Forløb kørte forbi mig i strakt Karrière, thi som bekendt er der et gammelt Ord, der siger, at en Pægl Brændevin i Kusken er bedre end et Fjendingkar

Havre i Hestene. Jeg fulgte ham et kort Stykke, men han blev ude af Syne noget før vi naaede Vejle.

Ankommen dertil anmeldte jeg min Tilbagekomst paa Lejrkommandantens Kontor og blev forundret over, at min Kammerat ikke allerede havde meldt sig, og da vi som allerede bemærket var fra samme By, gik jeg ud for at opsøge ham; jeg vidste, at hans Husbond handlede hos Købmændene Brandt & Berg i Vestergade, og ganske rigtig, han havde faaet fraspændt, og den gamle, solide Gaardskarl havde bragt det laante Baghjul til Karetmageren, som saa ved Lejlighed vilde bringe samme til Smeden i Viuf og saa sætte et andet Forhjul paa den havarerede Vogn. Min Kammerat var desuden anvist gratis Logis i en tom Hestebaas i en stor Dynge Halm, tildækket med Dækener af den omhyggelige Gaardskarl; han sov trygt, da jeg kom ind i Stalden og vaagnede først hen paa Formiddagen. Da han hos Købmanden havde faaet Morgenkaffe, kørte han om paa Lejrparken for at melde sig hos Kommandanten. Paa Grund af, at min Kammerat var kørt i Ægt før mig og først meldte sig tilbage en Dag senere, saa blev han yderst venlig modtaget af Vejinspektøren og fik yderlig i Tilgift en ekstra Ægttur i Udsigt; men da Uvejret var draget over den brødebetyngede Mands Hoved og han klogelig ikke tog til Genmæle eller forsvarede sig, saa lod Kommandanten Naade gaa for Ret, saa Ekstraturen blev slettet paa hans beskedne Anmodning, hvorved han opnaaede, at han kom hjem en Dag før og desuden kunde følges sammen med mig. Den første Kro, vi ankom til paa Hjemvejen, holdt vi ind i, idet han led af en usigelig Tørst som Følge af Gaarsdagens Sold, og desuden vilde han i taknemlig Erindring drikke Lejrkommandantens Skaal og min for udvist Hjælpsomhed under Turen.

Saaledes endte min anden Ægttur, og om mine andre forskellige Ture vil det nok blive for vidtløftigt at fortælle, kun saa meget, at paa dem alle kørte jeg for en tysk Militær-Dyrlæge, en meget behagelig og flink Mand, som hayde et bestemt Omraade, hvor han skulde tilse de syge Heste. Krigen endte som bekendt samme Aar uden Lavrbær- og Sejrspalmer for de to Stormagter med et samlet Indbyggerantal paa ca. 70 Millioner Mennesker paa den Tid mod Danmarks ca. 2 Millioner, saa min og andres Ægtkørsel fik derfor ogsaa Ende.

Til Slut finder jeg Anledning til at bemærke, at skønt det er 64 Aar siden den nu snart 87 Aar gamle Mand foretog disse Ture, saa staa de saa lyslevende for ham som var de sket sidste Aar, da han er fuldstændig aandsfrisk, rask og rørig. Selv om de fleste af de gamle Ægtkuske ligesom Veteranerne var og er Kæmpenaturer, saa er deres Antal faa, og selv om de kun indirekte deltog i Krigen, saa synes jeg, at deres Færd og Virken, saavel for Fjender (nødtvungne) som for Venner, taknemlig bør mindes af efterlevende Slægter inden det er for sent, og den Dag nærmer sig med stærke Skridt; thi ogsaa de gav deres Indsats for Fædrelandet.

Jens Hansen Jensen,
Harte pr. Kolding.

Stendysserne ved Grønninghoved Strand.

Af *Jens A. Petersen*, Sjølund.

Af anselige Oldtidsminder har man i Vejstrup Sogn to gamle Grave fra Stenalderen, der endnu er ret velbevarede, nemlig i det sydøstlige Hjørne af Statsskoven ved Grønninghoved Strand: To Stendysser — ogsaa

kaldet „Jyerovne“ — en Langdysse og i dens umiddelbare Nærhed en Runddysse.

Langdyssen ses som en lav Jordforhøjning, omgivet af en Mængde svære opretstaaende Kampesten — en Del af disse er dog nu væltede, nogle revnede i to Dele, og nogle er ganske sikkert fjernede.

Langdyssen er ca. 100 Alen lang og ca. 15 Alen bred. Ved den sydlige Ende har Stenene været størst, flere af dem vejer mange Tusinde kg, og Dyssen ligger i Retning Syd til Nord.

I selve Dyssen er flere Steder gravet, hvorved en Mængde store flade Kampesten er kommet til Syne.

I umiddelbar Nærhed af Langdyssen findes en Runddysse, ligeledes en lav Forhøjning med en Krans af store Sten, — ogsaa i denne er der gravet.

Stedkendte gamle Folk fortæller, at der langs Stranden har været mange flere baade Runddysser og Langdysser, men disse er forlængst ødelagte.

Paa en af Markerne vest for Skoven skal der have været en Langdysse, der var 300 Alen lang og som havde to Rækker Kampesten og fem Gravkamre — een stor i Midten og to smaa til hver Side. Ingen af de gamle Beboere kan dog huske den, men véd det kun efter deres Forfædres Fortælling.

Den bevarede Langdysse har givet Anledning til en Del gamle Sagn:

Efter et Krigstogt mod Folkestammerne mod Syd vendte Kong Skjold tilbage til Danmark. De faldne Vikinger førte han med sig ombord paa sine Skibe, men mellem Fyn og Jylland fik de saa stærk Modvind, at de lagde ind i Bugten ved Grønninghoved, og i Skoven her blev de dræbte Krigsmænd begravede, og over dem blev Langdyssen kastet, og der blev sat en Sten for hver af de dræbte.

Et andet Sagn fortæller, at en vild Vikingekonge Knud byggede sig en Borg i den sønderjyske Landsby Knud — der fra ham skulde have sit Navn — og ved Langdyssen holdt han Tingmøder for Folket, og naar Stridighederne var afgjorte, ofrede man her til de hedenske Guder.

Disse Sagn har dog næppe det mindste med Virkeligheden at gøre. Det er slet og ret Gravsteder fra den ældre Stenalder, der viser, at Kysten her meget tidlig har været beboet.

Bugten, der dengang rimeligvis har været meget større, bød jo netop til Bebyggelse for Folk i hine fjerne Tider.

P. Eliassen som Foredragsholder.

Hvorledes Eliassen selv gik op i sit Emne, naar han holdt Foredrag, fik man et Indtryk af, da han paa Udflugten i 1926 talte i Fovsletgaards Have om Gaardens Historie. Talerstolen var et rundt Havebord, som Eliassen stod paa, men inden han var til Ende med Foredraget, havde han drejet sig omtrent en halv Omgang og talte med Ryggen til Tilhørerne. Selv anede han intet om denne Uhøflighed, da jeg senere lod en Bemærkning falde til ham derom. Mon Tilhørerne saa det, de fleste af disse gik vist ogsaa saadan op i Emnet, at de ikke lagde Mærke til det?

Axel Johansen.

Foran Hovedtrappen paa »Nobbegaard«.

AARSBERETNING FOR 1927

Samfundets Aarsmøde afholdtes den 21. Maj paa Raadhuset i Fredericia, hvor Formanden afgav Beretning om det foregaaende Aar, og Kassereren oplæste det reviderede Regnskab, der godkendtes af Forsamlingen. (Se Aarbog 1927, Pag. 160.)

Derefter foretoges Valg af tre Bestyrelsesmedlemmer i Stedet for Redaktør Eliassen, Bankdirektør Kiær og Sognefoged Ravn, der alle genvalgtes.

Efter Mødet aflagdes Besøg paa de mosaiske Kirkegaarde, der forevist og forklaredes af Telegrafdirektør C. V. Hansen, Fredericia.

Aaret 1927 begyndte med 1032 Medlemmer. Der er afgaaet 75 og tilgaaet 51, saa der har været 1008 betalende Medlemmer.

I det forløbne Aar har Samfundet fra Statens Avis-samling i Aarhus modtaget en fuldstændig Samling af Aviser, udgivne i Kolding fra 1850—1926. De vil efterhaanden blive indbundne, og Medlemmerne vil da kunne laane dem.

Som i tidligere Aar har Samfundet udvekslet sine Aarbøger med andre historiske Samfunds Aarsskrifter, saa vi nu har en smuk Samling historiske Skrifter, der er deponerede i Kolding Centralbibliotek, hvor de er til Udlaan for Samfundets Medlemmer.

Der haves ligeledes en temmelig betydelig Samling

„Svenske Aarbøger“, der kan laanes ved Henvendelse til Kassereren.

Ved Dansk historisk Fællesforenings Møde i København den 4.—5.—6. November mødte I. O. Brandorff som Samfundets Repræsentant, da Eliassen var forhindret af Sygdom.

Den 11. September foretog Samfundet trods det noget usikre Bygevejr sin aarlige Udflugt med 26 Privat- og Rutebiler. Besøget gjaldt „Nebbegaard“, hvor de ca. 150 Deltagere samledes og fik en gæstfri Modtagelse af Ejeren, Godsejer Erik Schou, som i Haven serverede Øl og Sodavand til den medbragte Frokost, og derefter Kaffe og Kager til den talrige Forsamling.

Efter Frokosten indleddedes Friluftsmødet med en af Konsul, Bankdirektør Kiær forfattet smuk Sang, hvorefter Formanden, Kammerherre Knud Valløe bød Velkommen og rettede en Tak til Godsejer Schou for den smukke Modtagelse.

Derefter gaves Ordet til Redaktør Eliassen, der holdt et meget interessant Foredrag om Nebbegaards Historie, idet han fremhævede, at de tre Steder, Nebbegaard, Hønborg og Taulov Kirke, som vi i Dag besøger, var ved fjerne Tiders Begivenheder nøje knyttede til hinanden.

Efter at Forsamlingen var bleven fotograferet foran Hovedtrappen, kørtes til Voldstedet „Hønborg“. Med nogen Besvær besteg man den interessante Bankes stejle Sider, og Eliassen fortsatte Foredragene med denne Bank, der nu heldigvis er fredlyst.

Ad Fru Sidsel Rosenkrantz's Kirkevej begav Selskabet sig til de ventende Biler og fortsatte til Taulov Kirke, hvor Eliassen sluttede Foredragene med en Oversigt over Kirkens Historie og foreviste Ligstenen

over de to Adelsdamer Sidsel Rosenkrantz paa Hønborg og Birgitte Rosenkrantz til Nebbegaard.

Med Fru Trafikassistent Petersen, Fredericia, ved Orgelet sluttede Sammenkomsten i Kirken med Af-syngelsen af „Udrundne er de gamle Dage“. — Et fælles Kaffebord i Krybily Kro dannede Afslutningen paa den fornøjelige Tur, der er fyldigt refereret i Fredericia Dagblad for 12. September.

I. O. Brandorff.

Vejle Amts historiske Samfund.

Regnskab for Aaret 1927.

<i>INDTÆGT:</i>			<i>UDGIFT:</i>		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
1. Kassebeholdning overf. f. f. Aar	3564	92	1. Udgivelse af Aarbogen:		
2. Medlemsbidrag fra 1008 Medl.	4032	—	1. Halvbind, 10 Ark	2269.85	
3. Livsvarige Medlemmer	—	—	2. do. 9 ¹ / ₂ —	2087.29	
4. Subskribenter, 45	123	75		4357	14
5. Salg af ældre Aargange	262	85	2. Foredrag og Udflugter	461	81
6. Bidrag fra Stat, Amt og Kommuner ..	530	—	3. Anskaffelser og Vedligeholdelser	246	21
7. Bidrag fra Banker og Sparekasser ...	250	—	4. Bestyrelsens Rejser og Udlæg	135	24
8. Entré ved Foredrag	—	—	5. Udsendelse af Aarbogen	637.90	
9. Renter af Kassebeholdning	174	85	÷ Portorefusioner	540.03	
10. Andre Indtægter:				97	87
7 Eksp. af Strejftog	38	50	6. Administration	219	02
			7. Andre og uforudsete Udgifter	128	—
			8. Kapitalformuen	—	—
			9. Kassebeholdning	3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	87
				219	02
				128	—
				—	—
				3331	58
				97	8

TILLÆG

til min Artikel:

BIDRAG TIL RINGIVE, GADBJERG OG LINDEBALLE SOGNS
PRÆSTEHISTORIE FRA REFORMATIONEN TIL 1866

VED **HANS KAU**

Efterat ovennævnte Artikel var bleven trykt i 1ste Hefte af „Vejle Amts Aarbøger“ for dette Aar, fik jeg fra Pastor Richter i Vejen (der tidligere i mange Aar har været Præst i Ringive, og besjælet af en varm historisk Interesse, som han er, har han sat sig godt ind i sit Sogns Historie og ikke mindst i dets Præstehistorie) meddelt en Række Smaafortællinger om flere af de gamle Præster i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe, som jeg ikke kendte, samt blev gjort opmærksom paa et Par Fejl, der havde indsneget sig, hvilket jeg er ham meget taknemlig for. Traditionen om de gamle Præster er aabenbart rigere i Ringive end i de andre to Sogne, hvilket er naturligt nok, siden de havde deres Bopæl i Ringive Sogn. Jeg beklager meget, at jeg ikke fik sendt Pastor Richter mit Manuskript til Gennemlæsning, inden det gik i Trykken; thi saa kunde jeg have faaet hans Meddelelser indarbejdet i min Tekst, og alt kunde være bleven samlet paa et Sted. Det skete imidlertid ikke. Men nu vilde jeg gerne have Lov til med nærværende lille Tillæg at forsøge at bøde paa, hvad der er bleven forsømt. Hvor ingen anden Kilde

er nævnt, er det Pastor Richters Meddelelser, jeg bygger paa.

Nu først Claus Clausen Hønborg, der nævnes som Præst i Ringive 1610, 1619 og 1625. Om ham vidste jeg ikke noget udover, at han formodentlig maatte stamme fra et af de Steder her i Landet, som hedder Hønborg. I den Anledning fremkom Lærer J. Ravn, Mølholm, med en Oplysning i „Vejle Amts Folkeblad“ for 28. Juni d. A., der i høj Grad bærer Sandsynlighedens Præg og derfor skal anføres her: „Jeg tror nemlig“ — skriver Ravn — „han er en Søn af Claus Hønborg, der omtales adskillige Gange i Kancelliets Brevbøger. Han var Herredsfoged i Elbo Herred og boede paa Gaarden Søholm i Taulov Sogn, hvor han døde i 1593. Han boede allerede 1578 paa denne Gaard som Herredsfoged, og i hans Tid gæstede Kongen ofte Gaarden, naar han var paa Jagt paa Egnen, bl. a. var han der flere Gange 1583, 84, 87 og 1588, saa Kongen har yndet at bo hos ham. 1586 fik han af Kronen Hjælp til sine Sønners Studering og Skolegang, og det samme fik hans Enke Margrethe 1593 til sine to umyndige Sønner. — Sandsynligvis var Præsten i Gadbjerg¹⁾ en af disse. En Søn af Claus Hønborg, Jakob Clausen, blev forøvrigt sin Faders Efterfølger som Herredsfoged i Elbo Herred. — Claus Hønborg har sagtens, før han blev Herredsfoged, været Foged paa Slottet Hønborg i Taulov Sogn, saa Navnet Hønborg stammer derfra.“ — Saa vidt Lærer Ravn. Der kan være stor Sandsynlighed for, at Præsten i Ringive har været en af ovennævnte Claus Hønborgs Sønner, men bestemt afgøres kan det alligevel ikke.

Angaaende Præsten Søren Andersen Bruun til Ringive, Gadbjerg og Lindeballe (1719—28) skal jeg til-

¹⁾ Ringive, H. K.

føje, at han var født i Herslev ved Fredericia 2. Oktober 1693, og var Søn af derværende Sognepræst Anders Iversen Bruun og Hustru Maren Sørensdatter Borch, hvilket fremgaar af „Danske Patriciske Slægter“ ved Sofus Elvius og H. R. Hiort-Lorenzen, S. 40 flg. Han blev, som tidligere anført, Student fra Kolding Skole i Aaret 1713. Der var ganske vist siden 1664 en Latinskole i Fredericia, men den var fattig og vistnok forsømt, saa man søgte hellere til Kolding Skole, der var rigere doteret. For Herslevs Vedkommende var Vejlængden til Fredericia og Kolding tilmed omtrent den samme. Som født i Herslev kaldes Søren Andersen Bruun derfor stundom „Søren Andersen Herslef“. Saaledes i Liber daticus fra Sønderho, hvor Præsten Ove Foss oplyser om sin Fader Hr. Jens Lauridsen Foss (Præst i Sønderho 1739—49), at han i sin Ungdom (han blev Kandidat i 1719) „tog Condition hos Hr. Søren Andersen Herslef i Ringive, Gadbjerg og Lindeballe“. Conditionen har rimeligvis bestaaet i, at han har været Huslærer for Hr. Søren Andersens Stedbørn. Denne blev jo, som tidligere meddelt, i 1720 gift med sin Formand Peder Christensen Mulvads Enke, og hun har formodentlig haft Børn i sit første Ægteskab.

Med Hensyn til Præsten Johan Gertsen Londemann til Ringive, Gadbjerg Lindeballe (1728—44) skal jeg oplyse, at det er forkert, naar han anføres som en Præstesøn fra Vandborg. Han var Søn af Amtsforvalter og Ridefoged over Vordingborg og Jungshoved Amter Gert Villumsen Londemann, og født i Vordingborg. Hans Moders Navn kender jeg ikke.

I min Skildring af Sognepræst til Ringive o. s. v. Ancher Laugesen Borch (1744—95) har jeg meddelt, at hans Datter Gedske Johanne 1782 blev gift med en Sr. Christian Kaalund, som jeg ikke vidste noget nær-

mere om. Nu kan jeg oplyse, at han var Forpagter paa Søndersthoved, Give Sogn, da han holdt Bryllup med Gedske. Imidlertid har det nok ikke villet skære med Landbruget, enten han saa har haft for megen Gæld eller Præstedatteren har været upraktisk som Landmandskone. Han blev senere Degn i Nørre Omme og Brejning og derefter i Gudum og Fabjerg ved Lemvig. Han blev begravet i Ringive 1802, 70 Aar gammel. Gedske Johannes Skæbne kender jeg ikke.

Om Præsten Peter Sølling i Ringive (1795—1800) vidste nu afdøde Sognefoged Hans Henrik i Ringive at fortælle efter de gamles Meddelelser, at han var en vakker og omgængelig Mand. Han kom stundom vandrende i sin Slaabrok op til Ringive-Gaarden og slog en Passiar af ved den aabne Halvdør til Kostalden med Gaardmandskonen Ane, der sad indenfor og malkede. Slig folkelig Optræden har han nok ikke kunnet komme afsted med som Slotspræst i Frederiksborg.

Søllings Eftermand Henrik Conrad Jørgensen (1801—18) skal have siddet i meget trange Kaar i Ringive, vel nærmest som en Følge af de pengeknappe Tider. Han mistede i 1804 en lille 4 Ugers Datter, Anna Frederici, og i 1816 sin Hustru Cathrine, f. Sølling. Efter Hustruens Død blev han i 1818 forflyttet til Skibet, hvor han døde allerede 1819, men hans Lig blev ført til Ringive og jordet ved hans Hustrus Side paa Ringive Kirkegaard i det nordvestre Hjørne.

Om den djærve Nordmand, David Gjellebøl, der var Præst til Ringive, Gadbjerg og Lindeballe fra 1818—35, skal jeg tilføje følgende Historie, der viser, at han ikke lagde Fingrene imellem, naar Ivrigheden tog ham. Paa en af Gjellebøls rappe Rideture til Gadbjerg kom Mikkel Tykhywwet (Tykhøjet) til at skræmme Præstens Hest, idet han pludselig stod op af en Grøft for

at hilse paa sin Sjælesørger. Da haglede det med Piske-slag nedad den arme Synders Ryg. Mikkell har formodentlig været fuld — det var han vist hver fjerde Kvarter ligesom Johan Herman Wessel og Maanen — ellers var han vel sluppet lettere, men Gjellebøl var en Hader af Brændevinen.

Mikkell Tykhywvet var i sin Tid en populær Personlighed i Gadbjerg-Eggen, om hvem der endnu gaar talrige Sagn i Befolkningen. Da hans Navn nu er bleven draget frem her, saa lad mig fortælle følgende Historie om ham: Mikkell var en Dag gaaet til Gadbjerg for at faa sin Skæggemand fyldt med Brændevin. Paa samme Tur havde han benyttet Lejligheden til at aflægge Besøg hos adskillige Venner og Bekendte, der havde været gode ved ham. Med andre Ord, Mikkell var bleven fuld. Da han kom op paa Bakkerne ved Tykhøjet Krat, saa faldt han, Skæggemanden trillede fra ham, Proppen gik af, og den laa og sagde: Kluk, kluk, kluk. Mikkell sagde med inderlig Bedrøvelse i Stemmen: „A hør nok, Do taael, men A kan et redd' Dæ“.

Pastor Gjellebøl blev, som tidligere meddelt, i 1835 forflyttet til Stenløse og Fangel paa Fyen. Da han fik Kaldsbrevet i Hænde, blev han saa glad, fortælles der, at han løb ind til sin Kone med det i Haanden og raabte: „Mor, kan Du danse?“

Nogen Tid efter holdt Gjellebøl saa Afskedsprædiken i sine tre Kirker. Ved hans Afskedsprædiken i Gadbjerg Kirke var Huslæreren fra Engelsholm i Nørup Sogn, Cand. theol. Gomme Fr. Graae (senere bekendt som en dygtig Præst paa forskellige Steder i Landet og navnlig som Præst for den frie danske Menighed i Flensborg fra 1851—64) tilstede. Han skriver herom i nogle Optegnelser: „Gamle Minder“, trykt i Personal-

historisk Tidsskrift, 4. Række, 4. Bind, saaledes: „En anden Gang var jeg med Peter Svejstrup (en Søn af Præsten i Nørup, og senere Præst paa forskellige Steder i Jylland, bl. a. i Højen og Jerlev ved Vejle, og tilsidst Præst i Hvedstrup og Fløng paa Sjælland) et Par Mil ud i Heden for at høre den meget yndede Pastor Gjellebøl holde Afskedsprædiken i Gadbjerg, en af hans 3 Kirker, og den Tur fortrød jeg ikke. Vel var Prædikenen i sig selv ringe nok, men aldrig har jeg hørt nogen Præst holde en saa hjertelig og inderlig Bøn som denne simple, jævne Landsbypræst, uden alle mulige Kunster. Der gik en Hulken gennem hele Menigheden, som vidnede om, hvor smertelig Afskeden blev følt af disse ærlige Hedeboer. Det var virkelig rørende at se, hvor de flokkedes om ham ved Udgangen af Kirken. Over sin grove Præstekjole havde han trukket en blaa Vadmelsfrakke, og han saa i Grunden ud som en god, ærlig Bonde. Han havde i adskillige Aar siddet i det lille, besværlige Embede med mange Børn; derfor maatte han flytte. Men det var et smukt Syn derude paa Heden, da han næsten maatte rive sig løs, idet han stod der paa Kirkegaarden og strakte Haanden ud til Afsked: „Jeg kan ikke mere! Farvel, kære Børn!“ — og dermed skyndte han sig bort.“

Det er mærkelig nok, at denne bevægede Dag synes ganske at være glemt i Gadbjerg Sogn, jeg har aldrig hørt nogen af de gamle, som ellers ofte talte om Pastor Gjellebøl, nævne noget derom.

HAVEBRUGET I VEJLE AMT

AF

N. H. STEPHEN DAHL

Om Havebruget i de ældste Tider ved vi meget lidt, sagtens har der heller ikke været meget at fortælle om, da den Smule, der fandtes, sikkert har været meget ubetydelig; tvunget af Forholdene havde man lært at benytte enkelte vildtvoksende Planter til Føde, ret snart kom man saa i Tanker om, at det vilde være endnu bedre, om man havde disse Urter i større Mængde ved Bopladserne, hvorfor man gjorde Forsøg i denne Retning, og derved, Tid efter anden, opdagede Fordelen ved at ofre noget mere Omhu paa Behandlingen af Planterne, end den man brugte ved det mere primitive Agerbrug, man endnu drev; derfor hegnede man disse Pladser paa forskellig Vis og kaldte dette Hegn for „hagi“, det oldnordiske Ord for Hæk eller Hegn; fra først af betegnede man altsaa kun Gærdet med dette Ord, senere kom det til at betyde hele den til Havedyrkning indtagne Plads for saa efterhaanden, gennem Formerne Haffve, Hauge og Hawe at indgaa i Nutidens dansk som Ordet Have.

De meget ufuldkomne Efterretninger, vi har modtaget om Oldtidens Havedyrkning, lader os formode, at man, udover Indplantning af de til Køkkenbrug anvendelige Planter, der voksede vildt paa Mark, Eng og

i Skove, dog ogsaa har kendt enkelte andre Urter, som Ærter, Bønner, Løg samt forskellige Kaalsorter. Navne som Løghave eller Kaalgaard er jo sikkert, i lige saa høj Grad som Humle- eller Abildgaard, et Vink om, hvilke Planter man især har dyrket de nævnte Steder. Frugterne af det vilde Skovæble har man meget tidligt forstaaet at anvende til Føde; afgørende Bevis herfor fik man i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede ved det store Oldtidsfund ved den svenske Indsø Vättern, hvor man, imellem Resterne af Pælebygninger, der af oldtidskyndige ansloges til at være ca. 4000 Aar gamle, fandt tydelige Rester af Byg og stegte Æbler. Fra det sydlige Jylland er der i denne Forbindelse Anledning til at nævne Gravfundet fra Guldhøj ved Vamdrup, hvor man i en Barnegrav fra Bronzealderen har fundet ret velbevarede Skovæbler nedlagt. Dette Fund er udførligt beskrevet i N. P. Madsens „Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark“ 1896. Med Kristendommen fulgte en forøget Interesse for Havekulturen, og de dyrkede Planter kom efterhaanden til at omfatte et stort Udvalg af Urter, Træer og Buske, hvoraf mange stammede fra andre Lande, indførte hertil af Klosterbrødrene. Denne Udvikling medførte imidlertid ogsaa en stærkt forøget Værdi af Havens Produkter, hvilket igen gjorde det nødvendigt for Lovgivningsmagten at beskæftige sig hermed, og i Valdemar Sejrs „Jyske Lov“ finder vi da ogsaa følgende Bestemmelser vedrørende denne Sag: „Abildgaard oc Kaalgaard oc Toftegaard skal huer Mand sig selff hegne met sit egit Gjærde, om hand vil haffue den i Fred, oc verie den for allehaande Slags Fæ, ... Bryder Mand anden Mands Abildgaard eller Kaalgaard, oc stiel Æble eller Kaal, da maa hand derfor Tyff vorde, saa som hand stial i hans Hus andre Kaaste. End my-

ster Mand sine Klæder i anden Mands Abildgaard, da maa hand ey søge dereffter met Ran“. Ogsaa i senere Tidens Lovgivning finder vi Bestemmelser tjenende til at fremme og beskytte Havedyrkningen. Under Christoffer af Bayern har vi saaledes, i Aaret 1446, de ved Biskop Henning udstedte, saakaldte „Laalandske Vilkaar“, hvori det paalægges Bønderne at have 30 Humlekuler og 6 Ymper Æbler og Pærer paa sin Lod, og igen i Christian V's Lov, der herom siger følgende: „Enhver Bonde skal aarligen, mens han haver Rum og Lejligheden er, idetmindste lægge 5 Humlekuler, 3 ymper Abild, Pærer eller andre gode Træer, og desforuden plante 10 Pile, eller have forbruft et halvt Lod Sølv for hver, han forsømmer af dem, til sin Husbond. Hvor Bønderne ikke have Rum ved deres Gaarde, da skulde de dem langs deres Gjærder sætte, og skal enhver Amtmand eller Husbond tilholde Bønderne dette at efterkomme.“ Som man ved, blev den første danske Kirke bygget i Slesvig, og herfra udbredte Kristendommen, Klosterlivet og dermed Havedyrkningen sig til det øvrige Land; det ligger da nær at antage, at Vejle Amt, med sin frugtbare Østkyst, ogsaa har været et af de Steder, hvor det ny har slaet Rod og hvor man med Held har optaget Dyrkningen af mange af disse fremmede Vækster, hvormed Klosterhaverne efterhaanden blev forsynet. Vi ved, at der i sin Tid fandtes gode Haver ved Klostrene i Vejle og Kolding, og naar Slots- haven ved „Koldinghus“ i sin Tid anlagdes som en af de første virkelige Herregaardshaver i Danmark, har den nærliggende Klosterhave, der forholdsvis let lod sig inddrage i Planen, sikkert ogsaa været medvirkende, da den endelige Bestemmelse toges.

Naar man nu vil søge at udrede Havebrugets Historie i Vejle Amt, vil man imidlertid forgæves søge efter

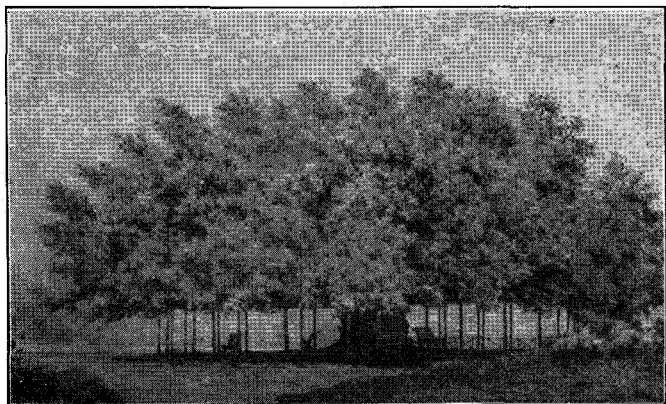
Spor fra de ældste Tider. De flittige Klosterbrødre, der i flere Aarhundreder havde dyrket deres Haver i Ro og virkelig naaet betydelige Resultater, blev pludselig drevet bort fra deres Virksomhed, og har der enkelte Steder været Optegnelser af Betydning, da er disse gaaet til Grunde, ligesom det i mange Tilfælde skete ved Haverne, da alt det nye med haard Haand trængte sig frem. Den mægtige Valdemars Love evnede ikke mere at bevare Kloster- og Havefreden, Biskop Hennings velmente Paabud var af den uvidende og uforstaaende Almue kun betragtet som en ny Byrde, der af overmodige Magthavere skulde væltes ud over en undertrykt, forkuet Bondestand, der fuldstændig manglede Evnen til at se eller forstaa den fremtidige Nytte af dette Bud, og lidet bedre gik det senere hen med Christian V's Forordninger. Efter Reformationen blev Herregaardene, sammen med enkelte velstaaende Borgers Haver, Hjemsted for „den skønne Haugekonst“, et Forhold, der i Hovedsagen har holdt sig lige til vore Dage. Saaledes fortsattes igen den afbrudte Udvikling, men, medens de tidligere Klosterhaver saa godt som udelukkende havde været Nyttehaver, hvor Skønheden maatte vige for praktiske Hensyn, saa blev Herregaardshaverne først og fremmest anlagt til Glæde og Fornøjelse for sine skønhedselskende Ejere, og Kultivering af de salgbare Frugter, Urter og Blomster, udskiltes som en særlig Gren af Gartnerfaget, der vel er blevet et Erhverv af stor Betydning, men til Gengæld har medført, at Grænsen mellem Gartner og Havebruger er blevet stærkt flydende, i mange Tilfælde umulig at paavise. Det vil blive for omstændeligt nærmere at omtale alle de gamle Herregaardshaver, der har været og endnu findes i Vejle Amt; derfor vil her kun blive nævnt nogle ganske faa, som hører til de mest kendte.

Her, som andre Steder i Landet, har Forholdene efter Verdenskrigen imidlertid været alt andet end gunstige for disse store Anlæg, hvis Vedligeholdelse jo fordrer Summer, som det ofte er vanskeligt eller umuligt for de respektive Ejere at udrede; mange Steder har man søgt at komme over denne vanskelige Periode ved at bortforpagte Haverne, en Fremgangsmaade, som dog oftest vil blive til Tab for begge Parter; man maa vel derfor gøre sig fortrolig med, at Herregaardshavernes Saga er ude, i alle Tilfælde som førende indenfor Anlægsgartneriet, og glæde sig over den Afløsning, der alt viser sig ved de Sports- og Folkeparker, der hyppigere og hyppigere anlægges ved vore Byer, og som, i Forbindelse med Kolonihavebevægelsen, vil tjene til i videste Forstand at gøre Havekulturen til hele Folkets Eje.

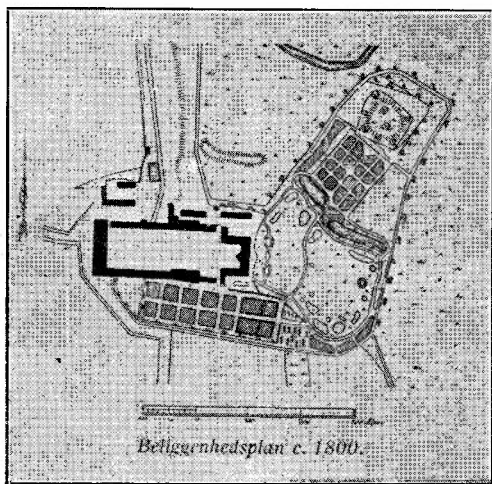
BOLLER

I Pontoppidans „Den danske Atlas“ IV skrives 1768 om denne Have: „en stor Have og en prægtig Alle til Skoven, hvor der er et Lysthus, og deromkring 8 Alleer,

Boller-Linden ca. 1870. Plantet i det 14. Aarhundrede?
Ødelagt af Julestormen 1902.

hvoraf nogle gaar til Horsens Fjord“. Endnu er Hovedbygningen omgivet af brede Grave, og af de gamle Alléer er endnu bevaret en smuk Lindealle ca. 100 Mtr. lang. Haven omtales nærmere i „Tidsskrift for Havevæsen“ for 1878; heri fortælles, at alene Tilplantningen af de mange Blomsterbede i Lysthaven udkrævede henved 10,000 Udplantningsplanter, senere, i 1909, er her anlagt en stor Rosenhave nord for Slottet. I Haven findes mange smukke, velholdte Hække, samt flere store Træer, hvoriblandt en mægtig Eg, der menes at være omkring ved 500 Aar gammel. Tidligere fandtes i Haven den meget bekendte Boller-Lind, rimeligvis den ældste Lind i Danmark, ifølge Traditionen skulde den være plantet af Otto Limbek. Lynet slog ned i Træet Juleaften 1826, og ifølge Beretningerne skulde der ved denne Lejlighed være frigjort 13 Favne Brændsel; i 1844 skal Kristian VIII have afholdt Taffel for 180 Personer under Lindens Krone. Ved Jule-

Bygholm.

stormen 1902 ødelagdes den gamle Kæmpe aldeles, og de sørgelige Rester maatte fjernes. Stammen maalte da 5—6 Mtr. i Omfang i Brysthøjde, og Kronen, der var understøttet af 42 Jernbøjler, maalte 28 Mtr. i Tværmaal.

Et særligt Anlæg ved Boller Have er dens Frugtplantage, der paabegyndtes i 1865 med Plantningen af 80 Kærnefrugttræer, i 1871 fortsattes med Stenfrugttræer, senere er Plantagen yderligere udvidet.

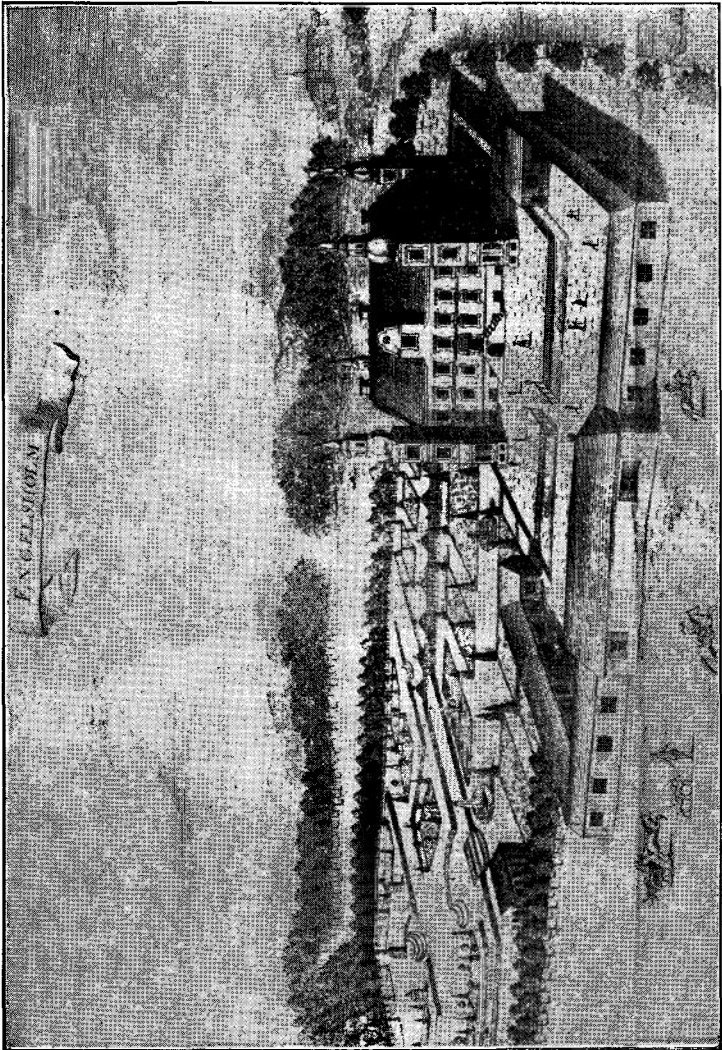
BYGHOLM

I Bygholms Have, der nu er omdannet til Folkepark, findes bevaret et stort Antal gamle Træer, hvoraf mange sjældne Sorter, der af Gaardens tidligere Ejere er indført hertil.

ENGELSHOLM

Denne Have er beskrevet i „Danske Magasin“ IV, 1750; omkring ved Gaarden fandtes de flere skønne Alleer og Lystgange, „som gøre ikke lidet til Stedets angeneme Syn. Haven, som begynder paa en Bakke i Skoven, og gaaer alt ned ad mod Gaarden, er af en anselig Størrelse og Smukhed, og i begge Dele af nærværende Ejer med stor Bekostning forbedret. Den er afdelet i visse Afsetninger, som med adskillige Statuer og smaa Canoner ere besatte. Iblandt Canonerne findes en større, med en Hoben Løv-Verk og Zirater paa, som er 1½ Alen lang, og viser denne Paaskrift „Was Gott Besckert Mic Nemant Wert“ Knyd Brahe 1587. Dette Stykke blev for nogle Aar siden fundet i Søen, da man søgte efter nogle borede Render, som for Solens Skyld i Vandet vare nedlagte. Det skal med flere i forrige Tider have staaet paa en liden Holm, som har ligget i Søen, men som ved Tidens Længde er blevet bortskyl-

let. Devisen, som staaer derpaa, har nærværende Ejer fundet for godt at optage til sit Liv-Sprog, og ladet den paa adskillige af sine Bygninger sætte. Paa den øverste Forhøjning i Haven er et stort og prægtigt Lysthuus, og derved det artigste Ecko, som kan høres. Lige derfor falder Orangeriet i Øjnene, som er anlagt imellem de tvende Taarne ud til Haven. Lysthuset er næsten lige højt med Borgegaardens store Hus. Noget derfra op i Skoven ligger et grundmuret Hus, hvor Knud Brahe haver boet, medens bemeldte store Hus stod i Bygning. Nu er det en heel Sal, hvis Vegge med skønne og tildels rare Skilderier ere beklædte, hvoraf endeel forhen haver været i det vidtbekjendte Dane-skjoldske Cabinet. Under dette Hus ere ogsaa hvelvede Kjeldere til alle Slags Have-Frugter at forvare.“ Fra en Kilde tæt ved Gaarden blev Vandet gennem Rander ledet til de i Gaard og Have værende Springvande.

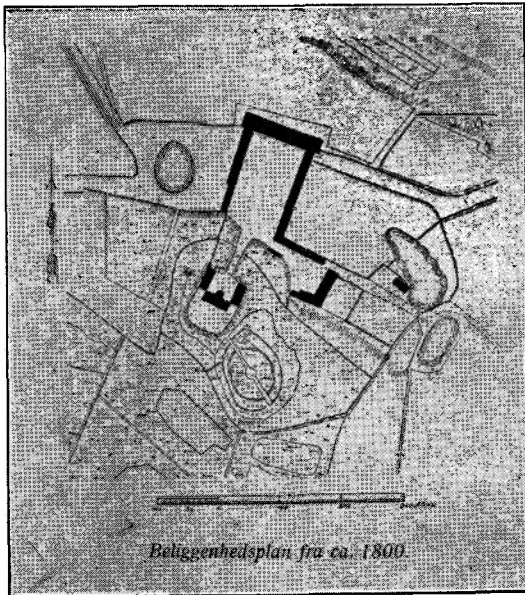
GRUNNET

J. N. Wilse fortæller, at der i Haven ved denne Gaard fandtes pragtfulde Hække af *Ilex Aquifolium* (Krist-tjørn), opelsket af Frø, der var indsamlet i Trelde Skov ved Fredericia; man anvendte denne langsomme og omstændelige Fremgangsmaade, da man mente at have erfaret, at Planterne meget vanskeligt lod sig flytte.

PALSGAARD

Medens Godsejer Wedel Jarlsberg ejede Gaarden, lod han den store Have omdanne til et pragtfuldt engelsk Anlæg, hvori de mange store Træer, der fandtes i det tidligere Anlæg, indgik paa naturlig Maade og ved sine, ofte sjældne Arter, endvidere fremhæver Havens Skønhed. I Bugten ud for Haven laa i en Aarrække Danmarks sidste Fregat „Jylland“ forankret; nu afdøde

Godsejer Skov til Palsgaard fortjener at mindes for den Omhu, hvormed han værnede om dette sidste Minde om Danmarks smukke Sejlskibsflaade.

Palsgaard.

TIRSBÆK

Gaardens Historie er udførlig omtalt i Marius Hansens interessante Bog „Tirsbæk“. Haven er dog kun omtalt meget kort; vi erfarer, at Niels Linde især ofrede meget paa Haven, her blev gravet 5 Fiskedamme, som ved Sluser sattes i Forbindelse med Slotsgravene, en Lindealle paa 2000 Mtr. blev plantet, og et Anlæg i den brugelige franske Stil kom til at omslutte Slottet. I Havens nordvestlige Hjørne blev Sydskrænten af en Bakke omdannet til et Vinbjerg med fire stensatte Ter-

rasser; dette Forsøg lod sig dog ikke gennemføre, og Vinbjerget er nu dækket af gamle Fyrretræer. Som i de fleste Herregaardshaver fra dette Tidsrum fandtes her ogsaa et Springvand, hvortil Vandet blev ledet fra et Par nord for Haven gravede Damme. Hele det store Anlæg er rimeligvis afsluttet 1745, da dette Aarstal findes indhugget i en Sten paa det tidligere Vinbjerg.

Fra disse og flere andre Herregaarde udbredte Kendskabet til Havedyrkningen sig videre, først til Præstegaardene, og mange Præster vandt sig et Navn for den Iver, hvormed de søgte at udbrede Havedyrkningen blandt deres Sognebørn, eller for skriftlige Arbejder omhandlede dette Spørgsmaal; for andre var den stille Syslen med Havens Urter og Blomster en beroligende og fredelig Afveksling i det daglige Liv, der tillige gav Anledning til en Sammenligning mellem Sjælehyrdens Arbejde og Haveelskerens Syslen med de spæde Planter, senere til Lærerne og derfra videre til Almuen. I Landhusholdningsselskabets Skrifter, der senere skal omtales, nævnes saaledes mange Lærere med Hæder for den Omhu, hvormed de underviste Bønderne i Havevæsenet. Fra Slutningen af det 18. Aarhundrede har vi en Udtalelse af Hans De Hofman, Amtmand over Koldinghus Amt, fra Aaret 1793 (P. Eliassen i Vejle Amts Aarbøger 1906); heri skriver han: „Frugttræer findes i nogle faa Haver, men Bønderne er ikke til at overtale til at købe Frugttræer fra Als fra 24 skl. à 2 Mrk. Stk. eller ogsaa selv pøde, i hvormeget jeg end har søgt at overtale dem dertil, og vist dem, hvor anselig en Del Frugt jeg har, skjøndt min Have er kuns 24 Aar gammel, men Bonden er ej at overtale til andet end det, han strax kan faa Nytte af.“ Interessen for Frugtavlens har tilsyneladende ikke

været meget vaagen i Koldinghus Amt paa dette Tidspunkt, bedre var det med Kartoffeldyrkningen, selv om denne Køkkenplante endnu var temmelig ny i Danmark. Amtmanden fortæller, at Kartoffler nu var ret almindelige og af mange blev dyrket med stor Fordel, hvortil kom, at Jorden derefter gav rigelig Afgrøde af Rug. Landhusholdningsselskabets Præmielister, Amtsbeskrivelser og Aarsberetninger indeholder mange gode Oplysninger og viser os, med hvilken Omhu de haveinteresserede Bønder dyrkede deres Jord. Amtsbeskrivelserne blev udarbejdet som et Led i Selskabets Bestræbelser for at fremme og gavne saavel Land- som Havebrug og anden samfundsnyttig Virksomhed; de giver et udmærket Billede af Forholdene i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og blev udarbejdet paa Grundlag af Spørgeskemaer, der blev udsendt til kendte Mænd i de forskellige Amter, der saa igen lod disse gaa videre, og paa den Maade indsamlede det nødvendige Materiale. Vedrørende Havebruget skulde følgende Spørgsmaal besvares: Udbreder Havedyrkningen sig? Hvor store ere de Haver, Bønderne i Almindelighed anlægger eller have anlagt? — For Vejle Amts Vedkommende blev det indsamlede Materiale bearbejdet af Landvæsens-Commissair C. Dalgas. Her fortælles, at Havedyrkningen dog har nogen Fremgang og at Bønderne mere og mere faa Smag for Nydelsen af disse Vækster; alligevel var der endnu mange Bønder, der foretrak at købe deres Forbrug af Gulerødder, Hyddkaal, Timian, Løg og hvad andre Urter de havde Anvendelse for, i Stedet for selv at dyrke disse. De Haver, der anlagdes, var gerne paa en Størrelse af 1—1½ Skæppe Land, en Størrelse, der ogsaa i de fleste Tilfælde var rigelig, da den kun havde Betydning for Forsyning af Ejerens egen Husholdning, idet Afsæt-

ning til Byerne var udelukket, da der i disse, og især i Kolding og Fredericia, fandtes store Haver, tilstrækkelige til at forsyne disse Byer med alle fornødne Grøntsager. Den østre Del af Nørvang Herred samt den store Del af Bjerge og Hatting Herred, forekom Forfatteren at være de Egne i Amtet, der bekymrede sig mindst om Havedyrkningen; som medvirkende Aarsag hertil opgaves, at den lette Forbindelse med Horsens gav Bønderne Lejlighed til for en Bagatel at blive forsynet med de fornødne Køkkenurter, som daglig blev tilført Torvet i Horsens fra havedyrkende Bønder under Stensballe Gods. Til Gengæld havde Forfatteren bemærket en Del gode Køkkenhaver hos Bønderne i Vesteregnet, hvori man dyrkede Grønkaal, Kaalrabi, Hvidkaal, Gulerødder, Petersille, Timian og flere andre Urter. I den søndre Del af Amtet begyndte Bønderne ogsaa at lægge sig efter Havebruget, „og det er at haabe, at Dyrkningen af Haugeurter endnu meer vil udbrede sig; thi overalt spores Lyst dertil, især hos de Husmødre, som har lært at kjende den Fordeel, en velforsynet Hauge yder i Huusholdningen. Ligeledes kan Eksempler af de gode og veldyrkede Hauger, man næsten paa alle store Gaarde, Præstegaarde, Skolelodder o. s. v. støder paa, ikke heller blive uden Virkning.“ Frugtavlen stod endnu mere tilbage, fandtes kun i større Grad i Bjerge Herred samt i nogle af de tilgrænsende Sogne i Hatting Herred. „Med sand Fornøjelse kommer man igjennem de med Træer af alle Slags tæt beplantede Landsbyer, og fryder sig ved Synet af den herlige Frugt, som ved sin Tyngde bøjer Grene og Træer til Jorden.“ Mest var det dog Staubye Sogn, som i sine Skove ved Vejle Fjord havde de største Frugthaver; disse tilhørte smaa Parcellister, enkelte af disse avlede indtil 50 til 100 Tønder Frugt

aarlig. Af Blommer høstede man især mange, men i en mindre fin Kvalitet, de fleste var af en rød Sort, der havde den Egenskab, at de blev sure, naar man tørrede dem. Den Frugt, man ikke havde Anvendelse for i egen Husholdning, kunde man afsætte til Vejle og Horsens, til Skippere eller til de saakaldte „Aalemænd“ fra Vesteregnet, der plejede at købe Frugt og tage med til deres træfattige Egn, naar de havde afsat deres Aal og anden Vesterhavsfisk til Beboerne i disse Egne. Gennemgaaende var Frugten vel nok af ringe Kvalitet, men Gravenstener og andre finere Sorter blev dog ogsaa dyrket, omend i mindre Udstrækning. I Egnen mellem Fredericia og Vejle udmærkede sig især Byerne: Pjedsted¹⁾, Brøndsted, Ankjær, Sillerup, Tollerup, Taulov og flere andre ved deres temmelige gode Frugthaver, som i gode Aar kunde frembringe nogle Hundrede Tønder Frugt; Kvaliteten var imidlertid ringe, saa at disse Æbler kun kunde anvendes til Fabrikation af Eddike, hvortil de da ogsaa blev købt op af et Handelshus i Fredericia. Paa Herregaarde, Præstegaarde og paa de Ejendomme, der var i Hænder paa Folk udenfor Bondestanden, fandtes vel ogsaa mange gode Frugthaver, men ellers var disse, naar de ovenfor nævnte Steder blev undtaget, uden Betydning. Naturforholdene var vel nok i mange Egne af Amtet en stor Hindring for Frugtavlen, særlig da i Vesteregnet, alligevel mente Forfatteren dog, at disse i nogen Grad maatte kunne overvindes, om ikke andre Steder, saa i den sydlige Del af Amtet, men paapeger samtidig, at skal Frugtavlen naa at blive en virkelig Indtægtskilde, saa vil det blive nødvendigt at oprette en Planteskole i Amtet, der kan forsyne Haveejerne med gode Træer i de for Plant-

¹⁾ Den bekendte Gartner Hans Brøndsted blev født her i 1752, hans Liv og Virksomhed vil blive omtalt i en senere Artikel. St. D.

ning egnede Sorter. Tidligere havde der været en saadan ved Præstegaarden i Hveissel Sogn, men den var nu nedlagt, og Forfatteren antyder derfor, at det maatte være en Opgave for en eller anden ung Skoleholder at starte en saadan Træskole, særlig hvis han samtidig vilde paatage sig at undervise Bønderne i Træ-

Skolen ved Snoghøj.

plantning, Beskæring og hvad der iøvrigt var nødvendigt for at drive økonomisk Frugtavl; det ser dog ikke ud til, at nogen for Alvor har haft Mod til at optage dette Arbejde, men nogle Aar senere, 1844, begyndte Generalkrigskommissær N. C. Riegels sin Havebrugsskole og Planteskole ved Snoghøj, der vel kun blev af kort Varighed, men alligevel fik en ikke ringe Betydning som Banebryder for de senere oprettede private Havebrugsskoler i Danmark. Skolen ved Snoghøj blev oprettet med Støtte fra Kongen og fra det Classen-

ske Fideikommis og havde saavel betalende som ikke betalende Elever. Læretiden for de første, som efter endt Uddannelse kaldtes Gartnere, var 3 Aar, for de sidste, som benævnedes Havekarle, 2 Aar. Undervisningen var, efter Tidens Forhold, meget omfattende. Fagene var: Havedyrkning og Plantekultur i Almindelighed, Kundskab om Jorddannelsen, Plante-lære. Praktisk Landmaaling og den dertil nødvendige Matematik, Stiløvelser, Bogholderi og Øvelse i at forfærdige og reparere Haveredskaber. I den til Skolen hørende Planteskole foretoges omfattende Forsøg med Udsaaning af store Partier Frugtkærner, for om muligt ad denne Vej at fremskaffe nye og bedre Sorter, et Arbejde, der blev uden Resultat og kun tjente til yderligere at fastslaa det praktisk umulige i at naa videre ad denne Vej; mange af disse Træer blev senere udplantede ved Landevejene, og de faa, meget store Frugttræer, der endnu findes ved Vejene i Nærheden af Snoghøj, hidrører sikkert fra disse Udplantninger.

Skolen havde ellers en lovende Begyndelse og fik mange Elever, men økonomiske Vanskeligheder, vel ogsaa i nogen Grad de urolige Forhold under Trearskrigen, hvor Haven blev stærkt medtaget af Skansegravninger og andre Krigsforberedelser, bevirkede, at den maatte nedlægges allerede i 1850. Omstaaende Billede, stammende fra „Illustreret Tidende“ 1860—61, viser Riegels Hovedbygning og dens nærmeste Omgivelser i Slutningen af Halvtredserne. Planteskolen blev derimod sat i Stand og tilplantet i sin oprindelige Skikkelse, og efterhaanden blev herfra udleveret Planter i store Partier saavel i Omegnen som til andre Egne af Jylland. Den første Beplantning til Skamlingsbanken blev ogsaa leveret herfra. I „Erindringer fra Snoghøj“ i „Vejle Amts Aarbøger“ 1912 fortæller Hr.

Riegels, at man allerede i 1848 dyrkede Tomater paa Friland, og at mange sjældne Planter indkøbtes fra Flottbecks Planteskole i Hamborg; en Del af disse kannu ses som store Træer paa den gamle Planteskoles Grund. Efterhaanden som Interessen for Plantningsagen tiltog, fremstod der dog flere og flere Planteskoler, saa mange, saa at der nu alene i Kolding, der jo ganske vist er et landskendt Centrum for denne Gren af Gartneriet, nu findes ca. 100 Tønder Land under Kultur til Opelskning af salgbare Buske og Træplanter; selv om den største Part af disse Planter forsendes til andre Egne af Landet eller til Udlandet, aftages dog ogsaa mange af Byen og dens Opland, og en af Grundene til det sidste er det vel nok, at den i forrige Aarhundrede fremvoksende Oplysning og Velstand paa Landet skabte en forøget Interesse for andet og mere end det daglige Slid for Udkommet. Fra Besøg i Byerne og paa Herregaardene lærte Landboerne de forskellige Urter og Frugter nærmere at kende, opdagede vel ogsaa, at Træplantningen gav Landskabet Karakter og pyntede ved de nøgne Bøndergaarde, samtidig med at den gav Læ for Markerne og efterhaanden skabte Værdier, der kunde vurderes i Rigsdaler og Skillinger. Den kraftige Agitation for Træplantning og Havedyrkning, der stadig blev udfoldet, maatte nødvendigvis ogsaa efterhaanden sætte sit Spor og give Landboerne Lyst til ogsaa at fremelske en Have ved deres Hjem, men ogsaa denne Sag havde sin Skyggeside, og det endelige Resultat blev ofte til Skuffelse for de mange, der kastede sig over Køkkenhavedyrkningen i Haabet om derved at forøge deres Indtægter, da det meget snart viste sig, at man manglede et Marked for de færdige Produkter. Det naturlige Marked i nærmeste By kunde i de fleste Tilfælde tilfredsstilles ved Byens eller Om-

egnens Produktion, og et udenlandsk Marked for Køkenurter kunde ikke oparbejdes indenfor rimeligt Tidsrum; bedre havde Udsigterne vel nok været for en fornuftig Frugtavl.

Blandt en af de mange Gaarde syd for Kolding, hvor man finder Spor af tidligere Ejeres varme Interesse for Frugtavl og Træplantning, skal nævnes „Kransbjerggaard“ ved Fovslet, der særlig fortjener at nævnes her, ikke alene for sin gamle Have, men ogsaa for de i Familien bevarede Minder om den folkekære Konge, Frederik VII. Ejendommen blev i 1797 købt af den sydfra kommende Hans Hansen Smith, som betydeligt udvidede Gaardens Areal ved Indkøb af Parceller fra Fovslet. Han døde paa Gaarden Aar 1819. Sønnen, senere Dannebrogsmænd Nis Hansen Smith, der var født den 28. Juni 1779, overtog Gaarden 1. Maj 1808. Han var meget interesseret i saavel Frugt- som Gavntræplantning og anlagde en Træskole paa Gaarden, hvorfra Omegnen i stor Udstrækning blev forsynet med Planter. Samtidig fandtes der paa Gaardens Mark en anden Træskole, lige overfor Fovslet Skole og anlagt af den daværende Lærer Alsing; det maa antages, at disse to Mænd har arbejdet sammen og i Fællesskab udført det Arbejde for Plantningssagen, hvoraf man endnu finder Spor. Ifølge Beretningerne fandtes der i Haven ved Kransbjerggaard lige saa mange Frugttræer som der er Dage i et Aar, og de forhen omtalte „Aalemænd“ fra Vesteregnet afhentede her adskillige Læs Frugt. Det antages, at daværende Kronprins Frederik, der var en hyppig Gæst paa Fovsletgaard, og som tillige var meget ivrig for Plantningens og Frugtavlens Fremme, hvilket han tidligere havde vist ved at sætte sig i Spidsen for en vellykket Frugttræplantning langs Hovedlandevejene paa Fyn; under et af sine Ophold paa

Fotografi af Kaffestel fra Kransbjerggaard.

denne Gaard har han lært den unge Landmand at kende; det vides, at Prinsen ofte har været Gæst hos N. H. Smith, og i Familiens Eje findes et smukt Kaffestel, der er modtaget fra Kronprinsen og var vedlagt følgende endnu bevaret Skrivelse:

„Hosfølgende Erindring har Hans kongelige Højhed Kronprinsen befalet mig at tilstille Dem tilligemed Højstsammes forbindtligste Tak for den store Opmærksomhed, De tidligere ofte har vist ham.

Odense Slot, 16. Oktober 1844.

Med megen Agtelse

Lunding.“

Kabinetssekretær.

At Forbindelsen mellem Prinsen og Kransbjerggaardens Ejer er vedligeholdt ogsaa efter dette Tidspunkt, ses af følgende Skrivelse: Kjære Hr. Smith. Efter at

jeg har sluttet mit Brev, befaler Hr. Generalen mig med et Par Ord at underrette Dem om, at Hs. kgl. Højhed Kronprinsen har lovet at ville komme her i November Maaned og følge med Hr. Generalen hen til Dem. c: 21. September 1846.

Dette Besøg blev dog aldrig til noget. Mærkeligt er det, at Brevene er adresserede til Plantør Smith, da Familien ikke véd noget om, at N. H. Smith har beklædt en saadan Stilling. Senere blev Gaarden overtaget af nulevende Rentier Brandorf, gift med en Datter herfra; den saa godt paabegyndte Frugthave kom derved i de bedste Hænder og gav i mange Aar et stort Udbytte, men Frugten blev nu især afsat paa Torvet i Kolding.

LANDHUSHOLDNINGSSKABETS PRÆMIE- LISTER

Ovennævnte Selskab begyndte straks efter sin Stiftelse at uddele Præmier for forskellige Industrier og Virksomheder, som efter Bestyrelsens Skøn var af Betydning for Landet, og herunder inddroges ogsaa Have- dyrkning og Træplantning. Præmierne bestod først i Penge eller Medailler. Men i Aaret 1804 henvendte Commandeur og General-Adjutant Løwenørn Selskabets Opmærksomhed paa, at man i England ved disse Lejligheder uddelte Sølvbægere til Præmie, og henstillede at optage denne Skik. Forslaget vandt Bifald, og det blev besluttet, at der paa Bægeret skulde indgrave- res Vinderens Navn, Tiden naar og Aarsagen, hvorfor det tilkendtes. Senere blev fastsat, at der skulde anvendes 6 Slags Bægere efter den større eller mindre Pris, Selskabet satte paa Handlerne, saaledes at det første Bæger blev af 50 Rdl. Værdi, det andet 35 Rdl., det tredie 25 Rdl., det fjerde 20 Rdl., det femte 15 Rdl., det sjette 10 Rdl. Under Bunden skulde tillige sættes

Bægerets Klasse og Vægt; de tre største var forgyldt indvendig, og det største var forsynet med Laag og vejede 28 Lod, det mindste vejede 7 Lod. Af Præmielisterne ser vi, at selv om Havedyrkningen ikke var særlig udbredt i Vejle Amt, saa fandtes her dog ogsaa en Del Foregangsmænd paa dette Omraade, der ogsaa forstod at faa økonomisk Gevinst ud af deres Bedrift. Ogsaa for Gærders Plantning udbetaltes flere Præmier til Vejle Amt; egentlig hører disse ikke hjemme i en Oversigt over Havebrugets Historie, men de vil dog blive medtaget her, da det kun er faa, det drejer sig om.

I Aaret 1772 nævnes Løjtnant Wildenrath til Wellinggaard, Koldinghus Amt, han havde udført et stort Arbejde ved Indhegning af sine Jorder og havde plantet 1300 Favne levende Gærder, herfor tilkendtes han Selskabets større Guldmedaille. Samme Aar blev Selvejer og Bondefoged Christen Buch i Hjarup tilkendt anden Præmie for Plantning af 800 Favne Gærder, og Gaardmand Claus Pedersen, Jels, fik tredie Præmie for 200 Favnes Gærdeplantning. Aar 1777 finder vi Navnet paa en Koldingborger, Apotheker Eilschow, der modtog Selskabets større Sølvmedaille for sin udstrakte Plantning af levende Gærder. Endnu bedre maa imidlertid Selvejer Hans Mikkelsen i Hjarup By have udført sin Gærdeplantning, da han i Aaret 1780 blev tilkendt Selskabets mindre Guldmedaille. I Aarsberetningen for 1806 nævnes Husmand Hans Jensen, Hvejsel, han havde anlagt en god Have og indhegnet den med levende Gærder; hele sin Lod bearbejdede han med Spade, herfor blev han tilkendt et Sølvbæger til 20 Rdl. Samme Aar nævnes ogsaa Husmand Peder Pedersen Flø i Baandlund, Brande Sogn, han havde anlagt en god Have og dyrket Køkkenurter med Held. Selskabet vurderede hans Virksomhed til et Sølvbæger

til 10 Rdl. 1807 omtales Gaardmand Mogens Jensen i Haltum, Greis Sogn, som i en Tid af 5—6 Aar havde plantet 4206 Stk. Pile til Hegn og Kurvefletning, omendskønt det ikke var oplyst, hvor mange Pile der var plantet hvert Aar, blev han dog tilkendt et Agtelses-tegn, bestaaende af et Sølvbæger til 10 Rdl.

Beretningsaaaret 1811—12 omtales Bonden Hans Madsen i Langeskov Sogn, paa Gaarden Marselisborg; han havde indhegnet en Have med 85 Favne dobbelte Jordvolde, der var beplantede med Ask, Alm, Hessel og Hvidtorn; foruden Køkkenurter var der i Haven plantet 63 Stk. Frugttræer, hvoraf nogle alt var frugt-bærende. Han blev tilkendt en Belønning paa 10 Rdl. Samme Aar nævnes ogsaa Gartner Wilhelm Waas, boende paa Kjeldkjer Mark, Bedsten Sogn; han havde ivrigt arbejdet paa at faa Humleavlens indført paa sin Egn og flittigt opmuntret Bønderne til at forsøge denne Kultur; for en Del Jordbrugere havde han anlagt 419 Humlekuler samt plantet 126 Frugttræer; denne Virksomhed blev af Selskabet belønnet med 20 Rdl. 1825-26 berettes, at Gaardmand Hans Bie af Hvandlund i Herslef Sogn havde anlagt en Frugt-, Køkken- & Humlehave, som tilsammen indtog 2 Tønder Land og var indfredet med dobbelt Grøft og levende Hegn. Han agtede endnu at anlægge en Fyrre- & Granplantage, hvortil han ansøgte om Understøttelse. Selskabet vedtog at svare, at naar han vilde opgive, hvor stort Areal han vilde anvende til dette Forehavende og meddele Underretning om Planen, hvorefter det paatænkes udført, vilde hans Andragende nærmere blive taget under Behandling. 1833 har Gaardmand Hans Sørensen i Bisholt under Jensgaards Gods sammen med flere andre fra forskellige Egne i Landet søgt om Belønning for sit Havebrug; herom findes følgende Be-

mærkning i Aarsberetningen: „De øvrige Præmieæskninger angaae Efternævnte, hvoraf de fleste have i een eller anden Henseende lagt hæderlig Vindskibelighed for Dagen. Men efter den Virkemaade, Selskabet nu følger, kunde dog ingen af dem have Adgang til at se deres Flid paaskjønnet ved noget af Selskabets Agtelses-tegn.“ Den egentlige Grund til dette Afslag var dog, at Selskabet for nogle Aar siden havde besluttet at inddrage Præmierne for Havebruget og kun træde til, naar særlige Forhold gjorde sig gældende. Medvirkende til denne Bestemmelse har det vel nok været, at der den 23. September 1830 i København var stiftet „Selskabet til Blomsterkulturens Fremme“, hvis Navn i 1834 blev forandret til „Selskabet til Havekulturens Fremme“ og den 17. September 1880 til „Det kongelige danske Haveselskab“, og at man derfor har ment, at disse Opgaver rettelig hørte hjemme der. Det ny Selskab blev forøvrigt kraftigt støttet af Landhusholdningsselskabet, ligesom at dette ogsaa siden hen paa mange Maader har støttet Havebruget ved Uddeling af Rejseunderstøttelser, ved Udgivelse af Bøger om økonomisk Havebrug m. m. Gartneriske Opgaver har derimod, ret naturligt, ligget udenfor Selskabets Virkeomraade.

FREDERICIA OG OMEGN

Fredericia er en af de Byer, hvorfra vi har de bedste Oplysninger vedrørende Havebruget i Midten af det attende Aarhundrede, takket være J. N. Wilses Bog „Stapel-Staden Fredericia“ 1767. Hr. J. N. Wilse nærede en levende Interesse for Havebrug og Plantning, hvilket ogsaa blev paaskønnet af Landhusholdningsselskabet, der i sin Beretning for Aaret 1782 skriver: „For en Afhandling, samme Materie angaaende (Indhegninger omkring Marker, Haver og Plantager) blev

Hr. Magister Jacob Nicolaj Wilse, Sognepræst til Spydeberg Præstegjeld, Aggershus Stift, tilkjendt 10 Rdl.“ Sine Optegnelser fra Fredericia har Pastor Wilse samlet i sin ovenfor nævnte Bog, og det følgende er gengivet efter den. I „Vejle Amts Aarbøger“, 1. Bind 1927, findes en Artikel af Hr. Ravnholt, Kolding, ogsaa fra nævnte Bog, omhandlende vilde Planter m. m. ved Fredericia, hvortil kan henvises angaaende disse; her vil kun blive omtalt, hvad der i Bogen findes vedrørende Havebruget. Her fortælles, at i Aaret 1765 grønnedes Stikkelsbærbuskene den 1. April. Pebertræet (Daphne) stod i Blomst den 15. April. Egetræet viste de første grønne Blade den 7. Maj, medens Morbærtræet stod grønt den 15. i samme Maaned. Sommerpærerne var modne den 20. August. Rønnen tabte dette Aar sine Blade allerede den 5. Oktober, medens Tobakken endnu blomstrede den 20. samme Maaned. Lindetræerne havde mistet deres Blade den 25. Oktober, medens Hyldetræet holdt sig grønt til den 20. November. Det følgende Aar kom Løvspringet gennemgaaende noget tidligere. Planternes Vækst har ogsaa været Genstand for Hr. Wilses Undersøgelser, og han fortæller i sin Bog om de Maalinger, han har foretaget for at konstatere, hvor hurtigt forskellige Planter voksede; i 1765 maalte man saaledes Aarsskud paa $1\frac{1}{2}$ Alens Længde paa en Vinranke, men det følgende Aar, 1766, gav den samme Plante Skud paa indtil 3 Alens Længde. Samme Aar gav Ligustrum Skud paa indtil et Par Alens Længde.

Som en Kuriositet fortæller Forfatteren, at en Borger havde rammet en Bøgepæl i Jorden, med Topenden nedefter, i sin Have i Aaret 1766, og at denne Pæl begyndte at vokse; dette er imidlertid noget, som ret ofte hænder, uden at man derfor tør sige, at Pælen

„vokser“; i en fældet Stamme vil der jo altid være nogen Saft, og er Fældningen foretaget paa et heldigt Tidspunkt og Forholdene iøvrigt gunstige, vil denne Saftmængde være nok til at fremlokke et Par Blade eller Kviste, uden at Stammen har slaaet Rod. Elmen var et meget brugt Træ; det havde vist sig at være fortrinligt til Læplantning og opnaaede her en meget anseelig Højde. Linden var ikke saa meget anvendt, „sees ingensteds uden paa Gaderne, hvor den vokser højere end Husene.“ Ask og Røn var Træer, der blev meget anvendt i Landsbyerne som Læplantning ved Huse og Kirker. Hvid Poppel blev anvendt en Del til Gadebeplantning, og af El fandtes der mange ved Voldene, hvor de „ligesom rejste sig op af Vandet i Dalen Vester for Byen, naar Engene om For- og Efteraaret er sat under Vand.“ Ved Kagen, midt i Byen, havde der tidligere staaet en meget stor Pil, hvis Stamme var over en Alen i Gennemsnit; dette Træ maatte imidlertid fældes, da dets Rødder underminerede et nærliggende Hus og endog truede med at vælte det. Hasselbusken var ogsaa meget almindelig, og om denne fortæltes det fra gammel Tid, at naar det regnede paa Margarethæ Dag, 20. Juli, da vilde Nødderne fordærves det Aar. Forfatteren siger herom: „Jeg tænker ikke, det kommer af, at Skt. Margaretha har gjort dem fugtige, men af det, de endnu spæde Nødder igennemtrænges af formegen Regn.“ Ilex (Kristtjørn) fandtes vel i Byen, men voksede ikke meget kraftigt, dog nævntes en Undtagelse, et enkelt Træ, som stod i Skellet mellem det katolske Patrum og Kaptajn Beenfelds Haver, dets grønne Top havde i mange Aar budt Vinteren Trods, indtil det i Aaret 1766 blev fældet. Paa Sandet, vesten for Byen, voksede disse Planter i stor Mængde, men udviklede sig kun til smaa Risvækster.

Af vilde Køkkenvækster fandtes Syre i saa stor Mængde, at enkelte fattige Mennesker ligefrem havde en beskeden Indtægt ved at samle disse Blade og igen sælge dem til mere velhavende Borgere i Byen, for hvem de var en yndet Spise, det samme gjaldt om Jordbær, der i stor Mængde voksede paa Voldene; Forfatteren mener, at de oprindelig er kommen her ved, at der har været vilde Jordbærplanter i de Græstørv, hvormed man ved Voldenes Anlæg dækkede Skraaningerne. Af kultiverede Køkkenurter dyrkede man Kaal og Roer i Markerne, de Bortfellske Roer, der var en meget brugt Køkkenvækst, havde de Reformerte indført til Byen, i hvis Jorder de trivedes godt. Det var en fast Regel, at disse Roer skulde saaes ved St. Hansdag, da lang Tids Erfaring havde lært Dyrkerne, at Jordlopperne ødelagde Planterne, naar denne Skik ikke overholdtes. Optagningen foregik efter St. Michaelis, og Rødderne var i Almindelighed saa store, at et Par Stykker udgjorde et Pund; de solgtes for det meste til en Pris af 24 Skl. pr. Skæppe. Man dyrkede „blaa krusede“ Kaal med høj Stok og „grøn kruset“, helst plantede man disse i Tobaksmarkerne, da man mente at have erfaret, at de saa ikke blev angrebet af Orm. Blomkaalsfrø saaede man i Kasser, og for at værne de spæde Planter mod Jordloppernes Angreb blev Kasserne stillet paa høje Pæle; ved St. Hansdagstid plejede man gerne at have denne Kaal færdig til Udplantning i Marken. Kaalrabi, saavel overjordisk som underjordisk, var ligeledes meget anvendte Køkkenvækster paa de Reformertes Marker; om de underjordiske Kaalrabi sagdes, at de „er bedre at lave Brød til af end Potater, efter de nyeste Oeconomiske Erfaringer“. Gulerødder, Pastinakker, Asperges og Bønner var ogsaa almindeligt anvendte og dyrkede Køkkenvækster. Af Frugt-

træer fandtes der mange i Byen, men det var mest gamle Træer. En af Grundene til, at man her fandt særligt mange gamle Træer, skulde være den, at Jøderne meget nødtigt indlod sig paa at fælde et Frugttræ. I Landsbyerne i Omegnen fandtes ligeledes mange Frugttræer, der nævnes Byerne Trelde, Igeskov og Gaarslev som særligt fremtrædende, Bønderne havde her en stor Indtægt af deres Haver, den opgives til ca. 20 Rdl. aarlig. Disse Bønder havde da ogsaa et indgaaende Kendskab til Frugttræernes Behandling; i Almindelighed formerede de selv deres Træer ved Okulering, der i deres Sprog kaldtes for at „akelere“; Podning havde man ingen Tillid til, da man mente, at Træerne ved denne Behandling var meget udsatte for „Brand“. Plantning udførte man helst om Foraaret, da man havde den Opfattelse, at Jorden paa denne Aars-tid, ved den hyppige Skiften mellem Væde og Tørke blev sat i en Gæring, som gjorde det langt lettere for Træers smaa Trævlerødder at bane sig Vej ud i Mulden; den stadige Kulde og Fugtighed om Efteraaret mente man derimod bevirkede, at Jorden blev stiv og haard og derfor vanskelig for de unge Træplanter at befæste Rødderne i. Man har i denne Egn set store Frugttræer blive kløvet midt igennem Stammen af en stærk Storm, saa at den ene Halvdel laa bøjet hen ad Jorden, men alligevel har hver enkelt Del vedblevet at vokse og i Løbet af kort Tid baaret Frugt som forhen. Der fortælles ogsaa, at et Mispeltræ af en halv Alens Tykkelse engang blev brækket over i en stærk Storm, Ejeren huggede det da af 3 Alen fra Roden, dækkede Saaret med Ler og Kogødning og afventede saa Resultatet af denne Kur; det viste sig snart, at Træet vilde skyde store, kraftige Skud, der forholdsvis hurtig gav en meget rigtbærende Top. En af de værste Plager for

den Tids Frugtavlere var de stærke Angreb af Ring-spinderen, en Plage, som heller ikke Nutidens Haveejere er ukendt med, selv om vi nu er bedre i Stand til at væрге os mod disse Angreb; for at mindske Skaden blev det anbefalet Bønderne at lægge sig efter at kende Æggene, saa at de var i Stand til at finde og fjerne disse, naar de om Vinteren sad paa de unge Kviste, ligeledes skulde man om Sommeren holde Øje med de Steder i Grenkløfterne, hvor Ormene især samlede sig, og saa gnide dem ihjel med en Kæp, paa hvis ene Ende man havde bundet en Klud. Man kunde ogsaa ryge dem ned, men „ved Røg falder de vel ned, men derved brække de ey Halsen, men krybe snart op igen.“ Pupperne maatte man ej heller skaane, da en af disse kunde bringe 300 Æg til Verden. En anden Plage for Frugtavlens, der ogsaa kunde gøre følelig Skade, var det, at Frugten undertiden faldt af Træerne, medens den endnu var grøn og uudviklet; man mente, at den vigtigste Aarsag hertil maatte være stærk, pludselig indtraadt Sommervarme, der for hurtigt indtørrede Træets Safter, saa at det ikke formaaede at ernære de unge Frugter; som Følge deraf mente man ogsaa, at en grundig Vanding vilde være den bedste Medicin i dette Tilfælde. Som noget usædvanligt ved Frugttræerne er noteret, at man i Aaret 1766 havde det sjældne Tilfælde, at Træerne blomstrede paany, efter at de første Blomster allerede havde sat Frugt, omtrent midt i Juli. Ved Bøndernes øvrige Sysler med Frugtavlens havde de efterhaanden erfaret, at Træerne i Almindelighed kun bar rigeligt hvert andet Aar; til nærmere Bevis for denne Paastand nævnes et Æbletræ, der i 1763 gav 4 Tønder Æbler, 1764 derimod næppe 20 Æbler, 1765 næsten 15½ Tønde Frugt og 1766 kun 3 Tønder; om de tre første Aar findes ingen særlige Op-

lysninger i Almindelighed, men om 1766 er tilføjet, at vel var det et frugtbart og godt Aar for Græs og Korn, men alligevel daarligt for Frugtavlens, især da for Pærer og Æbler. Ogsaa Æblernes Vægt har Forfatteren undersøgt, og som et Eksempel paa noget særligt fortæller han, at der i Fru Obristinde Brinkes Have var plukket et enkelt Æble, der havde den anselige Vægt af 2 Pund. Om de dengang dyrkede Sorter meddeles ogsaa forskellige Oplysninger; Forfatteren fortæller, at et stort Æble, der var kendt under Navn af Krigs-Frugt og som havde en syrlig Smag, blev meget anvendt. Frugten var meget efterspurgt og fandt god Af-sætning til det nordlige Jylland. Vinter Caviller og Løg-Æbler hørte ogsaa til de her kendte Sorter, de kunde for det meste sælges for en Pris af 1—2 Mrk. (Skp.?). Til de finere, mere sjældne Sorter maatte man henregne Citron- og Cantor-Æblerne, derudover havde man ogsaa forskellige andre mere eller mindre gode Sorter, hvortil man dog ikke havde noget bestemt Navn. En Del Frugt blev dyrket som fritstaaende Espalie, hertil anvendte man især Sorterne Passe pomme rouges, Nonnetitter, Sommer-Caviller, Engelske Pipins og Renetter. Frugtræerne saavel som de fleste andre Planteskoleartikler blev vistnok for Størstedelens Vedkommende indført fra Udlandet, de danske Planteskoler var endnu i Begyndelsen af deres Udvikling og formaaede ikke at optage Kampen med de indarbejdede udenlandske Forretninger. En af Datidens Plantevenner, en Borger i Fredericia, Hr. Holland, har til Hr. Wilse fortalt om sine Erfaringer paa dette Omraade; han havde saaledes forskrevet Reinetter fra Frankrig, der ogsaa viste sig at trives udmærket her hjemme; dog skete der den Forandring i Frugtens Udseende, at den ejendommelige graa Farve forsvandt

efterhaanden som Træerne blev ældre. Af Pærer dyrkede man ikke saa mange eller saa stort et Udvalg som af Æbler, desuden hævdede Forfatteren, at man ikke fuldt ud kunde stole paa de opgivne Navnes Rigtighed, man dyrkede vel Sommer- og Vinter-Chretiens, men desforuden havde man ogsaa andre Sorter, der blev betegnet med Navnet Bon-Chretiens. De Pærer, man dyrkede under Navn af Kejserindepærer, var heller ikke de rette, hævder Hr. Wilse; man havde vel ogsaa den ægte Kejserindepære, men af mange blev den kaldet *Poire de Gris*, hvilket imidlertid ogsaa var fuldstændig forkert, da dette Navn skulde være *Beure de Gris*, hvilket imidlertid er en sildig moden, men ellers meget god Pære. De tidligst modne Pærer, man havde, var nogle smaa saakaldte Sommerpærer og Sukkerpærer, i Almindelighed dog Sommerpærer uden nogen som helst Værdi. Vinterpærerne, der trivedes langt bedre, havde man ogsaa i et større Udvalg; mellem de bedste Sorter nævnes La Vilguleuse, Cuiffe Madame og Oignon mutque. Den ovenfor nævnte Hr. Holland havde fra Hamburg saavel som fra Erlangen ved Nürnberg, modtaget mange fremmede Sorter, af hvilke de fleste ogsaa ved omhyggelig Behandling havde givet ret gode Resultater. Desuden havde Hr. Holland ved sin ivrige Syslen med Frugtavlen ogsaa fundet og fremdraget flere gode Lokalsorter, en af disse, og maaske tillige den eneste, der havde nogen virkelig Værdi, gik tabt for ham, og dermed forholdt det sig saaledes: En Bager i Byen forærede ham engang nogle Pærer, der først efter Jul blev spiselige, for derefter at være brugelige til Pinse og stadig tiltage i Velsmag, for tilsidst at faa en ganske enestaaende Aroma. Senere henvendte Hr. Holland sig saa til Bageren for at faa nogle Podekviste af Træet, men fik her den nedslaaende Med-

delelse, at Bageren alt havde fældet omtalte Træ, da han ikke kunde finde ud af Frugtens Behandling og derfor ansaa den for at være fuldstændig uden Værdi. Den af alle Træfrugter, der trivedes bedst, sagdes at være Bergamotterne, og af disse igen Vinterbergamotterne, der endog i Kvalitet overgik de fineste af de fra Udlandet indførte, — en Sammenligning, der altsaa viser, at man allerede den Gang har kendt og følt den udenlandske Konkurrence ogsaa paa Frugtavlens Omraade. De lange Svedskeblommer dyrkede man ogsaa i stor Mængde, men da de modnedes meget langsomt, opnaaede de ikke hver Sommer fuld Modenhed og Udvikling. Som man ser, er det en meget fyldig Fortegnelse over de i ældre Tider i Fredericia og Omegn dyrkede Sorter. Imidlertid er der dog Grund til at erindre om, at selv om mange af de opgivne Navne er de samme, som vi endnu kender og bruger i vore Dage, kan man dog ikke ubetinget stole paa, at de ogsaa dækker over de samme Sorter, da vi har mange Beviser paa, at der i Tidens Løb har fundet Forskydninger Sted, saaledes som vi allerede ser det i denne Navnefortegnelse med den af Hr. Wilse omtalte Kejserindepære. Af sjældne Træer er det sorte Morbær omtalt som dyrket i Fredericia; den plejede altid at give modne Bær i enhver nogenlunde solrig Sommer. Af den ægte Kastanie fandtes flere Træer; disse trivedes godt og satte hvert Aar rigelig med Frugt, men kun i de varmeste Somre naaede disse fuld Modenhed. I enkelte af Byens Haver havde man store, fritvoksende Eksemplarer af Fersken og Abrikoser, men ingen af disse var frugtbærende. Kirsebærtræerne, som ogsaa blev dyrket en Del, plejede man at formere ved Afsugning, en af de gamle Forædlingsmaader, der nu omtrent helt er gaaet af Brug, fortrængt af lettere Me-

toder; den foretoges bedst om Foraaret, naar Saftstigningen var i fuld Gang og skete paa den Maade, at der baade paa Grundstammen og paa den Gren, der skal afsuges, bortskæres et lige langt og lige bredt Stykke af Barken og lidt af Veddet, hvorefter Saarfladerne føjes sammen, saa Bark støder mod Bark, og ombindes med et stærkt Bastbaand samt snøres med Podevoks. Efter nogle Maaneders Forløb er Saarene voksede sammen, og den afsugede Gren kan da skæres løs fra Modertræet. Afskæringen skete ikke paa en Gang, men forberedtes ved først at skære Grenen halvt igennem nogen Tid førend den skæres helt over. Den mest yndede Sort var de storfrugtede saakaldte Pundkirsebær. Den Gang som nu var Fuglene ubehagelige og nærgaaende Gæster i Haven i den Tid, Bærrerne skulde modnes, og for at jage disse paa Flugt havde derfor en enkelt Haveejer været saa snedig at anbringe en i Papudskaaret og malet Høg i en Traad oven i Træet, hvilket skulde have vist sig at være et ganske udmærket Middel til at holde disse ubudne Gæster paa Afstand. Til Hegn omkring Haver, Marker og Skove anvendte man i stor Udstrækning flettede Risgærder. Af forskellige Lysthaver i Fredericia fremhæver Forfatteren især en enkelt, tilhørende Cancellie-Raad Hvalsøe; den beskrives saaledes: „Haven synes virkelig en Fjerdedeel større end den er, thi en indgaaende Vinkel tager den fjerde Deel bort, paa den ene Side er den bedækket med Nøddetræer, og inden herfor igjen med Stikkelsbær og andre Riis-Vexter, paa den anden Side er en Hasselhække og herinden for en liden Træ-Skoele; man tænker da, at der er en stor Boquet inden for, siden man seer ey andet end Træer og Grønt. Blomster-rabatterne ere i Midten besatte med smaae Espaliers, og Græsgangene ere besaaede med Klever. Visse Treer

har den Ære at have deres Stammer omgivne en Cirkel af Jordbærbuske, omkring dem falder Spadseregang og samme er indhægned med en Hække. Af rar Blomster-Verk har her været gule Negliker og blaae Tulipaner, her findes en artig Facon af Urte-Potte af Sandsteen, som kunde passe sig til at staae paa et Postement; til en Zirat i Vindverne lader man Nasturtium Indicum løbe op omkring et lidet Espaliers i en Urte-Potte, og giver samme baade en smuk Skygge og en stor Ziir.“ Til Hæk i Haverne anvendte man ogsaa Ribes alpinum saavel som Ligustrum, der forholdsvis længe holdt sig grøn. I Aaret 1763 saaede man Granfrø i Lerjord, tæt under et højt Plankeværk, hvor Morgensolen ikke naaede hen, næste Aar naaede Planterne $\frac{1}{2}$ Kvarters Højde, det følgende Aar, 1765, voksede Planterne endnu et Kvarter, og i Sommeren 1766 satte de to Kroner over hinanden. I Aaret 1765, sidst i Juni, flyttede man en stor, gammel Vinranke efter en forudgaaende haard Beskæring af Rod og Top. Planten kom nu til at staa paa en stærkt solbeskinnet Plads og voksede tilsyneladende slet ikke den første Maaned; alligevel naaede den at staa fuld af Blade sidst i August. Disse forskellige Beretninger giver os Grund til at formode, at Havedyrkningen indenfor enkelte Kredse af Befolkningen blev omfattet med særlig Interesse. Desuagtet har Handelsgartneriet været af ringe Betydning i det gamle Fredericia, hvis man da kan fæste Lid til Hr. Wilses Ord, naar han herom skriver: „Her er kuns een Mand, som ret gjør Profession af Gartneriet, og hans Debit er dog ej stor, thi ligesaavel man kan sige, lige saa mange Mennesker lige saa mange Doctorer, saavel kan man sige om Indvaanerne her: lige saa mange Bosiddende ligesaa mange Gartnere.“ Siden dette blev skrevet, er der dog

sket store Forandringer i denne Henseende, og i Nutidens Fredericia finder man, foruden de talrige Havebrugere, en dygtig og energisk Gartnerstand, der vel kan maale sig med andre Byer. Til Slut skal nu nævnes de Oplysninger om Nutidens Frugtavl i denne Egn, som kan uddrages af Bogen „Danmarks Frugtavl“, der vil blive udførligere omtalt under „Kolding og Omegn“. Det til Undersøgelsen nedsatte Udvalg, der bestod af følgende Herrer: Handelsgartner L. Nielsen, Strandvejen, Handelsgartner Chr. Jørgensen, Erritsø, og Handelsgartner J. Kroman, Snoghøj, havde undersøgt 1412 Æble-, 439 Pære-, 440 Blomme- og 77 Kirsebærtræer, alle i Elbo og Holmans Herreder; det skrives, at der ikke paa denne Egn fandtes nogen særlig udpræget Frugtavl, selv om der vel nok ved de fleste Gaarde og Huse fandtes Beplantninger. De mange Kolonihaver ved Fredericia er godt forsynede med Frugttræer. Af den tidligere omtalte Generalkrigskommissær Rigels i 1840'erne udfoldede Virksomhed fra Havebrugsskolen og Planteskolen ved Snoghøj for Frugtavlens Fremme har Udvalget intet Spor fundet. Den største af de undersøgte Haver var Haven ved „Den Kellerske Anstalt“, Brejning ved Børkop, hvor der fandtes 1000 Frugttræer, hvor „Træernes Sundhedstilstand er ret god, dog findes der en Del Kræft og Skurv“. Den næste, med 500 Træer, tilhører Handelsgartner Kroman, Snoghøj; her var desuden i udstrakt Grad anvendt storfrugtet Hassel som Mellemkultur. Udvalgets Mening om Frugtavlen er, at dens nuværende Tilstand vel ikke paa nogen Maade kan siges at være ideel, men at der paa den anden Side er ikke saa lidt, der tyder paa, at der med Fordel kan dyrkes Frugt her. „Efter vor Mening er en af de største Fejl, der er begaaet, at man har beskaaret for stærkt; mange

af Træerne har slet ikke kunnet taale dette, og det kan derfor kun hilses med Tilfredshed, at man nu er gaaet over til en mere moderat Beskæring.“

KOLDING OG OMEGN

At der har været Haver ved Klostrene i Kolding og at Havebruget derfra har bredt sig videre om, ved vi; derimod har vi faa eller ingen Oplysninger om, hvorledes disse Haver saa ud eller hvilke Planter man her dyrkede; da vi imidlertid ved, at de gamle Klosterhaver var udpræget Nyttehaver, hvor man dyrkede de nødvendige Læge- og Køkkenplanter og hvor de æstetiske Hensyn kom i anden Række, og da vi ved, at disse Haver har været Forbilleder for Byhaverne og at Klosterbrødrene var de eneste virkelige Gartnere, man kendte, er det naturligt, at deres Virkemaade kom til at præge Havekulturen i By og paa Land i Klostrenes Omegn. For at give en lille Oversigt over de da kendte Planter skal her gengives, hvad der nævnes herom i et gammelt Dokument fra det 9. Aarhundrede, hvori vi finder Udkast til et Klosteranlæg fra St. Gallen ca. Aar 820; her er afsat Plads til følgende Lægeplanter: Lilie, Rose, Dolichos, Tanacetum balsamita, Satureja Foeniculum graeceum, Rosmarin, Mynte, Salvie, Rude, Iris, Polej, Krusemynte, Spidskommen, Løvtikke, Fennikel; og til Køkkenurterne: Rødløg, Porre, Selleri, Korænder, Dild, Valmue, Radiser, Beder, Hvidløg, Skallotter, Persille, Kørvel, Salat, Satireje, Pastinak, Kaal, Sortkommen. Frugthaven: Æble-, Pære-, Blomme- og Valnødtræer, Figner, Mispler, Kvæder, Hasler og Mandelbuske. Ganske vist er her kun Tale om en Plan, som maaske ikke er udført i Virkeligheden, men senere Plantelister giver os Grund til at tro, at de i Listen fra St. Gallen nævnte Planter nogenlunde svarer til, hvad

man da kendte og dyrkede, og da de forskellige Munkeordener, der drog mod Nord, beholdt en levende Forbindelse med deres Udgangspunkter, kan vi ogsaa være sikker paa, at de stadig har ført disse Planter med sig og først ladet dem gaa ud af Kultur efterhaanden som den praktiske Erfaring lærte dem Nordgrænsen for de forskellige Planters Vækst at kende. Henrik Harpestrengs danske Lægebog fortæller en Del om de i Danmark dyrkede Planter i Tiden ved Slutningen af det 12. Aarhundrede. Bogens rent latinske Navne har mindre Betydning for os, da disse Stykker er Oversættelse fra udenlandske Lægebøger, mere interessant er de med danske Navne betegnede Planter, da man temmelig sikkert kan regne med, at det er vilde eller dyrkede Træer og Urter, han har kendt, her nævnes: Stokrose, Fænikel, Lillie, Krusemynte, Persille, Porre, Peber, Polymynte, Rosa centifolia, Rude, Salvie, Selleri, Vejbred, Bynke, Satureja, Sennep, Viol, Isop, Malurt, Husløg, Hvidløg, Dil, Havemelde, Skræppe, Katteurt, Kamille, Rødløg, Safran, Malva, Hægebær, Valmuer, Pastinak, Humle, Pil, Hyld, Timian, Nælde.

Af ældre danske Forfattere, der omtaler det egentlige Haveanlæg, kender vi kun H. R. Bloch, der i sin „Horticultura Danica“, udkommet 1647, omtaler alt vedrørende Havens Anlæg og Vedligeholdelse. Han skriver, at: Den Hawe som baade nyttig | Zirlig oc lystig skal være anrettet | bør at haffve i sin Længde 200 Skred | i Bredden 120, om Plazen det kand tole | oc strecke sig i Længden mod Øster og Vester; indhegnet med Hafftorn | oc anden Slags Torn | som er zirlig i hinanden flettet | oc vel beskaaren. Ved Indgangen en smuck Portal | som er tilsammen bundet aff Enebærstager og Pile Qviste vel ordineret. Rindende Vand, med Sider og Bund belagt med smukke Sten, hvori alle

Slags Fisk kan have, og langs Kanalens Sider malede Piller, hvori anbragtes Poller med fremmede Vækster, hørte med til en velordnet Have, ligesom man „Her kand oc henge Fuglehuse med smaa Fugle udi | som liflig sjunger oc qvinckelerer.“ Den hele Have inddeltes i 12 Stykker, 6 paa hver Side, til Indfatning anvendes Buxbom, „som vel holdis under Saxen“, Frugtbuske eller Egetræs Hegn, strøget med rød Oliefarve.“ Somme settet Bedene om med Kiefftebenene aff Stude oc Øxen, hvilcke naar de bligve vel reet | lader det icke ilde oc er varig | hindrer ikke heller Urterne i deris Wext.“

De forskellige Vækster, der omtales i Bogen, er i Hovedsagen de samme som ovenfor er nævnt. En af de første Gange, vi hører Tale om Haver i Kolding, er i Aaret 1528, da Kong Frederik I under et Ophold paa Koldinghus maatte dømme Bystyret og Ane Pers af Middelfart imellem. Sagen omtales i „Vejle Amts Aarbøger“ 1906 (P. Eliassen, „Bidrag til Kolding Bys ældre Historie“), og drejede sig om, at ovennævnte Ane Pers i Middelfart stævnedes Borgmester og Raad for en Abildgaard udenfor Kolding, som hun havde arvet efter sin Broder Peder Smed, herimod fremlagde Borgmester og Raad et Tingsvidne fra 24 Mænd paa, at den Jord, der laa uden Kolding Grave og Porte, var fri Jord og bortforlenet af Byen, men den kunde ikke gaa i Arv til nogen udenbys Arving. Egentlig kunde den slet ikke gaa i Arv, men Borgmester og Raad havde dog undt Barn efter Barn samme Jord, saa længe de blev boende i Kolding. Kongen bekræftede derfor, at Raadet havde afvist Ane Pers med Rette. Senere, i Aaret 1587, ser vi, at Kongen til sin Urtegaardsmand paa Koldinghus forærer en Kaalgaard i Byen, som han alt havde i Brug, „hvilken Kaalgaard han og hans Arvinger til evindelig

Tid maa nyde, bruge og beholde.“ („Vejle Amts Aarbøger“ 1, 1927: Slotshaven ved Koldinghus.) Større eller mindre Haveanlæg har der ogsaa været ved de forskellige Adelsgaarde i Byen, senere tillige ved Præsteboliger, ved velhavende Borgerhjem og ved Latinskolen. Amtmand H. de Hofman fortæller i sine Fundationer 1759, at der ved den Latinske Skole i Kolding fandtes en smuk Have med Frugttræer og Lysthuse, hvoraf Rektor og Hørere hver havde sin Andel. Pastor Fyhn minder i sin Koldingbog om det smukke Anlæg, som den tidligere Distriktslæge, Krigsraad Rosendahl, med megen Besvær havde ladet indrette i en Sump ved Foden af Slotsruinen, og nævner flere nu forsvundne Anlæg, der af forskellige Velhavere var indrettet i og ved Byen for at afløses af det, ogsaa forlængst bebyggede „Wissings Anlæg“. (Vejle Amts Aarbøger 1918.) En fyldigere Oversigt over Havebrugets og Gartneriets Tilstand i og ved Kolding finder vi dog først i 1868, skrevet af senere Kirkegaardsgartner A. C. F. Nyegaard i Kolding, denne, der havde bestaaet Gartnereksamen paa Rosenborg i København, var født den 30. Juli 1820, han ansattes senere som Lærer i Havebrug ved Seminariet i Tønder, men maatte forlade denne Virksomhed i Krigsaaret 1864. I en Artikel i „Tidsskrift for Havevæsen“, Februar 1872, Nr. 22, har Hr. Nyegaard efter Redaktørens Opfordring skrevet en Artikel om Undervisning i Havedyrkning ved Seminariet i Tønder, hvor denne Undervisning i Tiden fra Februar 1858 til Februar 1864 blev ledet af Gartner Nyegaard. Ifølge denne Artikel blev der før 1864 stedse givet Undervisning i Havebrug ved Seminarierne i Segeberg og Tønder af en dertil særlig ansat Lærer, som tillige var Gartner ved Skolen. Om Undervisningen skrives, at denne i højeste Grad var et Bifag,

hvortil Afgangseksamen ikke tog Hensyn; ved Aarsprøven blev der vel eksamineret heri og Karakter meddelt, men denne var uden Indflydelse paa Hovedkarakteren. Efter Krigen nedsatte Nyegaard sig i Kolding som Gartner, i Forbindelse med anden Handelsvirksomhed, og blev senere ansat som Kirkegaardsgartner; tillige udførte han et ikke ubetydeligt Arbejde som havebrugskyndig Foredragsholder i Omegnen, hvilket blev paaskønnet af Landhusholdningsselskabet med en Pengepræmie paa 50 Kr. A. C. F. Nyegaard døde 29. Juni 1899 og blev begravet paa Kolding gamle Kirkegaard, hvor hans og hans Hustrus Ligsten endnu ses. Endnu lever her i alle Tilfælde en af Hr. Nyegaards gamle Elever fra Seminariet i Tønder. — En Tid

Gartner Nyegaard.

var Gartner Nyegaard en flittig Medarbejder ved „Tidsskrift for Havevæsen“, maaske ogsaa ved andre Blade, og i 1872 udgav han, i Kommission hos Boghandler Wisbech i Kolding, et lille Skrift: „Vejledning ved Dyrkning af Humle, Kommen, Peberrod, Tobak, Sennep og Dodder“. Af mere Interesse for os er det imidlertid, at han i „Tidsskrift for Havevæsen“ Nr. 14, Oktober 1868, har skrevet en Artikel om „Havevæsenets Tilstand i og omkring Kolding“. Der er dog al Grund til at tro, at han i denne Artikel ser mere sort

paa Forholdene, end der virkelig er Anledning til. Om Handelsgartneriet skrives, at der hverken i Byen eller dens Omegn fandtes noget egentligt Handelsgartneri, kun 5 à 6 Steder, hvor der blev dyrket Køkkenurter; deraf dog næppe det fornødne til Byens Forbrug, hvorfor meget maatte tilføres fra andre Steder, navnlig fra Udlandet. Vel var der i Byen 8 à 9 Mænd, der kaldte sig Gartnere, men kun en enkelt, der udelukkende driver Gartneriet som Næringsvej, og kun et Par, der egentlig havde lært Gartneri; alle de andre var Mænd, der dels havde været, dels var i meget forskellige Livsstillinger. Planteskoler fandtes endnu ikke i Byen eller dens Nærhed, dog blev der af en enkelt af Gartnerne tiltrukket nogle faa Frugttræer, som imidlertid var mindre vel behandlede; det meste af det, der skulde plantes, var derfor indforskrevet fra Udlandet, tilførte Varer, som dog i alle Henseender stod meget tilbage i Kvalitet. Frugttræerne var saaledes højstammede eller saakaldte halvstammede med over to Alens Stammehøjde, ofte i meget spinkle og opløbne Eksemplarer, tiltrukket i meget fed Jord, og da de fleste Haver, især vestlig for Byen, var meget slet forsynede med Læplantninger, var disse Træer i højeste Grad uegnede paa disse Pladser; hertil kom, at hverken Plantning eller Beskæring blev udført paa rette Maade. Et Par mindre Drivhuse til Blomsterkulturen var vel bygget det sidste Aarstid, men da Formen paa disse var ret uheldig, og da Ejerne tilsyneladende manglede baade Evner og Kundskaber til at behandle Potteplanter, var dette kun et maadeligt Fremskridt for Blomsterkulturen og Plantedrivningen. Dyrkning af Sirurter som Georginer m. m. var ogsaa meget ubetydelig, og kun de tarveligste Sorter anvendtes. Om de private Haver i Kolding By skrives, at der ikke i selve Byen

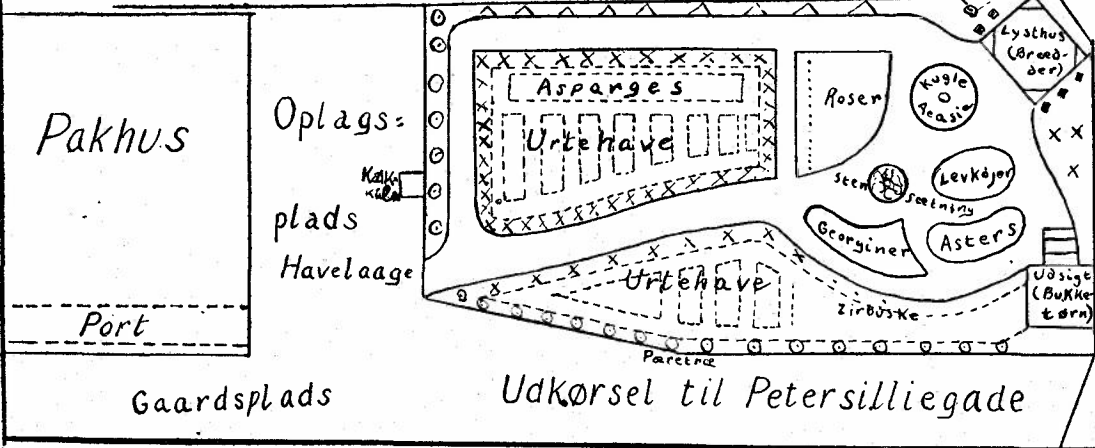
findes en eneste Have, der som saadan kunde gøre Fordring paa nogen særlig Opmærksomhed eller Om- tale; de fleste var kun smaa og indskrænkede, kun den allernødvendigste Vedligeholdelse blev ofret paa dem og kun de almindeligste Blomster anvendt. Vel var der et enkelt Sted Spor af tidligere Herligheder, men allige- vel var Vedligeholdelsen af Frugttræerne saa slet som vel muligt, og her, saavel som mange andre Steder, ansaa man aarlig Beskæring samt anden Pasning af Træer og Haver for at være fuldstændig unødvendigt. Selv om Landsbyhaverne i Omegnen efter Forfatterens Mening ikke var stort bedre, mente han dog at have kon- stateret, at man der havde bedre og mere velbeplantede Haver end i Byen, men Antallet var alligevel for ringe, og der blev plantet for lidt saavel af Frugt som af Læ- træer, Beskæring og Pleje forsømt, og Havernes An- læg og hele Ordning skete paa en alt andet end hen- sigtsmæssig Maade. En Hovedfejl var det, at man ved Plantningen først og fremmest søgte at faa de billigst mulige Træer, Kvaliteten derimod kom i anden Række, den samme Klage, som Amtmand H. d. Hofman ogsaa fremførte ca. 70 Aar tidligere. Endnu var man ikke naaet dertil, at Sansen for Havernes Forskønnelse var vakt; de fleste betragtede Haverne fra et udpræget Nyttestandpunkt og havde kun liden Interesse for Blomsterdyrkningen; denne var derfor meget lidt ud- bredt baade i Byen og paa Landet; bedre var det heller ikke bevendt med Stuekulturen, og i faa Byer mente Forfatterne at have set Vinduer, der frembød et saa tarveligt Skue som i Kolding. Skylden herfor mente han dog for en stor Del var at søge hos Byens Gart- nere, der intet havde at byde paa udover de simpleste Sager, og mange nøjedes derfor med at tigge en Stik- ling hos Venner og Slægtninge for deraf at opelske sig

nogle Planter. De offentlige Anlæg og Plantninger ved Byen var ogsaa, paa dette Tidspunkt, ret mangelfulde; vel fandtes der baade nord og syd for Byen to mindre Beplantninger paa ca. $1\frac{1}{2}$ Tønde Land, de var imidlertid begge lige forsømte og henstod uden Tilsyn eller Vedligeholdelse, en Mængde Træer var ødelagt og brækkede af kaade Hænder, og Gangene tilvoksede og Hegnene nedfaldne. Bænke havde stadig manglet, men i Sommeren 1868 havde en privat Forening dog i det ene Anlæg ladet opstille nogle faa Stykker. Udenfor Byen var anlagt et Par beplantede Spadseregange, men da de stadig var uden Opsyn, var omtrent de halve af Træerne borte og Resten delvis ødelagt af kaade Hænder. Adskillige Aar tidligere havde Byraadet vedtaget at beplante en Byen tilhørende Mark, Stejlbjerg kaldet, et Areal paa 7—8 Tønder Land syd for Aaen, men først nu (Aaret 1868) og det foregaaende Aar havde man gjort nogle svage Forsøg paa at plante nogle lange Poppelstiklinger samt nogle ganske smaa Rødgran. Den største Part af det plantede gik imidlertid ud, og Opsyn eller Vedligeholdelse mærkede man heller ikke noget til her. Forfatteren slutter sin Artikel med følgende fuldstændig rigtige Bemærkning: „Jo ringere Sands der paa en Egn findes for Havedyrkning og Plantning, desto varsommere bør saavel Autoriteterne som Private være med at begynde Arbejde af den Natur, naar de ikke udføres med særlig Omhu og gives den fornødne Pleje, idet at ethvert mislykket Foretagende af denne Art endnu mere bidrager til at dæmpe al Lyst for denne saa rigtige og gavnlige Sags Fremme.“

For bedre at kunne vurdere ovenstaaende noget mørke Skildring af Havebrugets Tilstand i Kolding og Omegn i Tiden omkring ved 1864, maa man ikke

- X Solbær & Ribs
- ⊙ Enkeltte Roser
- ⌒ Hindbær
- ⊠ Jasmin & Syren
- Spredt Asters, Ridderspore m. m.
- Samt Kant langs Midtgangen: røde og hvide Tusindfryd, Under Kugleacacia sien, Reseda

Apotekets Have

Petersilliegade, nu Slotsgade.

HAVERUGGT I VELLE AMT

201

Købmand P. Brandorffs Have ca. 1865-70. Mtr. Nr. 366 af Bygrund (gl. Nr. 42) mellem Østergade og Slotsgade.

glemme at tage i Betragtning, at Krigen havde slaæet slemme Saar, og at de urolige Forhold før og efter denne havde givet Borgerne andre og i Øjeblikket mere alvorlige Opgaver at løse. Smaa Haver fandt man ved de fleste Byeendomme; lad saa være, at selve Anlæget og Bepantningen i mange Tilfælde har forekommet Hr. Nyegaard noget forfejlet og ubehjælpomt, alligevel viser de dog, at Interessen for Havevæsenet har været til Stede, og hans, sikkert ogsaa noget overlegne, Omtale af Byens Gartnere tyder egentlig heller ikke paa, at der var noget, der tilskyndede til at tilkalde faglig Hjælp eller fristede til at tro, at man derfra kunde vente Hjælp til en virkelig Forbedring; hertil kom, at de vanskelige Forhold tvang mange til at udvise en smaalig Sparsommelighed, der ogsaa har gjort sin Indflydelse gældende her. Omstaaende Kort over Købmand P. Brandorffs Have i Kolding i Aarene efter 1864 er tegnet af dennes Søn, Hr. I. O. Brandorff i Kolding, som han husker Haven ved sit Barndomshjem, og tyder dog paa, at Interessen for Havedyrkningen ogsaa har været til Stede her; til Plantning er benyttet nogle enkelte af de bedste af vore gamle, kendte Sirbuske, Syrener og Jasminer; Pladsen er udnyttet saa godt som muligt, naar Hensyn tages til, at Haven skulde tjene et dobbelt Formaal som Lyst- og Køkkenhave. Den forholdsvis rigelige Anvendelse af Udplantningsplanter fortæller os, at Ejeren har haft Kærlighed til Blomsterhaven og tillige selv har interesseret sig for og glædet sig over sin Have, siden han har ofret et forholdsvis stort Arbejde og tilsvarende Bekostning paa sine Blomstergrupper. At selve Anlægsformen ikke svarer til, hvad vi i Nutiden anser for passende i en Byhave, er en anden Sag; den svarede i alle Tilfælde nogenlunde til, hvad den

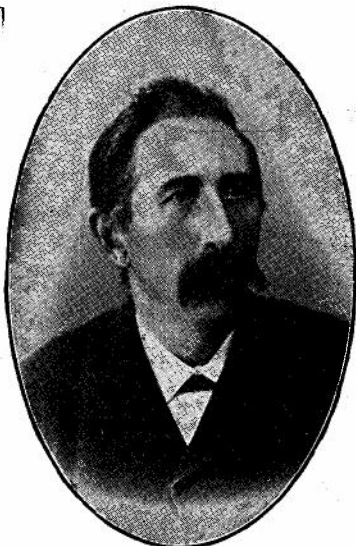
Tid ansaa for at være smukt og passende, og den kan nok anses for at være Type paa Haven ved et velstaaende Borgerhjem. Under Krigen blev et af Pæretræerne stærkt beskadiget af Kugler, saa at Toppen maatte skæres af, hvilket medførte, at dette Træ i en længere Aarrække havde en meget ejendommelig Form. Haver havde man ved de allerfleste Ejendomme i Byen, og var Forholdene for smaa til at tillade nogen Beplantning, saa nøjedes man med at plante et Frugttræ i Gaarden. Mærkeligt nok var det altid Pæretræer, man anvendte til disse Eneplantninger; der fandtes kun meget faa Gaarde i Byen, der ikke havde sit Pæretræ. Stejlbjerg, som Gartner Nyegaard ogsaa omtaler, blev anlagt og beplantet ved frivillige Bidrag fra Byens Borgere, i Penge, Planter eller Arbejde, hvilket maaske nok har bevirket, at Arbejdet skred langsomt frem. Den gamle fritstaaende Eg, der staar ligefor Alhambravej, inden for Laagen, er et af de allerældste Træer i Anlægget og er plantet paa Foranstaltning af en Damekomité, der ivrigt virkede for at skaffe de til den første Beplantning nødvendige Midler. Planen til det egentlige Anlæg blev senere udarbejdet af Voldmester Jensen i Fredericia, og Arbejdet blev ledet af Gartner Bøtcher i Kolding. Siden da har Havebruget jo haft en rivende Udvikling og faaet en Betydning, som man ikke tidligere har tænkt sig. For at udrede hele den nyere Tids Historie vil det imidlertid være nødvendigt nærmere at omtale Koloni- og Parcelhavernes hele Udvikling gennem den sidste Menneskealder, og da dette vil lægge Beslag paa endnu adskillige Sider, skal her kun blive nævnt nogle Oplysninger vedrørende Frugtavlens i Vejle Amt, som findes i den i 1925 udkomne Bog „Danmarks Frugtavl“. I Bogen findes saavel historiske som faglige Oplysninger angaaende Frugt-

avlens Stilling i Danmark, det sydligste Jylland dog undtaget. Beretningerne er indsamlede i Tiden 1916—1922 og skyldes et Samarbejde mellem „De samvirkende Haveselskaber“, „De samvirkende Husmandsforeninger“, „Almindelig Dansk Gartnerforening“ og „Dansk Planteskoleejer-Forening“. Af de i Bogen værende Oversigtskort ser vi, at omtrent hele Jyllands Østkyst, fra syd for Limfjorden og nedefter, er rigeligt forsynet med Frugttræer, de fleste Steder, deriblandt ogsaa Vejle Amt, i næstøverste Gruppe med fra 120 til 240 Træer pr. Hektar. Til Sammenligning skal anføres, at laveste Klasse har fra 0 til 15 Træer pr. Hektar og højeste Klasse over 240 Træer pr. Hektar. Hvad Æbletræerne angaar, da finder vi Vejle Amt i 4. Klasse med 60 til 120 Træer pr. Hektar, Kirsebær derimod er helt nede i 2. Klasse med kun 15 til 30 Træer pr. Hektar. Med Hensyn til det samlede Antal Frugttræer i Amtet da var Vejle Amt i Aaret 1912 Nr. 13 i hele Danmark, men Nr. 4 i Jylland. Fra Kolding og Omegn oplyses, at det nedsatte Udvalg, der bestod af følgende Herrer: Kirkegaardsgartner Lykkebo og Planteskoleejerne Frede Olsen og Karl G. Hansen, her havde undersøgt 18 Haver; i disse behandlede man ca. 1650 Æbletræer, 328 Pæretæer og 203 Blomme-træer. Om Kirsebær og Frugtbuske var intet af Betydning noteret. De undersøgte Haver hørte til Egnens bedste og største. Der er Grund til at fremhæve de i Sønder Bjært værende smaa Frugtplantager, der grupperer sig om en enkelt større Plantage, som med beundringsværdig Energi er oparbejdet af den alt for tidlig afdøde Frugtavl R. Dall. Der siges, at selv om ikke alle de undersøgte Haver kunde betegnes som fuldt ud vellykkede, saa var der dog mange gode og velplejede Haver imellem, ligesom man ogsaa mente at

spore en ikke ringe Interesse for Frugtavlen i denne Del af Landet. En medvirkende Grund hertil, udover de ikke ugunstige Naturforhold, mente man at kunne tilskrive det store, uegennyttige Arbejde, der af nu afdøde Murermester Morten Nielsen i Kolding gennem en længere Aarrække var udført for Frugtavlens

Fremme. I »Haven« 1904, beretter Hr. Nielsen om sine Erfaringer i en 30 Aar tidligere anlagt Have, og samler Resultatet i følgende Bemærkning: »Erfaringen er en god Lærer, men ikke altid billig«. I 1909 foreslog Morten Nielsen, at man skulde sende en Samling af lokale Frugtsorter til nærmere Undersøgelse og Bestemmelse til den da afholdte Landsudstilling i Aarhus, et Forslag, man dog ikke naaede at faa gennemført. I

Murer Morten Nielsen.

de følgende Aar fortsatte Hr. Nielsen sit ihærdige Arbejde til Frugtavlens Udbredelse her paa Egnen. Selv troede han fuldt og fast paa Frugtdyrkningens Rentabilitet, og Nutiden har nærmest Tilbøjelighed til at give ham Ret heri. Imidlertid levede han i en Tid, hvor fejlslagne Forsøg og manglende Hjælpemidler mod Sygdom og Insekter fuldstændig havde gjort det af med denne Kultur. Ved en Frugtudstilling i Kolding 1911 udstillede han en Samling af hjemlige Sorter, og igen det følgende Aar, 1912, var Morten Nielsen

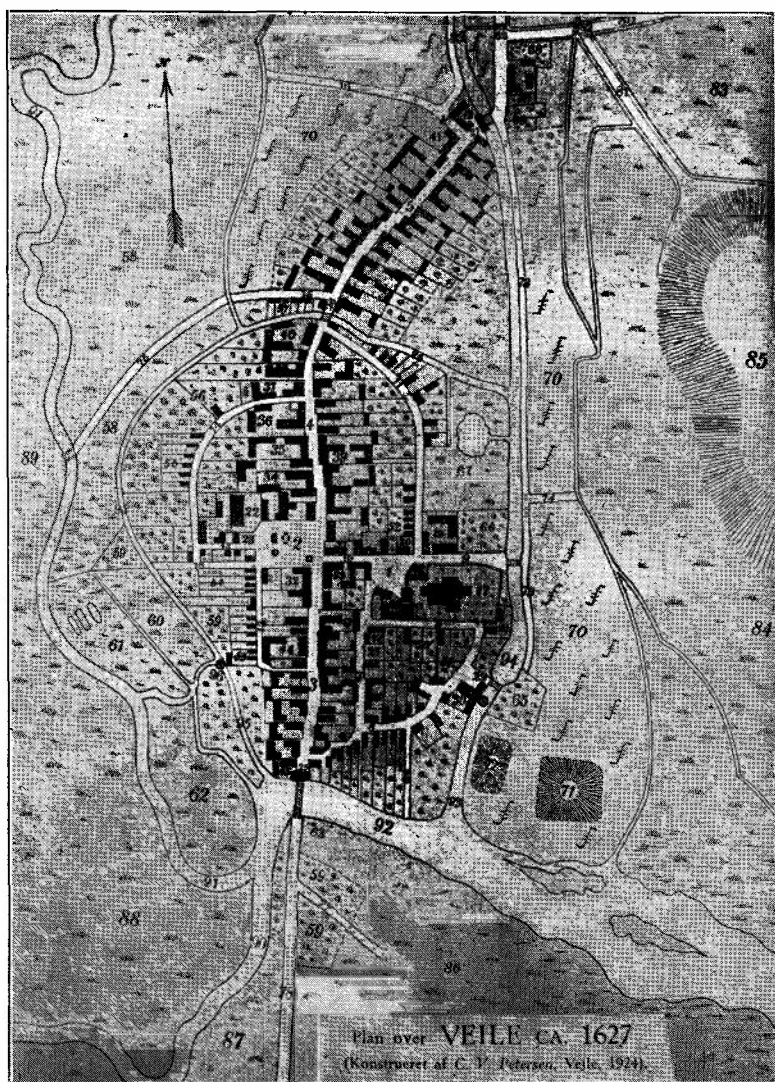
som Repræsentant for Sydjysk Haveselskab Indbyder til en ny Frugtudstilling i Kolding. Her var fremvist 120 Æblesorter, af hvilke de 116 var fra Byen og Omegnen; dette smukke Resultat skyldtes først og fremmest Hr. Niensens ihærdige Agitation; man overvejede ved denne Lejlighed at udvælge 3—4 af de bedste Sorter, for at anbefale disse til Massekultur, beklageligt nok blev dette ikke gennemført. Paa Hjørnet af Agtrupvej og Dalbyvej, ned imod Domhuset, findes endnu Resterne af Morten Niensens Frugthave. Hvad der mest falder i Øje ved Besøg i Haven er den alt for tætte Beplantning, der i Virkeligheden er fuldstændig ødelæggende for Træerne, man maa vel antage, at det har været Tanken at foretage en Udtynding, efterhaanden som Træerne voksede til, og at kun Ejerens Død har forhindret Planens Virkeliggørelse. Ogsaa paa et andet Omraade inden for Frugtavlen, ved Indsamling og Forsøgsdyrkning af mange hjemlige Sorter, udførte Morten Nielsen et stort Arbejde; mange indsendte han til Undersøgelse hos den kendte Pomolog Mathiesen, nu i Fredensborg. Navne paa disse vil følge under „Frugtsorter“.

VEJLE OG OMEGN

De ældste Tiders Havebrug i Vejle har ikke efterladt noget særligt Spor, og vi kan derfor gaa ud fra, at det her har formet sig paa samme Maade som andre Steder, og gaa ud fra, at hvad her er skrevet om Kloster- og Byhaven i Kolding i Middelalderen, ogsaa i Hovedsagen vil passe om Vejle. Ejendommelig for Vejle er dog den udstrakte Dyrkning af Humle, som skal blive omtalt nedenfor. Om Vejle By fortæller G. F. Gaarmann i sin lille Bog om „Vejle Købstæd“ 1794, at den ligger smukt i en Dal, omgivet af høje Bjerge, skønne Skove, frugt-

bare Agre, Tofter og Hauger, især paa den nordre og østre Side tæt til Fjorden, men ud over denne flygtige Bemærkning nævner han kun meget lidt om Havevæsenet. Det fortælles, at Kong Frederik I i Aaret 1531 gav Sortebrødre Kloster til Byens Borgere „med Gaardsrum og Haugerum“, medens han forbeholdt sig selv de to Humlegaarde, der fandtes ved Klosteret. Allerede 1535 ser vi imidlertid, at Kong Christian III tilskriver Byen „de to Humlegaarde og Kaalgaarde, som ligge Vesten for Klosteret“, og G. F. Gaarmann, der jo var Søn af Byfoged Gaarmann i Vejle, og vel maa antages at være godt kendt i sin Fødeby, antyder, at disse Haver „maa være de Urtehauger, som nu tilhøre Skolehuset og Bager Hjelm samt Søren Ottesen.“ En fyldigere Beskrivelse af Byen er den i 1927 udkomne Bog „Vejle Bys Historie“ ved C. F. Petersen; ogsaa her finder man kun meget faa Oplysninger vedrørende Havebruget, dog nævnes en Fortegnelse over Sortebrødre-Klosterets Kaalgaarde og Humlehaver fra 1473, hvori ogsaa er omtalt et Stykke Jord, som „ligger sønden næst til Klosterets Kirkegaard“, og i et andet af Bogens Afsnit, omhandlende „Byens Udseende i det 17. Aarhundrede“, fortælles, at de c. 1000 Indbyggere i Vejle ernærede sig kummerligt ved Hjælp af Agerbrug, Humleavl, Handel og Haandværk. Et af Hr. C. V. Petersen konstrueret Kort over Vejle fra Tiden omkring 1627 findes i Bogen og viser de forholdsvis store Arealer, der da anvendtes til Humleavl langs med Mølleaaen saavel som ved Nordsiden af Flegmadevej. Paa Resens Kort over Vejle 1677 er ligeledes store Arealer betegnede som Humlehaver, se Vejle Amts Aarbøger 1910, mellem Pag. 176 og 177. I et Skifte efter den rige Klædekræmmer Jens Bertelsen af 3. Januar 1633 oplyses, at han i sin Tid ejede Humle-

Nr. 70: Humlehaver.

gaard og Enghaver udenfor Byen. I det hele var Humleavlen dengang en meget vigtig Indtægtskilde for Vejle By; ved en Taksation i Aaret 1657 taltes der da ogsaa 110 Humlehaver, og saa sent som i 1682 havde man endnu 95 af disse Haver. Et saa vigtigt Erhverv blev naturligvis fulgt med en vis Interesse af de Styrende, og det ses da ogsaa, at Byens Raad har vedtaget flere strenge Bestemmelser vedrørende denne Avl. Plukningen skulde saaledes udføres paa bestemte Dage efter Raadets Anvisning, og der blev beskikket Kontrollører, som strengt skulde overvaage, at Arbejdet udførtes paa rette Maade, og holde Styr paa de mange urolige Hoveder, der viste sig paa dette Tidspunkt; desuagtet kneb det dog ofte at skaffe Fred for omstrejfende Tyve og Tiggere, der øvede Hærværk i Humlehaverne; som Følge deraf indførtes strenge Straffe for disse Tyverier, og i Raadstueprotokollen for 1636 læses, at „Hvo, som befindes udi Humlegaard at tage eller samle Humle, førend de ere plukkede eller afførte, eller og uden Minde tager Humlestænger eller Stave eller Gjerder, skal straffes og stande i Halsjernet og miste hvad de haver med at fare.“ Samme Straf blev ogsaa anvendt overfor Personer, der blev antruffet i Abildgaard eller Kaalgaard i Begreb med at stjæle fra disse Steder. Humleavlen var imidlertid en usikker Indtægtskilde, og, som der skrives i de gamle Beretninger, kunde den undertiden i fugtige Somre blive saa ringe, at man end ikke kunde faa Dækning for de kontante Udlæg til Gødning, Stænger eller Rødder m. m., langt mindre da til Arbejdsløn og Forrentning; den tabte da ogsaa sin Betydning, efterhaanden som de driftige Borgere paa anden Vis fandt mere lønnende Anvendelse for deres Evner. Sideløbende med Interessen for Humleavlen finder vi dog ogsaa Bevis paa, at der har været

en ikke ringe Interesse for den almindelige Have dyrkning, selv om den dog aldrig fik saa stor økonomisk Betydning som førstnævnte. Køb og Salg af Haver nævnes ofte i gamle Dokumenter; i 1620 købte saaledes den ansete Borger Hans Jacobsen Drejelsvæver et Stykke Havejord fra Byens Skole, beliggende i Præstegade, sønden for Kirken, og betalte det kontant med 100 Daler; senere, 1657, ser vi, at „Hans Drejelsvævers Have ved Møllen“ vurderes til 70 Rdl. Den 13. August 1626 blev der udstedt Skøde paa en Kaalhave, liggende øst for Vejle paa Mølle dæmningen. I 1628 boede en Borger ved Navn Christian Madsen vesten for Torvet i en Byen tilhørende Kaalhave, og endnu i 1767 henlaa et større Areal som Frugt- og Køkkenhave syd for Kirken. Skønt det ligger lidt udenfor det egentlige Havebrugs Historie, finder jeg dog, at her er en Anledning til at omtale det Fund af vildtvoksende *Taxus* i Skovene ved Vejle, som vakte saa stor Opmærksomhed i botaniske Kredse, da de første Oplysninger kom frem. I ældre Tider har man ment at finde dette Træ vildt i en Skov ved Fjelderup i Jylland (1688), her er det imidlertid forlængst forsvundet, men i 1866 blev det af engelske Ingeniører, der var beskæftiget ved Baneanlæg, opdaget, at Træet voksede i Mængde i Skoven ved Ankjær, syd for Vejle Fjord; Fundet omtales i „Tidsskrift for Havevæsen“ Side 112, 1877, af Professor Joh. Lange, der herom skriver: „Dette Voksested, hidtil det eneste med nogen Rimelighed antagelige for Taxen som vildt voksende Træ i Danmark, er rigt paa Eksemplarer, vistnok over 60 fordeelte i flere Dale og paa Bakkeskraaningerne, her som andetsteds især voxende i Skygge som Underskov, men oftest enkeltvis ... den Skov, hvor Taxen findes i Vejle-Eggen, er aldeles vild og ikke forstmæssig behandlet, saa at der

kunde være Tale om, at de ere plantede. Om de derimod i sin Tid kunde tilfældig være hidkomne (f. Eks. ved Fugle), er vanskeligt at afgøre. Skoven og særlig Taxtræerne bærer Præg af at være stærkt mishandlede; de fleste Exemplarer bestaar kun af lange, udstrakte Grene (indtil 30 Aars Alder), da Hovedstammen har været borthugget til Grunden; kun enkelte Stammer af yngre Alder var tilbage; de maalte af disse vare 12"—15" i Omfang, 3" i Tversnit. Den stærke Mishandling af Taxtræerne i dette Terrain kan forklares derved, at saavel Skovejere som Uvedkommende have afhugget Grene til Ligkrandse og fældet Stammerne for at benytte det faste, varige og til forskellige Arbejder fortrinlige Ved. Foruden dets Haardhed er Veddet tillige bøjeligt og anvendtes i Oldtiden meget til Buer. — — Bladene have giftige Egenskaber."

Angaaende Nutidens Frugtavl i og ved Vejle har vi de bedste Oplysninger i „Danmarks Frugtavl“, en Bog, der nærmere er omtalt under „Kolding og Omegn“. Det for Vejle og Omegn nedsatte Udvalg for Frugtundersøgelse bestod af følgende Herrer: Handelsgartner M. Jørgensen, Grejsdalen, Handelsgartner Vald. Christensen, Vejle, og Planteskoleejer L. P. Jensen, Grejsdalen. Her blev undersøgt 535 Æble-, 219 Pære-, 98 Blomme- og 10 Kirsebærtræer. Udvalget bemærkede, at af de mange Frugthaver, der fandtes i denne for Frugtavlens ikke helt ugunstige Egn, havde man kun kunnet besøge et Faatal og valgte derfor at holde sig til dem, som man ansaa for at være bedst egnet til Formaalet. De to største af disse var Justitsraad Schødt's Kløverhøj, Bredballe, og Handelsgartner E. Petersens, Kjærbølling, hver med 150 Træer. Som samlet Resultat fra denne Egn mente Udvalget at turde sige, at Frugtavlens paa Vejleegnen var i stærk Fremgang.

Størst Betydning mente man dog, at Plantningen vilde faa paa Skraaningerne ned mod Fjorden. Vandets Nærhed bidrager nemlig i høj Grad til at bekæmpe Nattefrostens ubehagelige Virkninger. Forøvrigt mente man at turde fastslaa, at Frugtavlen havde store Muligheder paa Egnen.

FRUGTSORTER FRA VEJLE AMT

Landet over findes en Mængde lokale Frugtsorter, især af Æbler, som ofte kun er kendt i den allernærreste Omegn. Den kendte Pomolog, Lærer C. Mathiesen, har i over et halvt Hundrebaar levende interesseret sig for Frugtavlen; ved utallige Rejser omkring i Landet har han faaet enestaaende Kendskab til danske Frugtsorter, og mange Prøver af ukendte Sorter har han faaet tilsendt til Undersøgelse og Sammenligning. Resultaterne af dette enestaaende Arbejde har han samlet i det store Værk „Dansk Frugt“, hvor flere Hundrede Sorter er afbildet og beskrevet. I Fortalen til I. Bind skriver Hr. Mathiesen: „Disse Sorter har jeg, paa nogle Undtagelser nær, alle undersøgt personligt og selv udført de Tegninger, som ledsager hver enkelt Beskrivelse. Oplysningerne vedrørende de følgende, i Vejle Amt hjemmehørende Frugtsorter, stammer da ogsaa i Hovedsagen fra ovennævnte Bog, hvoraf I.—II. Bind udkom 1913 og III. Bind 1924.

Ballegaards Æble stammer fra Ballegaards Have i Hejls. Træet er ældre, men ikke nærmere beskrevet. Sorten er indsendt af Morten Nielsen i Kolding.

Bredæble. Modertræet til dette haardføre Æble staar paa Folderupgaards Mark, Herslev Sogn ved Taulov, i en Lergrav, hvor Stammen ofte om Vinteren staar i Vand i indtil en Alens Højde. Forfatteren saa det paa Udstillingen i Kolding 1911.

Dalby Mølles Æble, „en fin, fortrinlig Guldreinet“, Frøæble fra Dalby Mølles Have ved Kolding.

Dansk Exportæble. Frugten skal være kommet frem af en Kærne i en Have ved Viuf Station, indsendt af Gartner C. Iversen, Viuf Station, der ogsaa har givet Sorten Navn.

Hospitalsæble. Denne gamle Sort findes som ældgammelt Træ i den Del, som er tilbage af Koldinghus Slotshave (?), indsendt af Murermester Morten Nielsen i Kolding.

Rugballegaards Kalvil. Modertræet staar i Rugballe- gaards Have, Hover Sogn ved Vejle, og er meget gam- melt. Oplysninger og Frugt indsendt af Gartner H. Pedersen i Kjærbølling.

Snoghøj Kalvil er af Forfatteren fundet flere Steder i Sognene syd for Kolding, beskrevet efter Frugt fra et Træ i Kransbjerggaards Have i Fovslet. Da Træet her menes at være kommet fra Riegels Planteskole ved Snoghøj er Sorten rimeligvis et af dennes Frøæbler.

Tyregod Kalvil stammer fra Tyregod ved Vejle, ind- sendt af Handelsgartner Ingvard Jensen, der oplyser, at Træet er meget gammelt og paa Stedet kaldes Fynsk Æble.

Krags Æble er af Forfatteren ofte fundet i Egnene syd for Kolding, men ellers ikke, hvorfor han antager, at dets Hjemstavn maa søges her. Frugten har rime- ligvis faaet Navn efter den Mand, der har tiltrukket den. Store, gamle Træer skal findes i Christiansholms Have i Fovslet.

Niels Mortensens Æble, Frugt fra Koldingegnen, indsendt af Morten Nielsen i Kolding.

Nonnetit-Bastard, et fortræffeligt Æble, hjemme- hørende i Koldingegnen og udbredt i hele det sydøst- lige Jylland under dette Navn. Sorten er gammel.

Kolding Parmain, tiltrukket af Murermester Morten Nielsen. Træet bar første Gang 1910 og var da 8 Aar gammelt.

Palsgaards Pippin, indsendt fra Bregentved paa Sjælland, men stammer sikkert fra Palsgaard i Vejle Amt. Modertræet findes ikke mere paa Palsgaard, men ved Bregentved er et Træ.

Hejls Reinette. Frugten har hjemme i Ballegaards Have ved Hejls. Indsendt af Morten Nielsen i Kolding.

Hvidt Taffelæble, indsendt af Morten Nielsen i Kolding. Det menes at være hjemmehørende i Koldingegnen, hvor det ret almindeligt træffes under anførte Navn.

Koldinghuspæren, indsendt af Morten Nielsen i Kolding. Hvorvidt den er kommet frem i hans Have med de mange Frøtræer vides ikke, men er sandsynligt. Han kaldte den Tornpære, men ændrede senere Navnet til det her benyttede.

Bollegaardsæble er fremkommet af Kærne for ca. 70 Aar siden. Blev fundet i et Hegn ved Bollegaards Mark, Fredericia, blev derefter flyttet ind i Haven og er nu et stort Træ, der beholder Løvet længe om Efteraaret. Bar 1918 1000 Pund Frugt.

Andersens Citronæble. Frugt fra Aarhusudstillingen 1909 og fra Forstander P. Henriksen, Beder Havebrugsskole. Hjemsted er i Byen Kærbølling i Vejle Amt. Træet har vist sig at være meget haardført i Vestjylland.

Greisdalens Æble stammer fra et ca. 30-aarigt Træ i en gammel Have i Greisdalen ved Vejle. Træet anses for at være upodet.

Hoppesgaards Æble, indsendt af nu afdøde Parcelist Christian Fallesen, Vonsild Mark. Sorten skal være hjemmehørende i Hoppesgaards Have, Hoppeshuse St.

Jordbæræble fra Kjær Mølle, indsendt af Frugtavler

Ole Knudsen, Vejstrup ved Skamling, hjemmehørende i Haven ved Kjær Mølle. Det kan ikke afgøres, om det er en oprindelig Frøart fra Stedet, men det formenes.

Nederbroæble, indsendt af Handelsgartner L. Poulsen, Nederbro pr. Vejle. Frugten er fra et gammelt Træ og rimeligvis en lokal Sort fra Egnen.

Manfords orange Pippin, tiltrukket af Grosserer F. Manford i Kolding, der skriver, at han saaede Kærner af Cox's orange 1910, og at et af disse Træer har første Gang 1918.

Pompehuleæble, indsendt af Forstander P. Henriksen, Beder Havebrugsskole, der fortæller, at han inde midt i Jylland i Tyregod Sogn har fundet et af Jyllands største Æbletræer. Træet er lagt af en Kærne. Stedet, hvor Sorten har sit Hjem, hedder Pompehule, hvorefter den har faaet Navn.

Skærbækæble, indsendt af Gaardejer Johannes Bay i Skærbæk, er almindeligt i Byen Skærbæk og Omegn samt ved Taulov Station. Er en lokal Sort paa Egnen.

Smedskjærs Æble, indsendt af Gartner N. Smedskjær i Barrit, Bjerre Herred, der skriver: „I 1883 købte min Fader Modertræet i en gammel Have i Klakring. Træet var saa stort, at det udgjorde et helt Læs, og efter at det var flyttet, væltedes det flere Gange af Blæsten, men bar trods dette en Skæppe Æbler næste Sommer. Modertræet er ægte og giver mange Rodskud, som er plantede ud og har baaret Frugt.“

Mølholm Sommeræble, et stort gammelt Træ, staar eller stod i forhenværende Gartner Geertsens Have i Mølholm ved Vejle. Træet har en opadstræbende Vækst, skal være sent frugtbart, men derefter aarligt rigtbærende. Forfatterens unge Træ bar dog tidligt, 2 Aar efter Plantningen, og har ikke svigtet siden. Podekvisten var fra Brostrøm i Viborg.

Stensbyæble, indsendt af Gartner R. P. Hansen i Brø-

rup, der skriver, at han har modtaget Sorten fra sin 83-aarige Bedstemoder, som opgiver, at det er fremkommet efter en Frøudsæd, men af hvilket Æble véd hun ikke, men det ser ud, som om Moderen er Signe Tillisch. Hr. Hansen føjer til: „Jeg havde en Moster, som var lidt aandssvag, hun havde en særlig Forkærlighed for at saa Æblekærner i Urtepotter, og det er en af hendes tilfældig gode Tiltrækninger.“

Toustrupæble er fundet af V. Madsen i Toustrup ved Herning. Modertræet er fundet i en Vejgrøft tilligemed flere andre og blev saa indplantet i Haven. Træet udmærker sig ved, at alle Frugter er af samme Størrelse.

Fredericia Voldæble, indsendt af H. P. Feld i Fredericia, der meddeler, at Træet er fundet vildtvoksende paa Byens Vold, men senere henplantet i anden Mands Have. Tillige skrev han, at der findes mange vildtvoksende Æbletræer paa Voldene, som han mener skyldes henkastede Kærnehuse. Forfatteren bemærker, at: „Foreliggende Sort medtages her for det mindere Hjemsteds Skyld.“

Rosinblomme, hjemmehørende i Haderslevengen, men træffes ogsaa ret ofte i Koldingegnen. I Gaarden Christiansholms Have ved Fovslet Station har Forfatteren set to store Træer af Sorten, de er rodægte og udsender en Mængde Rodskud. Den er meget forskellig fra „Illustriertes Handbuch“s Rosinpflaume Nr. 26, der er en større Svedske.

Kolding, den $\frac{8}{1}$ 1928.

N. H. Stephen Dahl.

LITTERATUR

Ved Udarbejdelsen er benyttet:

- R. Bloch: „Horticultura Danica“. Trykt 1647.
„Dansk Magazin“. Trykt 1750.
Hofmans Foundationer. Trykt 1758—1780.
I. N. Wilse: „Stapel Staden Fredericia“. Trykt 1767.
C. F. Gaarmann: „Efterretninger om Vejle Købstad“. Tr. 1794.
Thaarup: Udførlig Vejledning til det danske Monarkies Statistisk. Trykt 1812.
C. Dalgas: „Vejle Amt“. Trykt 1826.
B. Daugaard: „Om de danske Klostre i Middelalderen“. Trykt 1830.
Thaarup: Materialier til den danske Stats Havekulturs Historie og Statistik. Trykt 1843.
Illustreret Tidende 1860—61.
N. P. Madsen: „Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark“. Trykt 1896.
C. Mathiesen: „Dansk Frugt“. I—II. Trykt 1913.
J. Lind: „Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger“. Trykt 1918.
Brun & Lange: „Danmarks Havebrug og Gartneri“. Tr. 1920.
Nordisk Havebrugsleksikon. Trykt 1920.
Marius Hansen: „Tirsbæk“. Trykt 1923.
C. Mathiesen: „Dansk Frugt“. III. Trykt 1924.
„Danmarks Frugtavl“. Trykt 1925.
C. V. Petersen: „Vejle Bys Historie“. Trykt 1927.
Landhusholdningsselskabets Aarsberetninger.
Tidsskrift for Havevæsen.
Vejle Amts Aarbøger.
-

KONGEVEJEN OG ADELVEJEN

MELLEM KOLDING OG HADERSLEV

VED
LANDINSPEKTØR AXEL JOHANSEN
KOLDING

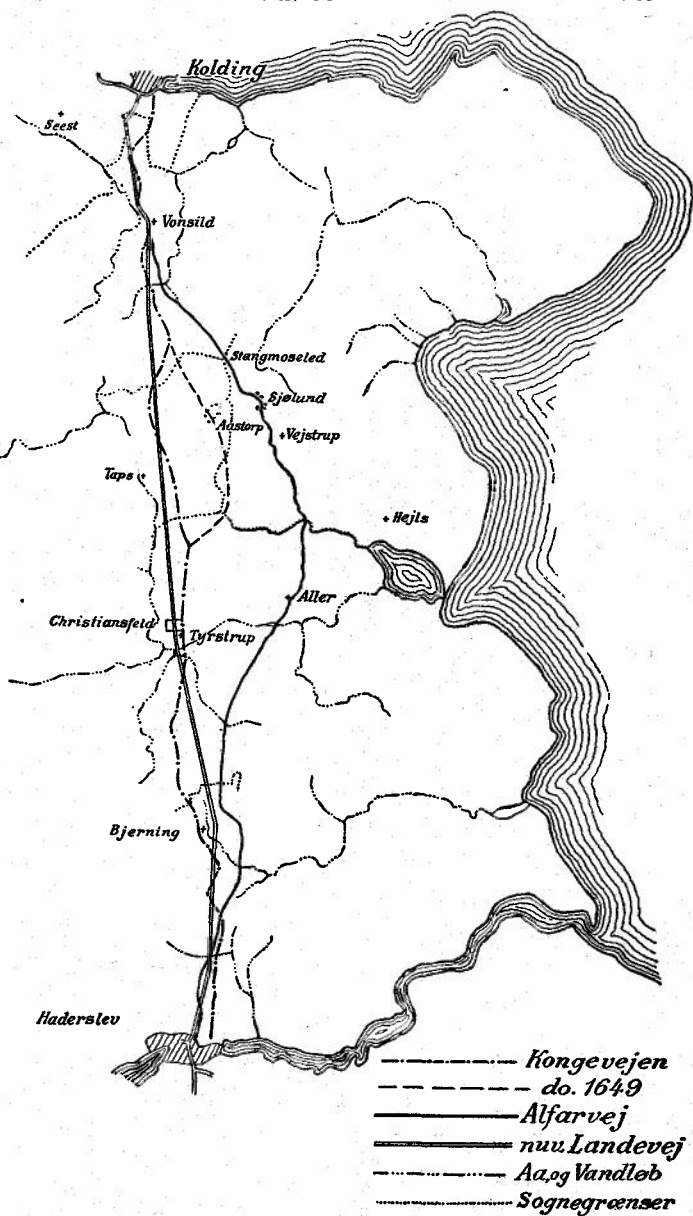
Spredt i Vejle Amts Aarbøger findes ikke faa Oplysninger om Amtets Veje i gamle Dage. Disse Kilder i Forbindelse med, at jeg tit paa Opmaalingsrejser har Lejlighed til at finde gamle Veje i Marken eller til at se Kort, som viser saadannes Beliggenhed, har givet mig Lyst til at samle en Beskrivelse af Amtets Vejforhold i gamle Dage, specielt Koldingegnens, hvor jeg dog ikke vil lade mig binde af Amtsgrænsen, da denne gaar lige ind til Kolding By.

Naar jeg nu har valgt de gamle Veje mellem Kolding og Haderslev til at begynde med, kan jeg heller ikke lade mig binde af den gamle Landsgrænse, men maa tage Vejene i deres Helhed fra By til By. Jeg vil meddele, hvad jeg til Dato har samlet og set. Det skal ikke gøre Fordring paa at være en udtømmende Beskrivelse, og jeg opfordrer Læserne, særlig Beboerne langs Vejene, til at komme med supplerende Oplysninger.

Jeg beder saa Læserne følge med paa en Rejse fra Kolding til Haderslev, idet vi vil tage ad Adelvejen ud og ad Kongevejen hjem. Men Rejsen maa gøres paa Cykel eller helst til Fods. En Bil kan ikke holde til den Tur, og vi ser for lidt.

ADELVEJEN

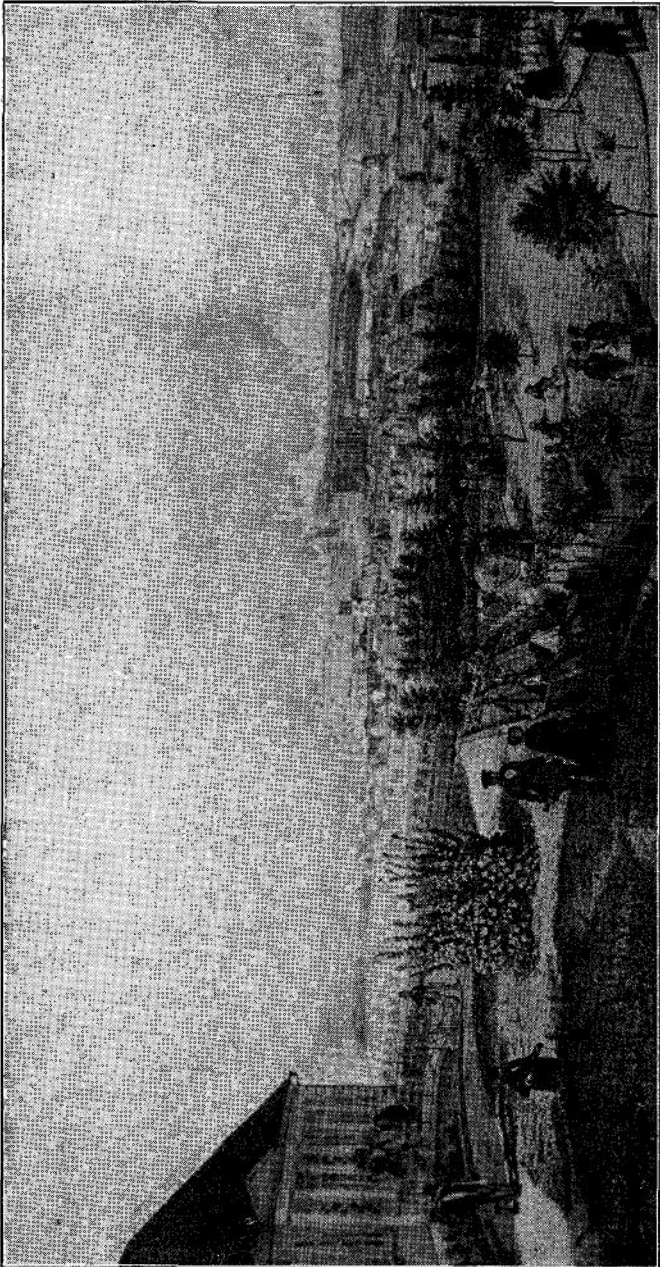
Adelvejen er formentlig anlagt kort efter, at Købstæderne Kolding og Haderslev er opstaaede. Den kaldes ogsaa *Studevejen*, fordi Studedrifterne fra Nørrejylland's Østkyst til Markederne i Holsten m. v. gik den Vej.

Iflg. Hugo Matthiessen¹⁾ har den oprindelige Hovedvej i Jylland gaaet fra Slesvig By til Viborg gennem Immervad (sydvest for Haderslev), Vojens, Skodborg, Bække og Jellinge. Men da Kolding og Haderslev var anlagt, blev Vejen forandret fra Immervad gennem disse Byer til Jellinge. Med disse første Vejanlæg maa man dog ikke tænke sig fast anlagte Veje eller disse liggende akkurat paa de samme Steder, som vi nu finder de ældste Rester med Volde og Hegn ved begge Sider; hvornaar de har faaet denne Form, ved vi ikke.

Gennem Kolding har Adelvejen sikkert i Aarhundredreder gaaet, som Hovedvejen gaar endnu: ad Losbygade, Torvet, Østergade og Sønderbro, men de skarpe Knæk i Helligkorsgade betvivler jeg er oprindelige.

Fra Sønderbro til ca. 1 km forbi Vonsild er Landevejen en omkring 1850 foretagen Regulering af Adelvejen, som snart har gaaet lidt paa den ene, snart lidt paa den anden Side af den. Hvor Kristkirken nu ligger, vil mange huske et Grankrat med en Skrænt ved Siden af Vejen. Det var den gamle Vejs Plads. Den findes paa Matrikuskortet som Matr. Nr. 60. Fra Gaarden Bellevue har vi et Billede fra 1848, hvor Soldater rider forbi Haven paa Landevejen, men et Stykke inde i Haven ser vi en Skraaning som Levning af den gamle Vejs Skrænt. Bellevue laa mellem Læssøgade

¹⁾ Se Afhandlingen »Hærvejen gennem Jylland« i Festskrift til Professor Erslev 1927.

Bellevue.

og Bellevuegade. Rødbøgen bag Villa „Bøgely“, Haderslevvej, stod ved Gaarden. Gaar vi saa ud til Højbovej, vil vi paa østre Side af Landevejen kunne følge Adelvejen først som en Stump Markvej paa Matr. Nr. 54 ai og 56 ø, derefter i den bageste Ende af Haverne til Byggegrundene langs Landevejen. Disses Ejere véd nok, at Jorden er mere skarp nede ved det store Hegn, det gamle Vejhegn.

I Vonsild løb Adelvejen som nu, men hvor Landevejen ved Kroen bøjer lidt tilhøjre, gik Adelvejen lige ud ind bag Dyrlægens Hus og de andre Huse ved Landevejen og tæt forbi „Padholm“, men Vejen er her forlængst væk.

1 km syd for Byen staar ved Landevejens østre Side en stor Vejsten, paamalet „Markvej“. Vi følger denne Markvej ca. 100 m, indtil den drejer mod Syd, og er paa den gamle Vej, som vi kan følge ud til Sjølundvejen. Nu er der desværre kun en alm. Markvej tilbage, men i 1912 har jeg maalt og kortlagt den, og da stod de gamle Volde med levende Hegn endnu paa begge Sider eller var tydelige at se ved deres Spor i Marken. Der var ikke sparet paa Jordareal til Vejen, som var meget uregelmæssig: for det meste varierede den mellem 8 og 12 Meters Bredde foruden Voldene, men paa en Strækning af omtrent 100 Meter (Matr. Nr. 1 p, tidligere en Parcel fra Præstegaarden) varierede Bredden mellem 17 og 19 Meter. Det blev fortalt mig, at dette brede Areal blev benyttet til at overnatte Studene paa i Læ af Hegnene.

Videre fortsatte Adelvejen lige til Sjølund som Landevejen nu, men mere uregelmæssigt, hvad den opmærksomme Vejfarer vil kunne se ved at iagttage Vejhegnene.

Hvor Vejen passerer Sogneskillet til Vejstrup, ligger

de 2 Gaarde „Stangmoseled“; Navnet tyder paa, at der her har været et Led at passere.

Selvfølgelig fortsatte Vejen, efter at have passeret Sjølund By, ikke ud gennem Mosen. De gamle Veje har Vandskræk og søger de højtliggende Steder i Landskabet, derfor er de tit saa smukke med Hensyn til Udsigt. Vi ser det her: lige foran Mosen bøjer Vejen skarpt tilhøjre og i ærbødig Afstand udenom Mosen. Straks efter Bøjningen udfor et gammelt Hus passerer vi de gamle toppede Vejsten, vi er paa den gamle Vej, vi ser de gamle Hegn og Vejens Uregelmæssighed saavel i Brede som i Retning. Udfor Møllen, som desværre er vingeløs, svinger den op over „Pottebjerg“ og drejer nu ud mod den nye Vej igen, men lige før Jernbaneoverskæringen drejede den gamle Vej mod Syd, den er bevaret som Markvej et lille Stykke, men er ellers helt taget af Jernbanen, dog sporer vi den snart igen paa den anden Side Banen som en Forhøjning tværs over Marken og finder ved det næste Hegn igen en Markvej ind til Vejstruprød By og genkender Adelvejen paa en morsom Maade: der har kun været Brug for en smal Vej, den vestre Del af Vejen er taget under Plov, men Jorden har været for ringe, derfor dyrkes der Kartofler i Vejstrimlen, medens der er Havre i den øvrige Del af Marken.

Fra Vejkrydset i Byen findes Vejen atter og bruges som Kommunevej. Det første Stykke er dog sikkert rykket lidt, i hvert Fald har jeg Hegnet bag Husene mistænkt for at være det gamle Vejhegn.

Ved det tidligere Toldsted gaar Vejen mod Syd gennem Fiskebæk Kær og over Kærmølle Aa. Her findes en Bro, sat af meget store Granitsten, men Broens Navn, „æ Fjælbro“, tyder paa, at Materialet ikke altid har været Sten.

Den sønderjydske Del af Vejen gør ikke Indtryk af at blive meget brugt, der er 2 Hjulspor og en Stribe imellem til Cykling, ellers snor Vejen sig græsgroet og idyllisk op ad Bakken og forbi et lille Krat. Men det har ikke altid været Idyl her, her skulde man efter Siggende helst have en femte Vognkæp med, naar man i gamle Dage skulde forbi.

Et Stykke længere fremme støder Kærmøllevejen til, og herfra har vi en fin Vej til Aller By og videre forbi Aller Vandmølle, Favstrup, Boistrupmark og Søndergaard til Landevejen. Men vi skal knapt saa langt og drejer tilvenstre over en lille Bro for at følge Adelvejen, som gaar gennem Skovbølling By. Det giver en slem Forandring at komme over Broen, men historisk fryder vi os, for saadan set er denne Vej vist „god“. Men morsomst er den dog, naar vi er kommet forbi Errested, her ligger Vejen i hele sin oprindelige Bredde med Volde og levende Hegn ved begge Sider, men i mange Aar har der kun været Brug for den som eensporet Markvej, hvorfor Resten er groet til som en Urskov af Tjørn og Nælder. Henimod en Kilometer fortsætter den saadan, og i spændt Forventning ser vi efter Enden, thi efter Videnskabernes Selskabs Kort fra 1780, som vi har i Haanden, og som hidtil har vist os rette Vej, skulde vi nu være ved et Knudepunkt. Her skulde Adelvejen mødes med Kongevejen, og der skulde ligge et Hus, efter et senere Kort benævnt „Gl. Tømmeshus“. Men hvad finder vi? Intet. Selv den Vej, vi kom ad, slipper op, kun Vejens østre Hegn fortsætter sydpaa. Vi gaar saa tværs over Marken ud til den nærliggende Landevej og finder her i Kronavnet Thomashus et Navn, som minder om det, vi søgte, og faar ved en Kop Kaffe i Krohaven oplyst, at Thomashus er bygget i 1851, da den nye Vej blev anlagt, som Erstatning for

en Kro, som laa der, hvor vi søgte Tømmeshus. Paa Amtslandinspektørkontoret i Haderslev ses Bygningernes Beliggenhed, de fandtes delvis endnu i 1876 og laa ved Adelvejens Vestsida lige udfor, hvor Markvejen ender nu.

Vejhegnet, vi slap, fortsætter til Ulfshus, hvor Adelvejen har krydset den nye Vej. Fra Ulfshus til Haderslev har vi Adelvejen igen først i en Bue vest for Landevejen, saa i en Bue øst for denne, nu brugt som Spadseresti.

KONGEVEJEN

Tilbageturen tager vi ad Kongevejen. Men lad os først se lidt paa, hvad en Kongevej er. Jeg mener, det er en Vej, som er anlagt paa en Konges Bud og til hans Brug. Maaske er det rigtigt at kalde Hærvejen en Kongevej, saaledes som man ser det paa et Kort i Bogen om Haderslev, udgivet af T. O. Achelis, og som man jævnlig ser ældre Veje kaldet. Snarere tror jeg, der i saadanne Tilfælde foreligger en Forveksling, fordi man ikke har været klar over, at en Kongevej er noget ganske bestemt. I hvert Fald er det det her. Kongevejene er Veje, som er anlagt af Kong Frederik II, og oprindelig alene bestemt til Kongens Rejser. Kongen skulde rejse meget, og det tog for lang Tid paa de daarligere Veje, man den Gang havde.

Foruden et Par ganske smaa Veje har der i Jylland, saa vidt jeg véd, kun gaaet een Kongevej, nemlig fra Haderslev til Jellinge over Kolding og Nygaard i Starup Sogn. Maaske er Strækningen Nygaard—Jellinge først anlagt af Chr. IV¹).

Kongevejene var spærrede ved Led med Laase, og der var strenge Straffe for dem, som benyttede Vejene

¹) Om Kongevejen paa Sjælland læs Troels Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. I. Bog: Land og Folk Side 185.

uden Lov. Hvor længe de bevaredes saadan, véd jeg ikke, men rimeligvis har Chr. IV allerede i 1624 tilladt Postvæsenet at bruge dem, ligesom de i Krigstider vist ogsaa er benyttede som Alfarvej¹⁾. Kongevejen Haderslev—Kolding bestod, til den nuværende Landevej kom omkring 1850, og den blev i Tiden lige forinden benyttet som Landevej, dog var den vist forbudt om Vinteren²⁾.

Kongevejene blev anlagt mere lige fra Sted til Sted end de gamle Veje og mere regelmæssige i Bredden. Selve Vejbanen er 6 Alen bred de Steder, hvor Vejen kan genkendes i sin oprindelige Form, men Grøfter og Skraaninger varierer efter Naturforholdene. Volde med levende Hegn fandtes paa begge Sider; det havde Adelvejen ogsaa, men dens Bredde var meget varierende.

Befæstelsen har sikkert været god, thi Vejen skulde holde til noget; Kongen medførte stort Følge, saaledes havde Chr. VI paa sin Rejse gennem Landet et Følge paa 179 Personer! Den 16. Maj 1733 rejste han fra Kolding til Haderslev og tilbage. Om denne Rejse findes i vort historiske Samfunds Arkiv en interessant Bog, skrevet 1745 af en af Rejsens Deltagere, Jonas Kierulff. Bogen slutter med en haandskreven Rejse-Journal af Sekretær Meritzin, som ogsaa deltog i Rejsen.

Kongevejen gik saa lige til som muligt mellem dens Endepunkter, her Haderslevhus og Koldinghus. Det første laa øst for Haderslev By, hvor nu Koopmanns Svineslagteri ligger i Nærheden af Havnen (iflg. Achilles). Kongevejen gik derfra lige mod Nord udenom Byen. Det første Stykke er forlængst væk, men fra Aastrup-

¹⁾ V. A. Aarb. 1922, 49.

²⁾ V. A. Aarb. 1926, 47 ff.

vej (ved Musæet) findes Vejen endnu, oven i Købet kaldet Kongevej, og vi kan følge den indtil et Punkt, som ligger ca. 100 Meter øst for 3 km-Stenen paa Landevejen (ved Ulfshus), og en stor Del af Vejen ligger endnu i sin oprindelige Skikkelse. Efter Kortet fra 1780 har den fortsat til Gl. Tømmeshus tæt øst for Adelvejen, hvis ene Hegn staar endnu. Fra Tømmeshus er Kongevejen gaaet mod Nordvest og har omtrent fulgt Landevejen indtil Kirkestien. Denne er en Levning af Kongevejen og fører os til Bjerning Kirke, hvorfra den findes og bruges endnu som off. Vej omtrent til Christiansfeld. Et Hegn fortsætter lidt længere end selve Vejen.

Tæt syd for Taps Aa har den krydset Landevejen, og vi finder den igen mellem Tyrstrup Kirke og Kirkegaarden. Efter Kortet har Vejen gaaet Vest om Kirken, men Kirken laa den Gang paa Kirkegaarden.

Paa Musæet i Christiansfeld kan vi se Kort, som viser, at Kongevejen har fulgt Byens og Brødremenighedens Kirkegaards Østgrænse. 200 Meter nordligere ved Landsbyen Tyrstrup har vi den igen og kan følge den til den gamle Grænse og videre helt op til Vejen mellem Taps og Aastorp; et Stykke er der dog ikke andet tilbage end Vejhegnet. Ved den gamle Grænse har der paa den sønderjydske Side ligget en Kro. Nord for Aastorpvejen er Kongevejen helt nedlagt, men lige udfør Taps Stationsvej kan vi fra Landevejen tydeligt se den som en Rygning i Græsmarken nærme sig Landevejen, som den saa kort efter passerer, dog usynlig; den er dog snart nem at finde igen noget vest for Landevejen, snart som Hegn og snart som Vej.

Ved 8,4 km-Stenen gaar den igen over paa den østre Side af Landevejen, hvor der ligger 2 smaa Gaarde. Den røde vestlige Længe af den nordlige Gaard opgiver

den 81-aarige Ejer ligger paa Vejens tidligere Plads, og den er nedlagt her, da han gik i Skole.

Indtil Kokærgaard findes endnu Vejens vestlige Hegn, og efter denne dens østlige Hegn, men inden vi naar Hovvejen, har vi den gamle Vej igen, indhegnet paa begge Sider indtil Kokholm, derefter kun som Markvej, men gennem Vonsild Skov tydelig i sin gamle Skikkelse, særlig det nordligste Stykke.

Den gamle Vej, sagde jeg, men lad os standse lidt og se paa Alderen, for jeg er ikke vis paa, at det sidst omtalte Vejestykke fra Grænsen mellem Sønder- og Nørrejylland og til omkring Gaarden Kokholm er fra Frederik II's Dage. Der findes et Kort fra 1649 over Haderslev Amt, og paa dette gaar Kongevejen gennem Aastorp By. Kortet er tegnet af Johannes Mejer, som var en dygtig Landmaaler. Der findes udmærkede Kort over Marskegnene i det sydvestlige Sønderjylland, hvorfra han stammer, tegnet af ham. Men jo længere han kom nordpaa, des mere blev hans Arbejder præget af Hastværk, og specielt skulde Kortet over Haderslev Amt være et saadant. At Mejer skulde have tegnet Vejen gennem Byen, naar den har gaaet $1\frac{1}{2}$ km udenom, tror jeg dog ikke. Men Byen kunde jo være flyttet? I Bogen Haderslev Amt, udgivet 1840 af I. Nissen, staar, at Aastorp tidligere skal have ligget ved Kongevejen, men i Krigstider være flyttet. Hvorfra Nissen har sin Viden, véd jeg ikke, men jeg gætter paa, at han har set Mejers Kort og ikke tænkt den Mulighed, at Vejen kan være flyttet. Jeg er sikker paa, at det er det sidste, som er Tilfældet, thi fører man Vejen fra Mejers Kort med sine Retninger og Afstande over paa senere Kort, finder man 1) at det passer godt udenfor nævnte Strækning, 2) at det netop træffer Aastorp By, som den nu ligger. Jeg har forsøgt at finde

Spor af Vejen i Terrænet, men da det er over 200 Aar siden, Kongevejen er flyttet, siger det sig selv, at alle Spor kan være slettet, hvis da ikke Vejene har været brugt senere til alm. Færdsel. Jeg kunde tænke mig, at den vestligste Vej gennem Byen med dens Fortsættelser mod Syd og Nord, de store indhegnede Markveje, kunde være Kongevejen. De passer godt med Mejers Kort, saa nøje der kan maales efter det. Mod Sydvest tager Markvejen god Retning efter førnævnte Grænseskro, og mod Nordvest skulde Vejen have fortsat gennem Aastorp Nørreskov, og omtrent over den nordlige Ende af Græsmarken Matr. Nr. 4 a, hvor en naturlig Rygning fristende har indbudt til Vejanlæg i den rigtige Retning over mod Kokholm. Der findes her et lille Stykke Vej mellem to Volde fra Gaarden hen til en lille Skov. Maaske dette og Skovhegnet er Rester af den ældste Vej. Paa vedføjede Kort over Vejene ved Vonsild er Vejstumpen vist nederst.

Fra Baneoverskæringen til Vonsild By har Kongevejen gaaet lidt vest for Landevejen, dog det sidste Stykke øst for den, bag Mejeriet, men foran Møllen. Den kan nemt følges enten ved bevarede Hegn eller ved at se paa Jordoverfladen. Omtrent ved Møllen er den stødt til Adelvejen og har fulgt denne gennem selve Byen og godt 1 Kilometer mod Kolding, men er rimeligvis ved Hegnet lige syd for 2,6 km-Stenen drejet mod Øst og gaaet langs dette Hegn og videre mod Nordøst over til Kolding Skel omtrent ved det Sted, hvor nu en Markvej løber mod Øst. Herfra har vi endnu „Søndre Kongevej“ indtil Agrupvej.

Det er tidligere blevet sagt mig, at Vejen langs den nordlige Side af Haveselskabet „Søndervang“ skulde være Kongevejen, men det vilde have været meget imod Kong Frederiks Ønske, om den skulde have taget

den Omvej, tilmed med to skarpe Vejhjørner, ikke eet Sted finder vi noget lignende paa hele Ruten, og af Hensyn til Naturforholdene har der ingen Grund været til det. Men længe stod det for mig som en Gaade, hvor Forbindelsen mellem Søndre Kongevej havde været, indtil jeg var saa heldig at stifte Bekendtskab med Landmaaler Grieses Kort, og fandt den der.

Disse Kort maa omtales lidt nøjere, da det er de ældste Landsbykort, som findes i Danmark, og de er gode. De ældste Kort, vi sædvanlig har over Landsbyerne, er Udskiftningskortene fra Tiden omkring 1780—1790, men Grieses Kort er fra 1716—1718 og er den Gang udfærdiget formodentlig over alle Landsbyerne i Tyrstrup Herred, men desværre findes kun en Del af dem opbevaret. Kortene, som er tegnet i Maalestoksforholdet 1 : 8000, viser den daværende Markinddeling med Ejendommenes Numre eller Bomærker, Veje, en Del Marknavne m. m. De findes i Rigsarkivet i to Pakker, benævnt „Landmaalingen i Tyrstrup Herred“ og er ledsaget af en Del Arealberegninger.

Da de kan have Interesse i flere Henseender, vil jeg tilføje, at Kort findes for følgende Byer: .

- a) i nuværende Tyrstrup Herred: Stepping, Bjerndrup, Andrup, Frørup og Skovbølling,
- b) i nuv. Kolding Herred: Ødis, Brænøre, Stenderup, Varmark, Vonsild, Tved, Rebæk, Bjerregaard, Bjært, Agtrup og Binderup.

For Byerne Kolstrup, Kastrup og Skartved findes Beregninger uden Kort.

I vort historiske Samfunds Arkiv findes Kopier af Kortene over Ødis og Brænøre. Brudstykker af Kortet over Stenderup er aftrykt i Aarbogen for 1913 Side 74 og 76. Her og Side 121 har Eliassen kort omtalt Landmaaler Griese og hans Kort.

En Skitse af Vejene ved Vonsild efter Grieses Kort gengives her.

35 Meter syd for Agtrupvej i Kolding passerer Søndre Kongevej Grænsen mellem Vonsild og Kolding, og her laa lige ud til Vejen ved dennes venstre Side og paa Vonsild Grund „Kongehuset“, som vistnok har været Kro, i hvert Fald siges den at have været en udmærket Smuglerkro: Toldgrænsen laa lige udenfor Vinduerne mod Nord. Brønden til Huset blev fundet ved Byggearbejde i Fjor.

Fra Agtrupvej til Kolding Aa er hvert Spor af Kongevejen forsvundet, men den nye, brede Vej vil ikke komme til at bære sit Navn med Urette, hvis den som foreslaaet kaldes „Kongens Lønvej“, et andet Navn paa Kongevejen. Denne maa nemlig have gaaet nær ved den nye Vej og har passeret Aaen samme Sted som Nybro nu. Paa Henrik Rantzaus Billede af Kolding paa Frederik II's Tid ser vi baade Broen („Kongens Vindebro“) og Kongevejen nord for Aaen. Den har gaaet tæt øst for Munkegade parallel med denne, den daværende Snoghøjvej, og gennem to Porthuse faaet Forbindelse med Slotshaven tværs over Snoghøjvejen omtrent ved Gadekrydset med Jernbanegade nu. Slots-haven naaede den Gang til nuværende Klostergade.

Broen og Vejen fra Rantzaus Billede findes ikke paa senere Kort over Kolding (Resens 1677 og Pontoppidans 1768). Maaske har Vejen været for vanskelig at vedligeholde over Engene, eller Broen har været en Hindring for Sejladsen til Byens Havn ved Sønderbro.

Hermed slutter vi vor Rejse ved Koldinghus. Om de andre Veje derfra vil jeg eventuelt fortælle en anden Gang, maaske i Forbindelse med Frederik II's øvrige Arbejder ved Slotsmøllens Bygning m. m.

TRE NYERE MONUMENTER

I FREDERICIA OG OMEGN

VED J. F. KLÆR

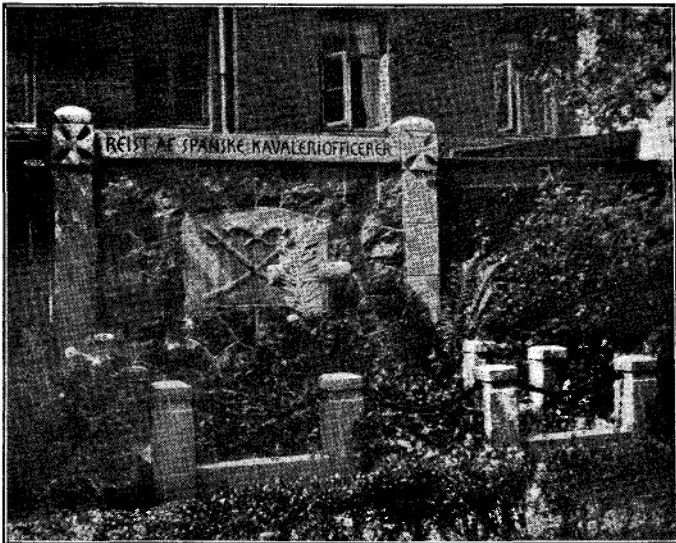
Blandt de mange Monumenter, som pryder den gamle Fæstningsby Fredericia og ved deres Opstilling og Inskription leder Tanken hen paa Byens berømmelige Fortid og Historie, findes der 3 af ret ny Dato, — der alle er rejste paa Initiativ af Forstander Vilh. Larsen ved Det kongelige Døvstummeinstitut i Fredericia — (ligesom Inskriptionerne er forfattet af ham), nemlig:

1. Mindesmærket over Ritmester la Costa, der er rejst samtidig med at hans Grav er gjort i Stand,
2. Stenen over Avlsbruger Abraham Devantier i Hannerup og
3. Stenen paa Ullerup gamle Kirkeplads (Ullerup-Stenen).

De historiske Motiver til Rejsningen vare følgende:

Som bekendt laa her i 1808 en Del spanske Tropper som hørte til Marchal Bernadottes Korps af fransk-spanske Soldater. Korpset var sendt herop for at hjælpe Danmark i en Kamp mod Sverrig. Men da de spanske Soldater fik at høre, at Napoleon havde afsat deres Konge og indsat sin Broder som Konge i Stedet for, gjorde de Oprør og vilde hjem. Alle Vegne søgte de ned mod Belterne og søgte at komme om

Bord i de engelske Skibe. Ritmester la Costa førte sine Eskadroner Syd paa fra Horsenseggen gennem Vejle til Snoghøj. Han fandt Stedet besat af dansk-franske Tropper og bøjede af ud paa Lyngs Odde. Her blev han med sine Soldater lidt senere omringet

Mindesmærket over Antonio la Costa.

af de forenede Tropper og opfordret til Overgivelse. Han red da frem for Fronten og raabte: »Alle disse Spaniere har kun handlet efter min Ordre. Men jeg er villig til at sone, naar de maa gaa fri.« Han førte Tøjlen over i højre Haand, drog med venstre sin Pistol. »Hils Spanien fra Antonio la Costa«, sagde han, hvorefter han skød sig i Tindingen. Hans Lig blev ført til Fredericia og begravet i et Hjørne af den katholske Kirkegaard. I Traps Beskrivelse af Jylland fortælles, at en dansk Officer, Carl Bardenfleth rejste

et Kors paa Graven med hans sidste Afskedshilsen og plantede en Kristtorn paa Graven. »Korset har Tidens Tand fortæret, men Kristtornen skygger endnu over den Braves Støv«. La Costa blev Forstander Larsens Ungdoms Helt og da 100 Aarsdagen nærmede sig, prøvede han paa at finde Stedet. Kirkegaarden var nu Præstegaardshave, og Stedet, som blev anvist af gamle Katholiker og Biskop v. Euch (gennem Breve), var nu brugt til Affaldsdyng og Kalkkule. Ved Gravninger stødte man paa nogle Knogler og et Kranium, alle mer eller mindre fortærede af Kalk. Men i Kraniets *venstre* Tinding var et tydeligt Hul, som efter en Kugle og alt tydede da paa, at det netop var de jordiske Levninger af la Costa.

Knogler og Kranium blev nu ordnede i en lille Kasse og atter nedgravede.

Gennem daværende Ingeniørkaptain Poulsen kom Forstander Vilh. Larsen i 1908 i Forbindelse med spanske Rytterofficerer af la Costas gamle Regiment, Rytterregimentet Algarbe, og der blev nu sat en Indsamling i Gang for at fremskaffe den nødvendige Sum til Gravens Ordning og et passende Monument. I Løbet af 24 Timer var der paa Listen tegnet 900 Fr. — Herfor rejstes et Monument, der bar hans sidste Ord: *Recuerdos de Espana a Antonia Costa*. Graven blev ordnet og en lille Sum hensat til »evig« Vedligeholdelse af Graven.

Fra anden Side har man senere ladet Monumentet fotografere og tilsendt Billedet den spanske Konge.

Det andet Mindesmærke er rejst 1907 over afdøde Avlsbruger Abraham Devantier, der i Aarene 1856—57 og senere gjorde et stort og fortjenstfuldt Arbejde med at tilplante de nøgne Hannerup Banker, der nu er en

Mindesmærket over Avlsbruger Abraham Devantier.

frodig Løvskov. Under Frederik den VII's Besøg i Fredericia i 1857 modtog Devantier som Belønning Dannebrogskorset af Majestætens egen Haand.

Paa det Sted, hvor Stenen nu staar, stod der i mange Aar en Trætavle med Inskription: Abrahams Minde. — Den var tilsidst ved at raadne væk og

Navnet ulæseligt. — Derfor blev Initiativet til at rejse et virkeligt Mindesmærke taget.

Paa Stenen over Abraham Devantier staar der:

Bakkerne øde beplantede Du med flittige Hænder, —
Herren gav Planterne Vækst; Væde og Sol han dem sender.
Nu til Erindring for sildige Slægter, en Sten vi Dig rejse
Her, hvor hvert Træ Dit Minde til Ære skal knejse.

Det tredje Monument. Paa det højeste Punkt paa Fredericia Mark ligger »Ullerup Kirkebakke«. I gamle Dage sprang her en hellig Kilde, og mangen Vejfarende søgte Hjælp og Lægedom her.

Her byggedes først et Kapel, senere en Kirke, der blev Sognekirke for Ullerup Sogn, ligesom Jorden udenom udlagdes og indviedes til Kirkegaard, hvor Sognets Døde kunde finde »evig« Hvile.

Efter Anlæggelse af Fredericia blev Kirken nedrevet og indflyttet til Byen (den nuværende Trinitatis Kirke).

Kirkegaarden laa snart hen som et Vildnis med sammensunkne Grave og omstyrtede Monumenter. — Naar Bonden pløjer den indviede Jord, som nu er almindelig Mark, opløjer han bestandig Hovedskaller og Knogler af de Døde.

Forstander Vilh. Larsen fik i sin Tid indsamlet en Del Knogler og gemte i en lille Høj og rejste ved denne en høj, slank Sten med Inskription:

Ullerup Kirkebakke.

Fredløse I jer fjæle
paa sidste Hvilested.
Gud giver Eders Sjæle
At eje Himlens Fred.

DE GAMLE KYSTPAKHUSE

AF
S. KNUDSEN
GLUD

SNAPTUN OG FAKKEGRAV

I det følgende skal meddeles nogle supplerende Oplysninger til Skildringen af *Handelspladsen Snaptun* i Vejle Amts Aarbog, II. Halvbind 1927:

Efter Tilskyndelse af Hr. Architect V. Wittrup, København, forhen Horsens, vedføjes her en Kortskitse af den ydre Halvdel af Horsens Fjord, paa hvilken en Del af de omtalte Steder ses.

Skønt kun Mindsteparten af Grunde, Stenrev, Holme og Hager er medtagne og navngivne, ses det let, at Farvandet er meget indviklet og vanskeligt. Skønt Harnøsund er det smalleste, er det dog det dybeste, og det, hvorigennem den livligste Fart altid er foregaaet. Den lille Kongeø har en naturlig Samhørighed med Glud Sogn, og danner et værdigt Punktum for Vejle Amt mod Nordøst! — Det er bestemt! — for at benytte et Hjarnødtryk.

Som tidligere omtalt, er der ofte betydelige Isvanskeligheder at overvinde i dette Farvand, og det har ofte været et kosteligt Syn, naar store Dampere har forceret Sundet, medens tykke Isflager, brede som Stuegulve, har væltet sig for Boven af dem, og vi har

set Isskruninger ved Alrø og Borre Knop, høje som anseelige Huse, og som har ligget et godt Stykke ind i Sommeren, før de er smeltet; hvilket nok ogsaa kan regnes for et Særsyn ved danske Strande.

Medens Vigene, nordlig i Fjorden, mest er mudderfyldte og fulde af Grunde og Stenrev, — Polstenen ved Alrø er paa Størrelse med en lille Klippe og uhyggelig at nærme sig i Mørke og Kuling, — er den sydlige Side mere ren, og her ligger altsaa Snaptun midt i Herligheden. Og Stedet er minderigt: Her har Oldtidsfolkene levet et herligt Liv, tumlet om i deres udhulede Træstammer. — Fribytteren paa Borre har sikkert huseret fælt i et Tidsrum. — Her har Peder Skram til Urup ligget paa Lur med sine Skibe og skal efter Historien have opbragt 2 svenske Fregatter i Hjarnøsund, og her har den fredelige Handelsskipper haft Hjemsted og Frispil gennem Aartusinder.

Maaske burde ogsaa Sejlsporten nævnes:

Ganske vist foregaar de aarlige Kapsejladser højere oppe i Fjorden, idet der mellem *Horsens Havn*, *Dysbjerg* og *Stensballe Skov* dannes en velskabt ligesidet Trekant, — den største nogen dansk Fjord kan opvise — der egner sig fortræffeligt som Sejlsportsbane; og det prægtige Skue en saadan Række hvide Sejlere kan afgive, gaar altsaa som oftest det gode Snaptuns Næse forbi. — Men, hver godvejr's Sommerdag kan man finde Lystsejlerne fortøjede ved Broen og om Søndagen er de ofte mange i Tal. — Den herlige friske Sejlsport har dog ogsaa lokket og draget enkelte af de ved Hjarnøsund boende Søgutter. — Længe vil saaledes huskes, at nogle Hjarnø mænd med deres lille Fiskerjolle med brune Sejl tog første Præmie paa Vejle Fjord for mange Aar tilbage og Prins Valdemar i egen høje Person sprang ned i Jollen, da

den kom ind i Vejle Havn, for at se disse Mænd og deres Baad, — den lille tjærede Skude, der tog sig saa simpel ud mellem alle de fine hvide Kuttere, — og saa distancerede dem samtlige. — Og da nuværende Færgemand, Jens Petersen, som var med paa den Tur, opmuntret af dette, dannede sin Jolle om til en fiks Lystbaad »Thyra« og sejlede Sølv og Guld ind i Bunker, for tilsidst at lade sig bygge en ny »Thyra«, — selvfølgelig hos Nielsen og Sønner paa Bjørnsknude, og nu ikke nøjedes med at tage 1. Præmien, men sejlede hele Kapsejlerflaaden agterud, skønt han gik ud som en af de sidste. — Saa holdt han op!

Angaaende selve Handelsvirksomheden har jeg søgt yderligere Oplysninger og fra Ministeriet for Handel og Søfart modtaget Afskrift af Bevilling til Brændevinshandel, udstedt 1860 til Købmd. Lauritsen, og den saa saaledes ud:

Vi Frederik den Syvende etc. gjør vitterlig: At Vi efter herom allerunderdanigst gjort Ansøgning af Begjæring samt de Os i den Anledning foredragne Omstændigheder allernaadigst have bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade at Kjøbmand Laurits Vilhelm Lauritsen af Snaptun i Glud Sogn under Vejle Amt. — V. L. N. I. maa sammesteds tillige drive en Brændevinshandel med Ret til at udsælge alle Slags destillerede stærke Drikke i Stort og Smaat, imod̄ derfor at svare saadan aarlig Afgift, som til enhver Tid maatte bestemmes, samt derfor paa Vilkaar:

- I. at Udsalget underkastes de Controlbestemmelser, som Toldvæsenet maatte anse fornødne;
- II. at Udøvelsen af den Ret, som nærværende Bevilling hjemler, for det Tilfælde at Udsalget ikke forestaaes af Bevillingshaveren selv, er betinget af, at der fra vedkommende Politiregisters Side ikke haves noget at erindre imod den til hvem det overdrages at forestaa Udsalget.

Selve Begyndelsen i 1856 eller 57 har altsaa været »tør«.

Siden Skildringen ifjor udgik til Offentligheden, er der bleven mig meddelt flere Tildragelser og Forhold som er værd at medtage:

Saaledes har Førstelærer Jørgensen, Vrigsted, Bjerge Herred oplyst, at det ikke var Fru Lauritzen, men hendes Søster, boende ved Amstrup, der nær var druknet, da Færgemanden fra Skablund blev oversejlet af et Skib i »Draget« mellem Borre Knop og Alrø.

Skipper Bonnes Jagt strandede ved Nørby Strand; Folk vilde hjælpe ham at faa den ud af Grunden, men han saa sin Fordel ved at lade den blive Vrag, og naar de kom og vilde have ham med til Stranden fordi der var god Højvande og altsaa gunstigt, forestillede han sig saa travlt beskæftiget med andet, at han ikke kunde gaa med. Han huggede den derefter itu, og havde Brændsel for flere Aar.

Der forefaldt, saavidt jeg ved, aldrig noget alvorligt Uheld under Arbejdet ved Snaptun. Dog skete det engang i 80erne, at Bødker Martinus Andersen i Glud faldt ned under en Reparation af Maltkøllen og slog sig saa haardt, at han blev baaret bevidstløs hjem, han kom sig dog omsider igen.

Af Arbejdsmand Marius Sørensen, Glud, er det mig meddelt, at hans Farfader, »Konge Søren« og dennes Broder Mads — ogsaa med »Konge« foran (fordi deres Fader havde været »Stodderkonge« og boet ved Amstrup) har bygget det Stykke af Skibsbroen som er sat af store Kampesten. — Utvivlsomt har de ogsaa kløvet Stenene til Pakhuset. — »Konge Søren« havde været en stout Hestegardist. Jeg husker ham som en gammel forslæbt Stenkløver, boende i en af Hytterne paa Bisholt Mose.

Den gamle forhv. Korporal Markus K. havde stundom Morskab af at kommandere Karlene paa militær Vis, hvilket selvfølgelig var til stor Underholdning for alle. Flere af Karlene var forhv. raske Soldater og kunde nok parere Ordre: træde an, Rør og Ret, træde af samt melde sig færdige med stram Honnør, naar et Arbejde var til Ende. — Ja, det gik ofte med

Tönballe Krog med Gaardhuset, Stenhuset, Sijskerhuset og Goldkontrol

Liv og Lyst. — Enkelte af de gamle Slidere holdt dog ud og blev højt bedagede. For faa Aar siden døde »Trekantvæveren« over to og halvfems Aar gl. — Men Glud Sogn staar ogsaa med den laveste Dødelighedsprocent (altsaa med højeste Levedygtighed) i denne Lægkreds, (af maaske flere), utvivlsomt mest takket være dets sunde Beliggenhed, thi Godtfolk her er saamænd lige saa unaturlige i Levesæt, som andre Steder.

Til Afsked med Snaptun vil vi gøre en Vending om i »Tönballe Krog!« Et Besøg paa dette Sted vil altid minde mig om den forgangne Tid. — Jeg ser endnu i Tankerne Ellegaards store Hund, hans hvide og blaa Duer, den tamme Krage, der legede »Put« med

Glaskugler og Smaasten. Søfuglenes Flugt og Splitflagets Vajen paa den som Skibsmast udstyrede Flagstang, der nu er forsvunden. — Ja, der var adskilligt for en videlysten og iagttagelsesivrig Dreng at bemærke sig.

Paa Billedet har jeg taget Flagstangen med og vistnok ladet den række lidt højere over Taget, end den gjorde i »levende Live«. I Billedet af »Tönballe Krog« søges fremstillet lidt af den Idyl, der var og er paa dette Sted. Det morsomme kvadratiske Baadehus med Rørtag, er opført ca. 1880 af Gustav Glud, Ejer af Tönballegaard. Det var bestemt til at huse hans Lystbaade om Vinteren. En lille stensat Havn og do. Bro findes endnu ved Stedet. Lidt fra Stranden, paa Billedet dækket af »Stenhuset«, (en Arbejderbolig af Granit) og Fiskerhuset (førnævnte Rasm. Andersens) findes endnu de vældige Lerskrænter fra Teglværkstiden. Den Travlhed her herskede er til Ende, og vistnok samtlige Hænder, som var med, for stedse stedt til Hvile. — Toldkontrol-Boligen, længst til højre paa Billedet, er oprindeligt et Fiskerhus (nu noget afkortet), som i 1884 blev købt af Staten og tilføjet den toetages Fløj (samt Udhuse), gør den Dag idag et fornømt og værdigt Indtryk. Det ovale, purpurrøde Skilt ved Døren, med Kongekrone og Indskrift: *Kongelig Toldkontrol*, i Forening med den Orden, der stadig hersker om Stedet, demonstrerer paa forsvarlig Manér Rigets Toldvæsen i Fortid og Nutid; — Fremtiden er jo altid usikker! — Lige for Stentrappen til Kontrolørens Dør (nu bestrides og beboes det hele af Over-Toldbetjent Jensen, født paa Endelave) findes en stensat Baadebro ud i Sundet, bygget til Toldvæsenets Fartøjer. Alt dette har nu ikke mere den Betydning som forhen. Skibene, som passerer, bliver ikke længere

»bordede«. — Mange Kunstneres Blyanter og Pensler har været i Bevægelse her, siden Wenzel Tornøe, sidst i 80erne, fremtryllede dejlige Billeder her, med de gamle begede Gutter ved deres Baade og Garn, lyslevende, som de gik og stod.

FAKKEGRAV HANDELSPLADS

Som en Søsterforretning til Snaptun maa Fakkegrav Pakhus med tilhørende Handel, Kalkbrænderi m. m. anses, og det er paa sin Plads at afslutte med en Skildring af denne:

Ved Studier paa Aastedet, ved Samtaler med de gamle dér, har jeg, som indtil nu var temmelig ukendt der, faaet et lille Overblik ogsaa over Virksomheder dér. — Selv husker jeg dog endnu, at jeg som Skibsdreng i 1894, ind under Jul, var med til at laste vældige Humpler Bøgeklov dér (til Aarhus), og at der blev sejlet ud til os i Pramme. — De enkelte Personer og nøjere Forhold er dog gaaet mig af Minde, blot husker jeg de store Stykker Træ, især da vi i Aarhus skulde have dem op paa Kajen fra den tungtlastede Slup. — —

Med Hensyn til Navnet, hersker her mærkelig nok lignende Forhold som ved Snaptun. Paa Warbergs Amtskort fra 1787 findes Navnet ikke og de ældste Folk paa Stedet beretter, at de mindes kun Navnet »Æ Grav« fra Tiden før Pakhuset var til. — I et gammelt Hus, beliggende hvor nu Villa »Gravhuset« ligger, boede en »Grav«-Familie. Hvad denne Grav har skyldt sin Oprindelse, vides ikke; — kan hændt Navnet hidrører fra en længst forsvunden Fangstgrav, ikke [fange, altsaa den Grav som fanger. — Der er god Mening i Sammenhængen. — Men hvordan den er fremstaaet er nu glemt.

Det ældste jeg har hørt om denne Ejendom, som senere blev Handelsplads og nu er Hotel og Sommerpensionat, er. at den ejedes og beboedes af en Familie Ladefoged, som havde paabegyndt lidt Handel. Det paa vedføjede Billede længst til venstre liggende Bindingsværkshus skal delvis stamme fra den Tid og det indeholdt Butik og Beboelse, ogsaa efter at

Pakhuset var bygget. Dette blev opført i samme Periode som de to forbeskrevne i Snaftun og Amstrup, i Kornhandelens travle Dage, og gamle Folk her fortæller om lange Rækker af Bøndervogne der holdt i Kø paa Vejene for at faa læsset af, — og undertiden paa igen af andre Varer. — Købmændene Andersen og Abildgaard nævnes stadig og flere Bestyreres Navne er i frisk Minde. Købmændene boede der nemlig ikke selv, — ligesaa en »Jomfru Jacobsen« der var Husbestyrerinde en Aarrække, hun var en Knop til at omgaas Bønderne og dygtig til alt, en anden, Annette (ifald det ikke er samme Person) nævnes ogsaa med

Agtelse, og Smaakrøniker begynder at pible frem under glade Blink i Øjnene, ved at mindes de yngre Dage. —

Vanskeligt har det dog været for mig, som fremmed paa Stedet, at klare Stedets Historie, og baade Personer og Aarstal er kommen i Konflikt med hinanden, undertiden saa stærkt, at jeg har maattet give op. — Men hvad gør det, at een paastaar, Jomfru Jacobsen var Langelænder, og en anden kalder hende Annette og siger, hun var fra Hornum, er det ikke een Person, men to forskellige, kan begge Parter have Ret, og er det galt i begge Tilfælde, er Ulykken ikke slem.

Mine Hjemmelmænd er Fru Hotelejer Petersen, født i Stoubyskov Skole, Fru Konrad Jørgensen, Sognefoged Hjerrild, »Hugholm« i Stouby, Carl Bay, Søren (Løjtnant) Hansen m. fl., alle er indfødte og paalidelige Folk, og jeg skylder dem Tak for Beredvilligheden.

Ser vi nu paa selve Handelsvirksomheden, da er det selvfølgelig først og fremmest det store toetages Pakhus (nu Annex til Hotellet), der tiltrækker sig Opmærksomheden.

Paa den østlige Gavlspids staar med sirlig støbte Jerncifre: C. A. 1859, hvilket dokumenterer, at Købmand Chr. Andersen i Vejle, i det smukke gamle Bindingsværkshus, Dæmningen 40, som endnu bærer hans Navn, og hvor hans Søn, Joh. Andersen, og dennes Søn igen, fortsætter traditionelt, har ladet det opføre. Pakhuset er en meget solid Bygning i to Etager og høj Kælder, der endog træder helt frem som Etage mod Vest. Den er opført udelukkende af Mursten. 65 Fod i Længden og 32 Fod vid. — Til Sammenligning skal her gentages fra i Fjor, at Pakhuset i Amstrup er opført 1854 af Granit og Mursten. 100 Fod

langt i to Etager uden Kælder — altsaa af omtrent samme Rumfang — og Snaptun 132 Fod langt med Kælder under godt $\frac{1}{3}$, i to Etager af Granit og Mursten. — I alle tre Tilfælde er Vidden ens, 32 Fod, Snaptun Pakhus er altsaa ikke saa lidt det største, men er ogsaa opført ad 3 Gange, tillige er det prydet lidt mere end de andre.

Fakkegrav Pakhus er tilføjet en lille Udbygning mod Vest, den har været indrettet til Korntørreri og Maltning; men mest særegent er Kalkværket, som er beliggende ved det lille Kampestens-Brohovede, S.-Ø. for Pakhuset, hvor, i en nyere Tid, en Pælebro er anbragt. Carl Bay fortæller, at Ovnens er fornyet en Gang for længe siden, den første havde kun to Fyrehuller, medens den nuværende derimod har 4.

For den uindviede er der noget mystisk ved den store flaskeformede Tingest, og den har sikkert spillet en betydelig Rolle her i Omegnen, paa flere Maader endda, og den har været til berettiget Stolthed for baade Ejeren og Arbejderne. — Og her har været Marked for alskens Løjer, naar Ilden flammede i Ovnens. —

Huset om Ovnens er af Bindingsværk, og desværre er Tømmeret kun Fyrretræ, hvorfor det er temmelig brøstfældigt. — Bemærkelsesværdigt er de nydelige smedede Hængsler paa Lemme og Porte, sikkert lavet af en Smed i Vejle.

Idet jeg udspørger de gamle Folk ved Fakkegrav, faar jeg Henvisning til Sønnen af Pakhusets Byggherre, Hr. Joh. Andersen, Dæmningen, Vejle. Her maa kunne faaes lødige og autentiske Oplysninger, mener baade de og jeg. Følgelig aflægger jeg Hr. Joh. Andersen et Besøg; men desværre: Dokumenterne, som kunde fortælle, er borte, og Minderne forslidte, blegede,

glemte for al den Multipliceren og Divideren gennem Slægtledene. Dog, jeg ser Minderne vælde frem af Væggenes Billeder, de ligefrem raaber paa mig, disse mørknede Malerier og blegede Fotografier af stolte Langvejsskibe, Barke og Brigge. De beretter, at her er Stedet, hvor Ideerne udgik fra og Arbejdet blev sat igang. Her gik og kom Pengene, her i disse lavloftede

Kontorer er der tegnet og regnet, talt og drøftet, gjort heldige Kup og modtaget triste Meldinger om Skibes Forlis, gjort Status over Gevinst og Tab, og — arbejdet videre! — I den rummeligé Butik ser man rigtig, at det er et gammelt Hus, her mærkes den ringe Væghøjde særlig. — Bygningen er nu af Byraadet beordret nedbrudt, for at faa Gaden reguleret og Pladsen udenfor gjort større. — Et nyt stort Hus ved Siden af er snart færdig til Indflytning.

Men i det gamle Kontor hænger et Maleri af Barken »Margrethe«, der var hjemmehørende i Vejle, og i hvilken dette Handelshus havde Part. Et andet Billede af en stolt Brig »Gylding« ligesaa, og den hvidhaarede

Købmand fortæller om en anden Brig »Dagmar,« der forliste, om Skonnerten, der gik paa England og Norge. — Og jeg forstaar, at selv om det er prosaisk at staa bag Disk og veje Sukker og Mel ud, saa smutter Poesien ogsaa derind, den spørger ikke om Haandtering, og naar nu Billederne af Faders og Farfaders Skibe bliver flyttede hen i det nye Kontor, ja, saa er der straks spundet et Stykke længere paa Mindets Traad, — og jeg forlader den gamle Købmandsgaard veltilfreds, jeg fik jo Oplysninger i Mængde, at Aarstal og Navne er glemte, er jo paa en Vis en Fordel!

I Snaptun havde man hele to gamle Korporaler til at føre an, i Fakkegrav var man endnu højere oppe, idet en hel Løjtnant-Slægt var knyttet til Stedet som Pakhuskarle, Kalkbrændere, Daglejere o. l. — dog til Gengæld havde ingen af dem været »virkelig« Løjtnant. — Det var altsaa blot i »titulær« Grad. — Sagen er, at nogle Hundrede Skridt Øst for Pakhuset, lige klods ved Stranden boede (og bor endnu) en Familie som Fæster under Rosenvold, det var »Løjtnant« Familien, som i flere Led har beboet det lille ældgamle Hus, hvis hele Stil og Konstruktion fortæller, at det er mindst 200 Aar gammelt. Nu er det erklæret uskikket til Behoelse, og skal snart rømmes. Den nuværende Lejer (Fæstevæsenet er jo ophævet) Søren (Løjtnant) Hansen, født i Huset, maa vel snart finde sig i at forlade dette for hans Slægt saa minderige Sted; han kan end ikke faa det til Købs, fordi det ikke maa frasælges Godset. Hans Fader, Anton (Løjtnant) Hansen døde for 2 Aar siden, to og firs Aar gammel, ogsaa han var født i Huset, og hans Fader Niels (Løjtnant) havde 11 Sønner og en Datter. — Dog har Løjtnanttitlen ikke fulgt andre end den, der (som Stamherre) er bleven boende i »Løjtnanthuset«,

som det kaldes den Dag i Dag. Angaaende Løjtnantnavnets Oprindelse er der ingen der ved noget, saa det gaar nok tilbage til sal. Tordenskjolds Tid i det mindste.

Men disse »Løjtnanter« arbejdede paa Fakkegrav Pakhus og gjorde visselig god Fyldest der, — mangen lang varm Arbejdsdag har de slidt ved Losning og Ladning af Skibe, som her stadig foregik med store Pramme, idet der ingen Bro var for Skibene at lægge til ved.

Gamle H. Carl Hansen (almindeligt kaldet Carl Bay, i Villa »Petersminde«, Vest for Pakhuset) er en ægte »Løjtnant«. Han er født i »Løjtnanhuset« 1861. Hans Fader var Peter (Løjtnant),¹ Broder til gamle Anton (L.) og var altsaa en af Niels Løjtnants 11 Sønner. — Bay-Navnet har han faaet ad anden Vej — fortæller mig et og andet om Fortiden paa dette Sted, Pakhusbestyreren under Krigen i 64 hed Tykjær, senere var det een af Ejerens Sønner som hed Laurits T. Han husker at den første Kalkbrænder hed Jens Bay og den sidste hed Niels Tørring, og at en Luggersen ogsaa har haft med Forretningens Styrelse at gøre. De gamle »Løjtnanter« har næsten alle haft Beskæftigelse paa Handelspladsen, ved et eller andet Arbejde, og der har været trange Tider og megen Besvær, blandt andet paa Grund af, at al Losning og Ladning af Skibe skulde foregaa ved Hjælp af Pramme. Der handlede med Korn, Smør, Kalk, Kul, Træ, Foderstoffer og m. m.

Naturen her er ikke saa lidt forskellig fra Horsens Fjord, medens der er flade Sandagre i lange Baner ned mod Stranden, næsten overalt er her saa knebent med Plads under den ludende stejle Brink, at Smaafolkene, der bor langs Stranden har maattet slaa Pæle

¹) Peter Løjtnant var Færgemand mellem Fakkegrav og forbisejlende Københavnerdampere.

og flette Bolværk, fylde Tang og Jord indenfor, for at faa en bitte Smule Have til Kartoffler og Urter. — Her er frit Udsyn til Sydsiden af Fjorden, til Hvidbjerg og Trelle Næs, ogsaa her er Søen til Tider grum. Rester af vældige Træstubbe, og Udhulninger under dem, der endnu vokser paa Brinken, fortæller om, at Stenene og Pælerækken, med Risfletning langs disse Steders Havstok, er noksom nødvendige. Store Skove til flere Sider gør Landskabet prægtigt, mod Øst er det Rosen-vold Skove, mod Vest Boller Skove, der her gaar saa langt mod Syd. — En smuk gammel Skovfogedgaard ligger tæt ved Stranden, og her er Udskibningsstedet for Skovenes Produkter.

Intet Under, at man længst kom paa Tanker om at lægge Gæstgiveri og Hotel an her. For ca. 50 Aar siden er den store smukke Hotelbygning opført, som nu har Overtaget over hele Virksomheden, og ændret det gamle Pakhus til Logihus for Pensionærer, og givet det Navn af »Annexet«. Det er i Grunden lidt omvendt i Forholdet, da Pakhuset er det ældste; men Rang gaar jo ikke efter Alder. — Haven, paa Skrænten mod Syd, er sjælden og herlig, og den nuværende Ejer, Hr. E. Petersen, har opstillet flere store Sten, hvoraf en endog er forsynet med Runeindskrift. —

Ved at forske efter Tiden, hvornaar de enkelte Bygninger er opførte, blev gentagne Gange nævnt en gammel Murer og Bygmester, Konrad Jørgensen, Stouby, som jo er Stedets Sogneby, men jeg fik samtidig at vide, at samme gamle Mester er død og borte. Jeg opsøgte dog hans Enke, som boer i et pænt Hus i Stouby, det gamle Hjem for hende med Mand og en Flok Børn. — Hun kan regne ud, at det maa være netop 50 Aar siden, Hotelbygningen er opført, thi det var ved den Tid hun og hendes Konrad giftede sig,

at han var med at bygge det. Af Aarstal kan hun ikke udrede ret mange, men jeg faar et Sigt over og Indblik i den rige Virksomhed, hun og hendes Mand har taget Del i. Begge var de fødte i Stoubyskov 1850, og Konrad kom hver Dag og hentede hende, da de gik til Præsten sammen; senere fulgtes de ad til Kirken som Brud og Brudgom. — Konrad Jørgensens Fader var fra Koldingegnen, men hans Søn boede hele Livet i Stouby, og en Mængde store og gode Bygninger i vid Omkreds er opførte med hans Hænder og Hjærne.

Paa Pakhuset i Fakkegrav var en fast Pakhuskarl Jens Jørgensen i ca. 50 Aar.

Ved Fakkegrav har Udviklingen altsaa taget Retning imod Hotelvirksomheden i Stedet for Handel. Al Vare salg og Køb er ophørt, nu handles der med den friske Luft og det salte Strandbad, hvilket jo ogsaa er Værdier, der maa regnes med.

Til Slut et Billede af Kælderen, der staar i sin oprindelige Form.

„TRÆHESTEN“

AF

I. O. BRANDORFF

I Fortællinger om Bøndernes Kaar under Herremandsvældet i det 18. Aarhundrede, træffer man jævnlig Meddelelser om, hvorledes Bønderne bleve straffede ved at ride Træhesten. Dette er en meget stor Overdrivelse¹⁾ og sikkert rene Undtagelser, der i Fortællingerne staar som Regel. Langt den overvejende Del af Godsejerne forstod, at Bønderne paa deres Gods skulde leve under saa gode Kaar, som Tiden kunde byde, og værnede derfor om dem, men Overleveringerne er tilbøjelige til at glemme det gode.

Træhesten har eksisteret, men den var et militært Straffemiddel, i Lighed med Pæl og Krumslutning. Brugen af den falder i samme Periode, hvor Kagstrygning, Gabestok m. v. betragtedes som nødvendige Straffe, hvis Fuldbyrdelse med Interesse overværedes af Befolkningen. I Sammenligning med disse betragtedes Træhesten som en mild Straf.

Jeg har flere Gange i Kolding Kæmnerregnskab fra det 18. Aarh. fundet Udgifter til Reparation paa den Træhest, der var opstillet udenfor »corps de garden«, — den militære Vagt — i det ældste Raadhus's nordlige Del, til Brug for militære Syndere. Den var opstillet ved Siden af Skilderhuset og var 6 Alen lang, saa den nok til Tider har baaret flere Ryttere paa en Gang.

Om Pæl og Træheste paa Rytterdistriktets Eksercerpladser faar vi gode Oplysninger af følgende fra Landsarkivet i Viborg modtagne:

---

¹⁾ Se f. Eks. Jydsk Historie og Topografi, 8. B., Pag. 103.

UDSKRIFT

AF

RESOLUTIONSPROTOCOL FOR KOLDINGHUS
RYTTERDISTRICT 1733—49, BL. 131 h

*Høyædle og velbaarne, Høyædle og velbyrdige høye Herrer.
Deputerede udi Landmilitiens Session!*

Indbemelte Træheste og Pælle, som Hr. Krigsraad Hachsen efter de Herr Chefs Attester ved Excercerpladserne haver ladet hensette, forventes af Deris Excellence og høye Herrer over Financerne og Tilforordnede i Cammercollegie benificered.

Landsmilitiens Session udi Weyle dend 19. September 1736.

*Linston, Sturup,
Folsach.*

Paa Requisition af høyædle og velbaarne Hr. Oberstleutenant Roepstorffs Skrivelse og indgivne Liste af 6. Septembris sidst, gaaende paa høyædle og velbyrdige Hr. Justitzraad Folsachs Foranstaltning af 29. Augusty næstforhen har jeg ladet forfærdige og opsette ved efterskrevne Excercerpladser i det Coldingske District Pæll og Træeheste saa som:

1. Ved velbaarne Hr. Oberstlieutenant Roepstorffs Compagniet Excercereplads ved Jerlef Kirke. 1 Pæll og 1 Træhest.
2. Ved Leierschou Kirkes Excercerplads 1 Træhest.
3. Ved Staarup Kirkes Excercerplads 1 Træhest.
4. Ved Wiuf Kirkes Excercerplads 1 Træhest.
5. Ved Piedsted Kirkes Excercerplads 1 Træhest.
6. Samt og for velbyrdige Hr. Capitain Brochdorffs Compagnies Excercerplads ved Wester Giesten Kirke 1 Træhest.

Er 1 Pæll og 6 Træeheste.

Hvilke efter vedlagde Snedker Ottensens Reining med paateignede Hr. Oberstlieutenant Roepstorffs og Hr. Capitain Brochdorffs Attester om desen rigtige og forsvarlige Anskaffelse udi alt har kostet 33 Rdl. 1 Mk., som bemelte Snedkers paa Reiningen undertegnede Qvitering nærmere udviser. Altsaa maatte det behage Sessionens Deputerede at foranstalte paa sine Steder det bemelte af Cassen forskudte 33 Rdl. 1 Mk. mig igien maatte gotgiøres eller anviiises.

Colding, dend 3. Octobris Anno 1736.

Søren Hachsen.

REIGNING

paa dend Pæll og de 6 Træehester, som jeg efter Hr. Krigsraad Hachsens Forlangende haver forfærdiget og af mig er bleven opsat paa efterskrevne Steder:

1. Ved Jerlef Kirkes Excerceerplads 1 Pæll og 1 Træhest.
2. Ved Wester Giesten Kirkes Excerceerplads 1 Træhest.
3. Ved Leierschou Kirkes Excerceerplads 1 Træhest.
4. Ved Staarup Kirkes Excerceerplads 1 Træhest.
5. Ved Wiuf Kirkes Excerceerplads 1 Træhest.
6. Ved Piedsted Kirkes Excerceerplads 1 Træhest.

1. Til denne Pæll har jeg kiøbt et Støkke	Rdl. Mk. Sk.
reen Eegetræ af 6 Allen lang og betalt for Allenen 1 Mk., er	1
2. Forbrugt 4 Støkker Eegetræ til Skraae stokker a 2 Alen lang har kosted Støk- ked 8 Sk., er	2
3. Ladet giøre hos Smeden 4re Støkker store Jernkramper at binde Henderne op til har kosted a Støkked 2 Sk., er	8
	8

1 2 8

	1 2 8
4. Saa og kiøbte 8te Støkker store Spæger at slaae Skraaestrivene fast til Pælen med a 1 Sk., er	8
5. Endnu forbrugt 9 Støkker Eegepæle til at sætte half i Jorden, som Soldaterne staaer paa, naar de skal staae til Pæls a 4 Sk. Støkket, er	2 4
6. Til Arbeidsløn for denne Pæl og det der tilhørende at forferdige og opsette	1 1
7. Til de 6 Træeheste er forbrugt 6 Støkker 4 Al. lange og 2 Tomme tykke Eegeplanker der har kostet mig 2 Mk. Al., er for 24 Allen	8
8. Til hver Hest 2de Støkker Eegetræ, som Hesten skal staae paa, er 12 Støkker, er hver 5 Allen lange med det som bliver graved i Jorden, gjør 60 Allen a 1 Mk. er	10
9. Hos Smeden lade gjøre 2de Skillings Spæger til hver Skraastive at slaae fast til Opstanderen, der bær Hesten, er 8te Skraastiver til hver Hest, gjør 16 Spæger og til 6 Heste 48 Skraastiver 96 Spæger a 1 Sk. er	1
10. Saa er og kiøbt til enhver Hestes 2de Øren at gjøre fast Søm for 2 Sk. er...	12
11. Til Arbeidsløn for saadan en Hest at gjøre med Øren og ald til Behør er mig accorderet 8te Mk. for Støkket beløber for 6 Heste	8
12. For at reise ud paa Landet disse Heste at reise og opsette paa ethver Sted som melt er, a 3 Mk. Støkket er	3
<i>Wonsel, dend 2 Octobris 1735. Summa</i>	33 1

Anders Ottesen,
Snedker.

Af denne Reignings indmelte eene Pæll og 6 Træehester forsvarligen af Hr. Krigsraad Hachsen er anskaffed og paa de foreskrevne Excerceerpladser opsat, det attesteres herved efter Forlangende af

Roepstorff.

Brokstorff.

LISTA

über die Brustfälligkeit der Gevehrschranken und mangel an hölzernen Pferde bey den Excerceer Plätzen wie auch Pfahl und höltzern Pferdty bey dem Compagnie Samlungsplatz und zwar soweit es der mir allergnädigst anbrauten Compagnie im Königl. Reuchter District betrifft

als

Zu Lerschou Starup Exercierplätze befindet sich bey jedem Relignie von höltzernen Pferde, daran aber nicht brauchbares, also gänzlich neu vonnöhten.

Zu Piedsted Wiuf Exercierplätzen befindet sich gar nichts vom höltzernen Pferde, also gleichfals gänzlich neu vonnöhten.

Zu Jerlöf Compagnie Samlungsplätz befindet sich ein alt vermodert holtzern Pferdty, daran aber nichts brauchbares, deswegen zunebst einem Pfahl und zubehör gänzlich neu von nöhten.

Die Gewehrschranken sindt bey allen Exercier-Plätzen Dato in brauchbaren Stande.

Kielkier d. 6. Septbr. 1735.

Roepstorff.

Hr. Krigsrath Hachsen.

VEJLE MUSEUM

AF

KOMMUNELÆRER K. KR. SØRENSEN

Den 17. Juni 1898 afholdtes efter Indbydelse af Vejle Kunstforenings Bestyrelse et Møde for at søge oprettet en Museumsforening. Paa dette Møde nedsattes et Udvalg, bestaaende af Kunstforeningens Bestyrelse, Stiftsfysikus N. G. Mulvad, Boghandler C. Neumann, Tandlæge Bruun og Maleren Hans Ager-snap, suppleret med Læge Aug. Sonne, Apoteker H. Daugaard, Dyrlæge Hutzen og Pastor Melbye. Dette Udvalg skulde arbejde videre paa Sagen, og alle de tilstedeværende underskrev følgende Henvendelse til Vejle Byraad:

Til

Vejle Byraad!

Tanken om her i Vejle at skabe et Museum for Samlinger af Kunstværker og Genstande af kultur-historisk Interesse er ikke ny. Til forskellige Tider og i forskellige Kredse har Planen været fremme og Ønsket om et saadant Museum været levende, hvortil ikke uvæsentligt den Omstændighed har bi-draget, at Etatsraad Eckardt til Ørumgaard har lovet at skænke Byen sin righoldige Samling af Kunstværker, under Forudsætning af, at der tilveje-

bringes passende Lokaler. Men netop paa Vanskeligheden af at skaffe saadanne, er Planen hidtil strandet. Imidlertid synes der os netop i Øjeblikket i saa Henseende at tilbyde sig en gunstig Lejlighed, idet der som bekendt i den allernærmeste Fremtid skal tages Bestemmelse om Anvendelsen af det gamle Sygehus.

Uden her nærmere at komme ind paa den Betydning saadanne Samlinger har for en By, ikke alene som Tiltrækningsmiddel for en vid Omkreds, idet de bidrager til yderligere at gøre Byen til Midtpunktet for de aandelige Interesser i denne Kreds, men ogsaa som folkeopdragende og aandsudviklende Middel for Byens egen Befolkning, tillader vi os derfor i Haab om, at det ærede Byraad vil sympatisere med den her fremsatte Tanke om Oprettelsen af et Museum i Vejle, en ærbødig Henstilling om, at nogle af Lokalerne i det gamle Sygehus stilles til Disposition i nævnte Øjemed. Herved vil det første Skridt til Planens Realisation være gjort, og vi tvivler ikke om, at Interessen for Foretagendet vil vokse sig stærk i Befolkningen, og at det ved Støtte og Samvirken af de forskellige i Sagen interesserede Faktorer vil kunne lykkes i Løbet af en Del Aar at tilvejebringe en Samling, der vil blive til Ære og Gavn for Byen.

Vejle, den 17. Juni 1898.

(26 Underskrifter).

Samme Dag modtog Udvalget Etatsraad Chr. Eckardts skriftlige Tilsagn om, at han vilde overdrage Vejle By sine Samlinger.

Byraadet tog meget velvilligt paa Sagen og lovede at stille de fornødne Lokaler til Raadighed, hvorefter

Museumsforeningen stiftedes den 23. Sept. 1899. Til Bestyrelse valgtes: Maleren H. Agersnap, Dyrlæge Hutzen, Stiftsfysikus N. G. Mulvad og Boghandler C. Neumann. Vejle Amtsraad valgte Stiftsamtmand V. Bardenfleth, Byraadet Apoteker H. Daugaard og Kunstforeningen Grosserer A. Schjøth til Repræsentanter i Bestyrelsen, hvis Formand blev Fysikus Mulvad.

Foreningen fik i Løbet af kort Tid 180 Medlemmer og arbejdede saa godt, at Museet, som havde faaet Lokaler paa 1. Sal i det gamle Sygehus, kunde aabne den 1. Juli 1901.

Etatsraad Eckardt var død den 15. Januar 1899, og hans Enke havde overladt Museet største Delen af hans Samlinger, saa Museet havde en ualmindelig god Start, dertil kom, at det ogsaa fra anden Side havde faaet større Gaver af Kunst, saa Lokalerne snart blev for smaa. Derimod var Erhvervelserne til den historiske Afdeling kun faa og smaa og har siden stadig været det.

Vejle er som bekendt, hvad angaar Bygninger, en ny By, idet Ildebrande Gang efter Gang har ryddet op, og med Undtagelse af St. Nikolaj Kirke findes ingen Bygning ældre end fra 1786. Det siger sig da selv, at der for et Bymuseum ikke er særdeles meget at hente, og de forholdsvis faa Erhvervelser er da med faa Undtagelser yngre end 125 Aar.

Efter et Par Aars Forløb blev Pladsmangelen følelig, og dermed indlededes de Forhandlinger, som vedvarede i mere end 20 Aar, idet Byraadet stadig stillede sig velvilligt, men ikke kunde vise nogen Udvej.

I de første Aar opretholdtes Museet udelukkende ved private Bidrag, men fik fra 1906 bevilget aarlige Tilskud, saavel fra Amt som Kommune.

Den 1. April 1908 døde Etatsraadinde Eckardt, og

i hendes Testamente var der tillagt Museet 10,000 Kr. til Hjælp til Opførelse af en egen Bygning og paa Betingelse af, at der indtil videre stilledes Museet de fornødne Lokaler til Raadighed, til Museumsbygningen kunde blive opført. Byraadet modtog med Tak Gaven, men trods den stigende Pladsmangel, trak det ud med Byggeriet, og først i 1913 henviste det Byggesagen til Behandling i et Udvalg, og i 1914 vedtog det med 10 St. mod 8 St. at opføre en Museumsbygning med en Bekostning af ca. 42,000 Kr., hvoraf Museumsfonden ejede de 12,000 Kr.

I December 1915 var de af Arkitekt Christoff Hansen udarbejdede Planer og Overslag færdige, og Byraadet vedtog Opførelsen med 8 St. mod 3 St., 3 stemte ikke og 4 var fraværende, men da Bygningen var foreslaet lagt tværs over Orla Lehmannsgade, vakte dette en voldsom Misstemning blandt Borgerne, at der indkaldtes til et Protestmøde, som blev et af de livligste, som nogensinde er holdt i Vejle. Mødet resulterede dog i, at der til Byraadet indsendtes et af 1008 Borgere underskrevet Andragende om, at Byggesagen blev optaget til fornyet Overvejelse. Byraadet behandlede derefter Sagen i tre Møder og imødekom for saa vidt Andragerne, som det vedtog at udsætte Opførelsen paa ubestemt Tid.

I 1915 frattraadte Stiftsfysikus N. G. Mulvad Formandsposten, som han gennem saa mange Aar havde varetaget med usvækket Interesse og Energi, og efterfulgtes af Kammerherre Bardenfleth, hvis Opgave det blev at føre Museet og Foreningen videre i den for hele Sagen saa vanskelige Situation.

Bestyrelsen følte sig desavueret af Byraadet og stillede paa en ekstraordinær Generalforsamling d. 23. Maj 1916 Forslag om at opløse Museumsforeningen og

overgive Samlingerne og Fondene til Kommunen. Forslaget vedtoges med 13 St. mod 4 af den af kun en Snes Medlemmer bestaaende Forsamling.

Byraadet overtog derefter Museet, og Udvalget for Jorder og Ejendomme administrerede det til September 1918, da Kommunen fik Brug for dets Lokaler til Borgmesterkontor. Museets Sager opmagasineredes, og dermed var Vejle første Museums Saga ude.

Men nu tog man atter fat paa Forhandlingerne om Opførelse af en selvstændig Bygning, og disse kunde nu føres paa et helt nyt Grundlag, thi Museet havde modtaget en meget stor Arv paa ca. 125.000 Kr. efter Frk. Agnes Hviid. Hun havde testamenteret hele sin Formue til Museet paa Betingelse af, at Museet opførtes paa en hende tilhørende Grund og saaledes at Bygningen uden større Bekostning skulde kunne omdannes til Beboelse for enlige Kvinder, hvis Museet flyttes derfra.

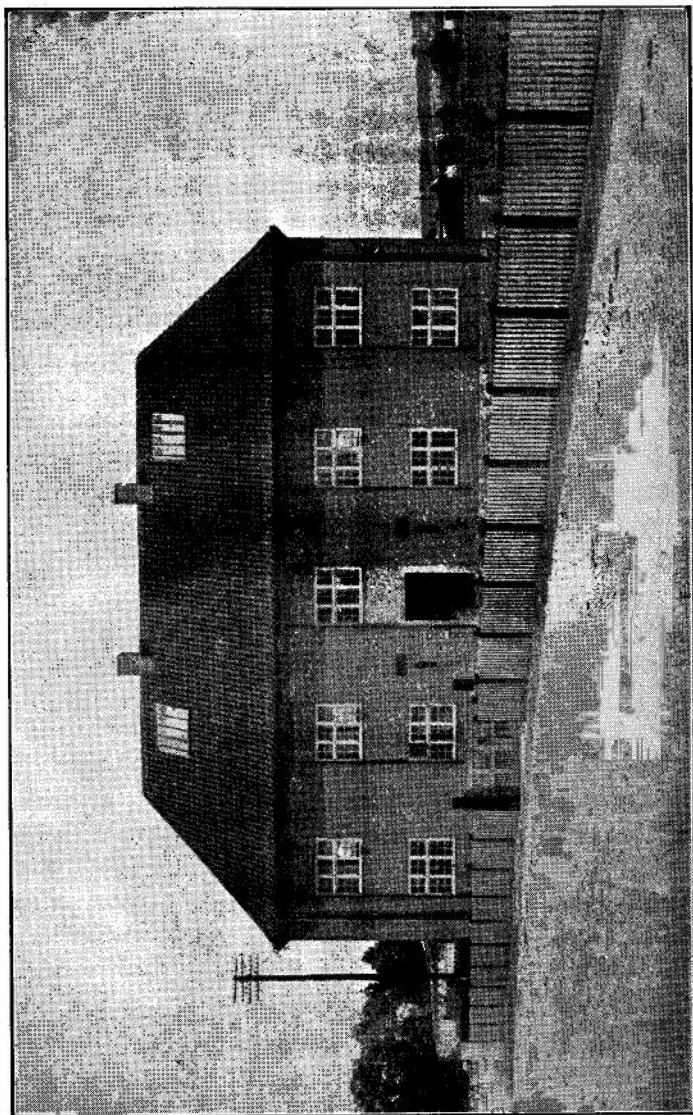
1. April 1921 nedsatte Byraadet derefter et Museumsudvalg bestaaende af Faktor Stephan Boesen, Fabrikant A. Th. Madsen, Frk. Erika Olesen og Lærer K. Kr. Sørensen, sidstnævnte Formand, til at administrere Museumsfondens Midler og eventuelt fremkomme med Forslag om Byggeri, naar Priserne blev mere rimelige.

Dette Udvalg tiltraadtes senere af Forfatteren Evald Tang Kristensen.

I Oktober 1921 fik Udvalget Byraadets Tilladelse til at lade udarbejde ny Tegninger og Overslag, og den 14. Oktober 1921 skænkede Fabrikant C. M. Hess i Anledning af sin 70 Aars Fødselsdag 25.000 Kr. til Hjælp til Opførelsen.

Efter at der var holdt to Arkitektkonkurrencer, overdroges det Arkitekterne Christoff Hansen og C. Hess-Petersen at lede Arbejdet ved Opførelsen af Museums-

Vejle Museum.

bygningen. Den 17. Juni 1922 — 24 Aars Dagen for Paabegyndelsen af Arbejdet for Oprettelsen af et Museum og Dagen for Eckardts Gave sloges den første Pæl i Jorden, og Aarsdagen derefter d. 17. Juni 1923 aabnedes Bygningen første Gang for Publikums Besøg. Opførelsen havde kostet omtrent 100.000 Kr.

Museet er bygget i tre Etager. Stueetagen indeholder i den ene Halvdel Lejlighed for Kustoden og Varme-anlægget, medens der i den anden Halvdel er indrettet et Værelse med en af Evald Tang Kristensen skænket Samling af stor kulturhistorisk Værdi.

Et Værelse indeholder Frk. Agnes Hviids Møbler, og det er Meningen her at genfremstille Dagligstuen i et velstaaende Vejle hjem ved Aaret 1850.

Hele 1. Sal er forbeholdt Kunstafdelingen, og her er indrettet et Eckardts Mindeværelse, hvor der til Stagedighed afholdes skiftende Udstillinger af hans Samling.

I Loftsetagen, som har Ovenlys, er den byhistoriske og den kulturhistoriske Samling anbragt i Køjer, som kan dækkes, saa Rummene let kan bruges til skiftende Udstillinger.

Da Udvalget i 1923 overtog Samlingerne til Opstilling i den ny Bygning, savnede det sagkyndig Hjælp, hvorfor det med Hensyn til Eckardts grafiske Samling søgte denne paa Kunstmuseet, hvor Inspektør Leo Swane med største Imødekommenhed paatog sig Arbejdet med at ordne og katalogisere de ca. 2000 Blade, ligesom han paa et Besøg her stillede Forslag om Male-riernes og Skulpturernes Anbringelse.

Angaaende den historiske Samling havde Udvalget allerede fat i en lille Finger og tog snart den hele Haand. Kriminaldommer Will. E. Nielsen, Frm. for Koldinghus Museum, var Executor i Frk. Agnes Hviids Bo og havde som saadan allerede gjort Vejle Museum flere Tjene-

ster, nu formaaede Dommeren Tandlæge A. M. G. Friis til at træde hjælpende til, og Friis gjorde flere Rejser til Vejle, og den 75-aarige Mand arbejdede der som nogen ung og udførte personligt et Arbejde, som Vejle Museum skylder ham Tak for, en Tak, som vi ikke naaede at bringe ham, men som nu bringes ham gennem disse Linier.

Blandt Vejlesagerne har vel nok Rosborgfundet den største kulturhistoriske Interesse. Voldstedet Rosborg ligger i Vejle Enge ca. 2000 Alen vest for Sønderbro. Borgen menes nedbrændt kort efter 1410. Cand mag. Fr. Orluf ledede i Sommeren 1912 en Udgravning ved hvilken der fandtes en Mængde Genstande, deriblandt flere meget sjældne Lerbægre. Nationalmuseet foranledigede Udgravningen standset for selv at fortsætte, hvilket endnu ikke er sket.

Under Vejle Museum hører ogsaa Byens middelalderlige Teglovn paa Lillebjerg. Ovnens funden ved en Grundudgravning i 1923 og afdækket ved Nationalmuseets Foranstaltning. Kommunen skænkede da Arealet om Ovnens paa Betingelse af, at Ovnens overdækkedes for privat indsamlede Bidrag. Da disse langt fra strakte til, maatte Museumsfonden betale Resten over 1000 Kr.

Fra Byggearbejdets Paabegyndelse og til 1. Januar 1928 forestod Lærer K. Kr. Sørensen den økonomiske Ledelse og besørgede Opstillingen af Samlingen, men da Arbejdet ved Museet efterhaanden blev for stort, har Maleren Victor Jensen overtaget Stillingen som Konservator.

ØDIS PRÆSTEGAARD

AF

BYGMESTER P. KNUDSEN, AAGAARD.

Ødis Præstegaard ligger paa en Grund umiddelbart op til Kirkegaarden mod Øst og vender mod Vest ud mod Vejen igennem Ødis By. Stuehuset er opført af $1\frac{1}{2}$ Stens Grundmur, der dels er fuget og dels afkastet udvendig. Taget er dækket med Skiffer. I alle Stuer er der gibsede Loftter. Under Soveværelse og Pige-kammer er der Kælder, og paa Loftet er der indrettet tre Gæsteværelser. Ud mod Haven er der udenfor Havestuen opmuret en Platform med Trapper ned til Haven. Hovedindgangen er mod Nord, hvorover der er opmuret en lille Frontespice. Vestre Længe er efter en Ildebrand 1892 opført af $1\frac{1}{2}$ Stens hul Mur, der er kalket udvendig; der er en høj muret Trempel paa $1\frac{1}{2}$ m, Taget er dækket med Pap. Østre Længe er af 1 Stens Grundmur, udvendig hvidkalket og Taget dækket med Pap; der er en muret Trempel paa 1 m Højde. Haven, der ligger mod Syd, er smukt anlagt med mange store Træer og en stor Græsplæne; navnlig er der 2 gamle Egetræer, som er meget kønne. Udenfor den egenlige Have fortsætter den sig længere mod Syd, hvor der er Køkkenhave og en Del Frugttræer.

Den nuværende Præstegaard er bygget 1862, og da var alle Bygninger tækket med Straa, men brændte saa i 1892, hvorefter der blev lagt ildfast Tag paa.

Ilden opstod i et lille Hus, som laa tæt ind til Præstegaarden, og til Kirkegaarden paa den anden Side; efter Branden blev den lille Ejendom købt og lagt ind til Præstegaardens Have. I Have og Gaardsplads er der ca. 1 Hkt. Land. Til Præstegaarden hører 7 Hkt. Jord, som Sognepræsten har til Selvdrift, samt 2 Hkt. Skov. Før Præstegaarden blev ombygget, var Forsiden af Hovedbygningen af Bindingsværk, og var ogsaa da pyntet med en Frontespice over Hovedindgangen. Gamle Pastor Jessen er i Besiddelse af et Billede fra den Tid, hvorpaa Façaden tager sig meget smuk ud. Efter en gammel Regning fra den Tid kostede Stuehuset at ombygge: Materiale 2175 Rdl. 5 M. 14 Sk., og i Arbejdsløn 1605 Rdl. 2 M. 15 Sk. I 1725 under Pastor Heinrich Krake tilhørte de 8 vestlige Fag af Stuehuset Sognepræsten, hvorimod de 9 østlige Fag tilhørte Menigheden, som havde Vedligeholdelsespligt af disse. Dette Forhold blev ophævet i Pastor Jessens Tid. Fra 1. April 1925 er Styrelsen af Præstegaarden overtaget af Menighedsraadet.

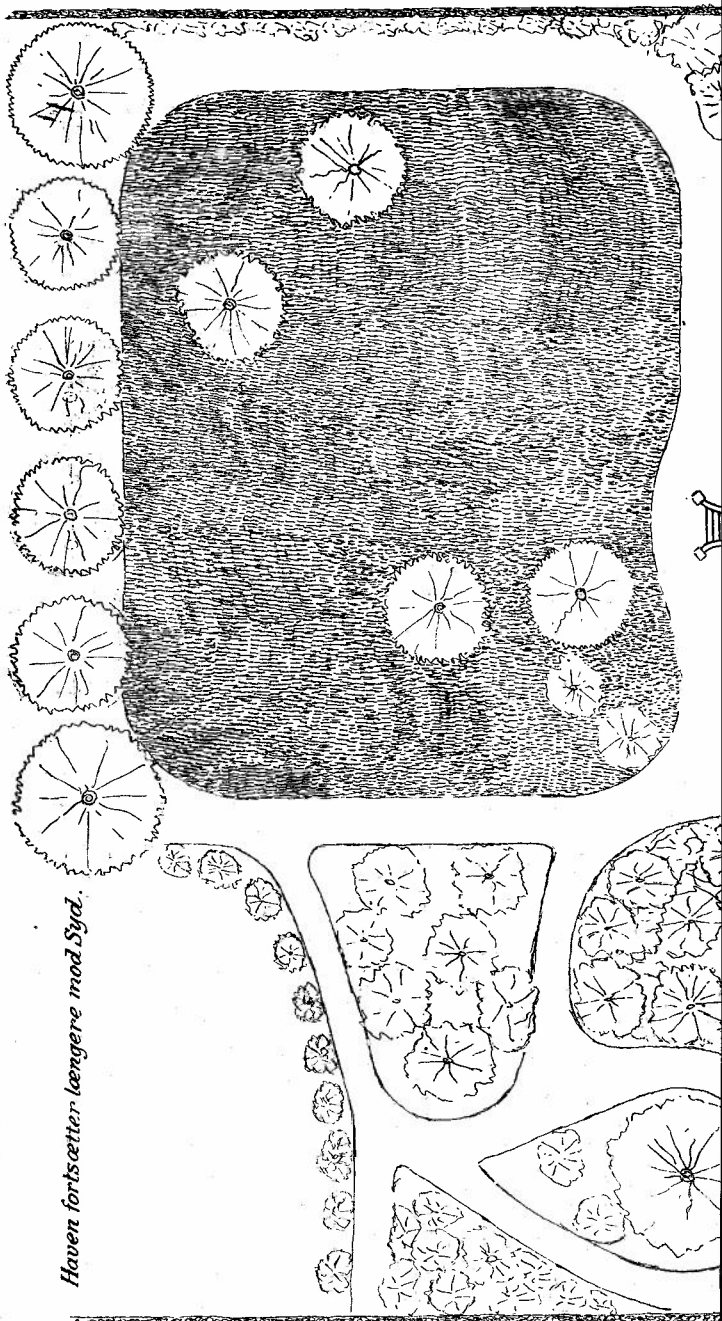
Præster i Ødis før Reformationen:

1. Hr. Laurentius Kønne.
2. Hr. Ambrosius.

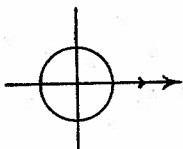
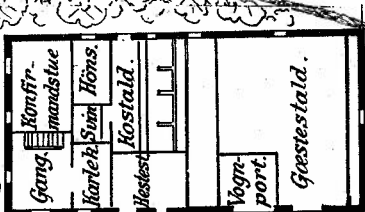
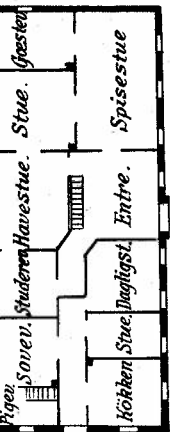
Efter Reformationen:

1. Hr. Severinus Lutter, som skal være død 1556.
2. Hr. Lago eller Lave Jepsen, fra 1556 til 1602, da han skal være død; hans Fødselssted var Ødis By.
3. Hr. Hans Christensen, fra 1602 til 1627, var født i Haderslev, hvor hans Fader var Rokkedrejer. Han skal have været en helstuderet Mand.
4. Hr. Niels Nielsen (Sartorius), fra 1628 til 1659, født i Haderslev, hvor hans Fader var Skræder. Hans Hustru Kiesten Hr. Nielses, døde begge i det urolige Krigsjaar 1659.

5. Hr. Johan Schrødder, fra 1659 til 1667, var født i Aller, hvor hans Fader var Præst. Fra Haderslev Skole mener man, at han med sin Broder Christoffer, som blev Præst i Vonsbæk, rejste til Universitetet i Rostock, og blev efter sin Hjemkomst kaldet, temmelig ung, 1659, til denne Menighed; var gift med Maren Sartorii, en Datter af sin Formand. Han døde 1677 d. 30. Januar.
6. Hr. Mathias Laurentii Harboe, fra 1677 til 1696, var født i Svenstrup paa Als; hans Fader var Sognepræst Laurits Povlsen Harboe; gift med sin sin Formands Datter, Maren Schrødder. Aaret 1679, d. 21. Februar, blev han dømt af Haderslev Consistorium til at erlægge 20 Rdl. ad pias causus og 4 Ugers Suspension.
7. Hr. Peder van der Hardt, fra 1695 til 1732, født 1668 i Haderslev; hans Fader, var Rektor Scholæ. Fra Skolen og sin egen Faders Undervisning rejste han til Universitetet i Wittenberg, hvor han, foruden mange berømte Professorer, især flittig hørte d'Hrr. Neumann og Valther. Da han kom tilbage, blev han af Hr. Harboe begæret til Medhjælper i Embedet, og blev ordineret 1695. Aaret efter overtog han efter Harboes Død Embedet og blev gift med Formandens Datter Kathrine Harboe; gift anden Gang med Dorothea Kathrine Krag, en Datter af Hr. Joh. Krag, Præst til Hørup paa Als, og fik med hende 11 til 12 Børn. Døde 1732, efter at Heinrich Krake 7 Aar tilforn var bleven hans Medhjælper.
8. Hr. Heinrich Krake, fra 1725, død 1768, Søn af Hr. Johan Krake i Bjært, som var Præst der i 53 Aar. Efter at han hjemme ved sin berømmelige Fader saa vel som ved Haderslev

Haven fortsætter længere mod Syd.

Odis Præstegaard.

Kirkegaard.

latinske Skole havde lagt god Grund til sine Studeringer, rejste han til Universitetet i Jena, hvor han i 3 Aar hørte mange lærde Professorer, og især Dr. Budderum; gift med Formandens Datter, Helena Cathrine van der Hardt. Efter hans Svigerfaders Død saa det noget betænkelig ud for ham; dog vovede han allerunderdanigst i Guds Navn og søge og erholdt allerunderdanigst Kaldelse som Sognepræst.

9. Hr. Peter Hammelkof, 1768, død 1794.
  10. Hr. Mathæus Gottlieb Themnitz, 1794, død 1805.
  11. Hr. Frantz Michelsen, 1805, død 1806.
  12. Hr. Hans Outzen, 1806, død 1809.
  13. Hr. Hans Ejler Vulf, 1810, død 1818, gift med Katrine Elisabeth Grath.
  14. Hr. Heinrich Vilhelm Clausen Fehr, 1818, fraflyttet 1834; gift med Sara Magdalene Elisabeth Richter.
  15. Hr. Laurits Jessen, 1834, entlediget 1860.
  16. Hr. Johannes Christian Ludvig Plenge, 1860, entlediget 1862; gift med Christine Olivie Henriette Høst.
  17. Hr. Johan Christian Hartnach. 1862—1882; gift med Anne Cathrine Sophie Laurentes Renard; gift 2. Gang med Marie Kirstine Elise Svetmann.
  18. Hr. Axel Vilhelm Semler, 1882—1889.
  19. Hr. Hans Andersen Meyer, 1889—1891; gift med Anne Margrethe Mathesen.
  20. Hr. Jes? Anton Jessen, 1891—1918; gift med Vilhelmine Høegh.
  21. Hr. Jens Christian Viktorinus Terkildsen, 1918; gift med Astrid Riisberg.
-

To gamle Viser.

VED

JENS A. PETERSEN

SJØLUND

Naive religiøse Viser var en Tid almindelige vistnok i hele Danmark. De fleste er nu glemte, men en meget gammel Kone her fra Sjølund, der er død for nogle Aar siden, sang engang nogle for mig. To af dem følger her.

De er jo mærkelige ved deres Blanding af Overtro, Digt og Bibelens Beretninger; saa vidt jeg véd, er disse to Viser intetsteds optegnet.

Christus blev født en Julenat;
Lovet være Jesu Navn!
Da blev en Stjerne paa Himlen sat
udaf den Helligaand.

Marie lagde Jesus i Vuggen sin
Lovet være Jesu Navn!
Hun svøbte ham i det hvide Lin
og saa den Helligaand!

Marie hende faldt Sønnen paa
Lovet være Jesu Navn!
Borte blev Jesus i Vuggen laa
og saa den Helligaand.

Marie hun blev saa sorrigfuld
Lovet være Jesu Navn!
Hun søgte efter ham i Frost og Kuld
og saa den Helligaand.

Marie tog Kjeppen udi hendes Haand
Lovet være Jesu Navn!
Og saa gik hun ad Israels Land
og saa den Helligaand.

Da hun kom til Israels Land
Lovet være Jesu Navn!
Der mødte hun Josef sin kære Mand
og saa den Helligaand.

Hør du Josef kære Manden min
Lovet være Jesu Navn!
Saa du ikke Jesus kære Sønnen min
og saa den Helligaand.

Vel saa jeg Jesus kære Sønnen din
Lovet være Jesu Navn!
Han gik udi sin Urtegaard ind
og saa den Helligaand.

Marie gik sig udi Urtegaard
Lovet være Jesu Navn!
Der fandt hun Jesus blandt Blomster staa
og saa den Helligaand.

Hør du Jesus kære Sønnen min
Lovet være Jesu Navn!
Hvi gjorde du mig denne Angst og Kvide
og saa den Helligaand.

Jesus han svarede Moderen sin
Lovet være Jesu Navn!
Skal jeg ikke luge Blomsterne mine
og saa den Helligaand.

Jeg luger de store, jeg luger de smaa
Lovet være Jesu Navn!
Dem Torne bærer kaster jeg fraa
og saa den Helligaand.

Dem Torne bærer kaster jeg fraa
Lovet være Jesu Navn!
Jeg kaster dem i den mørke Vraa
og saa den Helligaand.

Den anden lød saaledes:

En Jomfru ren oprunden er
en Rose over alle Kvinder.
Hun er den kærligste i Verden er
hun kaldes Himmelenes Kejserinde.

Hendes Hals saa hvid som Hermelin
Hendes Kinder saa roselig røde
For hun var saadan en Jomfru fin,
hun skulde Vorherre føde.

Gabriel Engel blev til hende sendt
til Jomfru Marie med Ære:
Min Herre han haver mig til eder sendt
I skulde Christi Moder være.

Marie svarede saa dertil
som Gud gav hende i Sinde.
Jeg er vor Herre hans Tjenestekvinde
mig ske alt efter Guds Villie.

Udi to Snese Uger med Barnet hun gik
Foruden al Sorrig og Møde,
Men det var paa en Julenat
den Herre han lod sig føde.

St. Stephan han leder de Foler i Vand
alt ved den lysende Stjerne;
for vist er nu Profeten født,
som frelse skal Alverden.

Kong Herodes han svarede saa dertil:
Jeg tror ikke denne Tale
foruden den Hane paa Bordet staar stegt
skaar ud sine Vinger og galer.

Den Hane slog ud sine Vinger og gol
Vorherre hans Fødselstime.
Herodes faldt ned af sin kongelige Stol
af Sorrig begyndte at svime.

Herodes bad sadle Gangeren graa
til Bethlehem lyster ham at ride.
Han vilde der dræbe det lille Barn,
som agted mod hannem at stride.

Marie tog Barnet udi hendes Arm,
og Josef tog Asnet tillige
saa rejste de gennem det jødiske Land
til Ægypten, som Gud dennem viste.

Vel fjorten Tusinde Børn saa smaa
deres Blod lod han udgyde,
men Jesus var 30 Mil derfra
før Solen den gik til Hvile!
